

Italo Kalvino
Nevidljivi gradovi

„Mislim da sam napisao neku vrstu poslednje ljubavne poeme posvećene gradu, u vreme kada u njemu postaje sve teže živeti...“ (Kalvino, 1983)

„Knjiga u kojoj sam, verujem, rekao najviše toga, ostaje NEVIDLJIVI GRADOVI, zato što sam u njoj mogao da sva svoja razmišljanja, iskustva i nagađanja usredsredim na jedan simbol; i zato što sam u njoj izgradio mnogostranu strukturu u kojoj se svaki kratki tekst nalazi između drugih u nizu koji ne podrazumeva posledičnost ili hijerarhiju već mrežu unutar koje se mogu pratiti različite putanje i izvući višestruki i razgranati zaključci.“ (Italo Calvino, LEZIONI AMERICANE, „Esattezza“, 1985)

GARGOJLO PREDSTAVLJA

Italo Calvino, LE CITTÀ INVISIBILI (Einaudi, Torino, 1972),
sa predavanjem Itala Kalvina (1983) i osvrtom
P. P. Pazolinija (1973)

GARGOJLO PREDSTAVLJA

Italo Kalvino

Nevidljivi gradovi

Preveo i priredio
Aleksa Golijanin

BEOGRAD, 2022.

anarhija/ blok 45

Edicija GARGOJLO PREDSTAVLJA

Italo Calvino, *Le città invisibili*

(Einaudi, Torino, 1972),

sa predavanjem Itala Kalvina (1983) i osvrtom

P. P. Pazolinija (1973)

Preveo i priredio: Aleksa Golijanin, 2022.

Hvala svima koji su na osnovu objavljene radne verzije slali sugestije i ispravke, a naročito Kseniji i Mii!

aleksa.golijanin@gmail.com

<https://anarhija-blok45.net>

ZAJEDNIČKA ARHIVA

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

BESPLATNO IZDANJE ZA LIČNU I KOMUNALNU UPOTREBU

BEOGRAD, 2022.

NA KORICAMA:

René Magritte, *La vertu récompensée*, 1934.

O ovom izdanju 9

NEVIDLJIVI GRADOVI

I

<i>Ne mora da znači da Kublaj-kan veruje svemu što Marko Polo kaže...</i>	15
Gradovi i sećanje. 1. Diomira.	16
Gradovi i sećanje. 2. Isidora.	17
Gradovi i želja. 1. Doroteja.	18
Gradovi i sećanje. 3. Zaira.	19
Gradovi i želja. 2. Anastazija.	21
Gradovi i znakovi. 1. Tamara.	22
Gradovi i sećanje. 4. Zora.	24
Gradovi i želja. 3. Despina.	25
Gradovi i znakovi. 2. Zirna.	27
Tanki gradovi. 1. Izaura.	28
<i>Posle obilaska dalekih provincija...</i>	29

II

<i>Drugi izaslanici me upozoravaju...</i>	31
Gradovi i sećanje. 5. Maurilija.	34
Gradovi i želja. 4. Fedora.	36
Gradovi i znakovi. 3. Zoe.	37
Tanki gradovi. 2. Zenobija.	38

Gradovi i razmena. 1. Eufemija.	39
<i>Kao došljak...</i>	40
III	
<i>Kublaj-kan je primetio...</i>	42
Gradovi i želja. 5. Zobeida.	44
Gradovi i znakovi. 4. Hipatija.	45
Tanki gradovi. 3. Armila.	47
Gradovi i razmena. 2. Hloja.	49
Gradovi i oči. 1. Valdrada.	50
<i>Veliki kan je sanjao grad...</i>	52
IV	
<i>Usana stisnutih...</i>	53
Gradovi i znakovi. 5. Olivija.	55
Tanki gradovi. 4. Sofronija.	57
Gradovi i razmena. 3. Eutropija.	58
Gradovi i oči. 2. Zemruda.	60
Gradovi i ime. 1. Aglaura.	61
<i>Od sada ću ja opisivati gradove...</i>	63
V	
<i>Preko visoke balustrade palate...</i>	64
Tanki gradovi. 5. Oktavija.	66
Gradovi i razmena. 4. Ersilija.	67
Gradovi i oči. 5. Baukida.	68
Gradovi i ime. 2. Leandra.	69
Gradovi i mrtvi. 1. Melanija.	71
<i>Marko Polo opisuje most...</i>	73

VI

<i>Da li si ikada video grad...</i>	74
Gradovi i razmena. 5. Smaragda.	77
Gradovi i oči. 4. Filida.	79
Gradovi i ime. 3. Pira.	81
Gradovi i mrtvi. 2. Adelma.	83
Gradovi i nebo. 1. Evdokija.	85
<i>Ti dakle putuješ samo kroz sećanja...</i>	87

VII

<i>Ne znam kako si stigao...</i>	89
Gradovi i oči. 5. Morijana.	91
Gradov i ime. 4. Klarisa.	92
Gradovi i mrtvi. 3. Eusapija.	95
Gradovi i nebo. 2. Berševa	97
Neprekidni gradovi. 1. Leonija.	99
<i>Možda terasa ove bašte...</i>	102

VIII

<i>Pod prestolom Velikog kana...</i>	103
Gradovi i ime. 5. Irena.	106
Gradovi i mrtvi. 4. Argija.	108
Gradovi i nebo. 3. Tekla.	109
Neprekidni gradovi. 2. Truda.	110
Skriveni gradovi. 1. Olinda.	111
<i>Veliki kan je pokušavao...</i>	112

IX

<i>Veliki kan ima atlas...</i>	113
Gradovi i mrtvi. 5. Laodamija.	117

Gradovi i nebo. 4. Perintija.	120
Neprekidni gradovi. 3. Prokopija.	122
Skriveni gradovi. 2. Raisa.	124
Gradovi i nebo. 5. Andrija	126
Neprekidni gradovi. 4. Cecilija.	128
Skriveni gradovi. 3. Marozija.	130
Neprekidni gradovi. 5. Pentesileja.	132
Skriveni gradovi. 4. Teodora.	134
Skriveni gradovi. 5. Berenika.	136
<i>Atlas Velikog kana...</i>	138
Italo Kalvino o <i>Nevidljivim gadovima</i>	141
P. P. Pazolini, o Italu Kalvinu	149
Spisak gradova, po kategorijama	159
Izbor iz bibliografije	163

O ovom izdanju

Knjiga *Nevidljivi gradovi* prvi put je objavljena 1972. i od tada je neprekidno u opticaju, na mnogim jezicima. Kod nas se pojavila u dva izdanja: u prevodu Tatjane Peruško (Ceres, Zagreb, 1998) i nešto starijem prevodu Jasmine Tešanović (*Feministička 94*, Beograd, 1995; Plato, Beograd, 2020). Da je s tim prevodima bilo drugačije, verovatno mi ne bi palo na pamet da probam i ja. Za prvi (Peruško), odavno nedostupan kao fizičko izdanje, sigurno mogu da kažem da je dobar i da mi je bio dragocen kao pomoć, samo što me opet nije mamio na čitanje, doduše, možda najviše zato što sam knjigu prvo čitao na engleskom i onda u sebi već tražio svoje rečenice. U ovom prolasku kroz tekst, meni je bilo lako da primetim neke greške i propuste – sveže oko je uvek u prednosti, ne bolje ili pametnije, već samo odmornije – ali to je sve u granicama onoga što se može naći u svakom dobrom izdanju. Neverovatno je da se neki izdavač iz Hrvatske nije dosetio da to ponovo objavi.

Što se tiče drugog prevoda (Tešanović), koji je nedavno ponovio beogradski Plato (2020), to prosto nije uspelo. Prvi bih voleo da jeste, ali nije, u doslovno svakom pogledu. I onda jednostavno nisam mogao da odolim: da isprobam drugačiji pristup, ton, štimung. Knjiga me je u isti mah odbijala i uporno kopkala, morao sam da vidim šta je to, da vidim šta tu zaista piše. Nisam imao nikakvih izdavačkih ambicija, samo

sam hteo da je čestito pročitam – i tako počeo da je, malo-pomalo, prevodim, budući da nema pomnijeg čitanja od prevođenja. (To mi se dešavalo i ranije, s nekim knjigama.) I to je, što se mene tiče, uspelo: još se pomalo svadamo, ali kopka me i dalje, postavlja razna pitanja, drži ih otvorenim.

Nisam u njoj video zbirku liciderske poezije o gradovima, komad „fantastike“ ili poziv na maštanje o „alternativnim“ gradovima (s „gradom“ kao nepuipitnom kategorijom), kao što se o ovoj knjizi često govori u marketinškim klišeima ili sažecima za književne rubrike, već niz malih *eseja* o ljudskom stanju: o našim strastima, iskušenjima, snovima, manijama, košmarima, odnosima. Tek onda to postaje knjiga o gradovima, kao čvorištima tih ljudskih strujanja, prisilnih ili strastvenih, čija kriza, verovatno nerešiva, i misterija – ne, još nismo shvatili šta su to u stvari gradovi – počinju da nam se ukazuju na nov način. Na nekim mestima, u skoro neosetnim rezovima, izlaganje odbacuje sva prostorna i vremenska ograničenja i proteže se na druga pitanja ili preispituje samo sebe: samo pripovedanje, mogućnosti i klopke jezika, svesti, percepcije. Idiom je književni, pristup poetski i ludički, ali duh koji kormilari knjigom je istraživački: ne onaj koji samo precizno sprovodi neki unapred zacrtani plan već koji otkriva i gradi u hodu, s neizvesnim ishodom. U takvom kretanju, ne mora svaki korak biti podjednako ubedljiv, ali to zavisi i od vaše prijemčivosti, od trenutka neke potrage koja je samo vaša, u kojem vas knjiga zatiče. Nešto vas ponese odmah, nešto odbije ili prođe neprimećeno, da bi se onda vratilo u nekom naizgled nepovezanom pitanju i pomoglo vam da se izrazite. Takvo je makar bilo moje iskustvo. Mala knjiga, ali

živa stvar, dobar odnos. Nadam se da će ovaj pokušaj uspeti da je na taj način približi još nekome.

Glavni podsticaj za prevođenje dao mi je Ivan Ilić, sa dva odlomka koja je naveo u svom eseju *H₂O i Vode zaborava* (videti našu arhivu ili Anarhističku biblioteku; pogledati posebno, iz tog ugla, Kalvinovu priču o gradu Armili, na koju se Ilić inače ne osvrće, iako predstavlja direktnu anticipaciju onoga što je prizivao u svom eseju o vodi). To me je navelo da pokušam da nađem svoj izraz, prvo u prevođenju jednog od tih odlomaka, onda još nekih priča i na kraju cele knjige. Tome sam dodao Kalvinovo predavanje o knjizi, iz 1983. – koje je stvarno održao, za razliku od *Američkih predavanja* iz 1985, na kojima je radio do pred samu smrt, u septembru iste godine – i oduševljeni Pazolinijev prikaz iz 1973. Ta dva teksta su, kao predgovor i pogovor, uključena i u neka novija italijanska izdanja (recimo, sva izdanja kuće Mondadori, iz Milana, posle 2002); ovde su, osim jednog odlomka iz predavanja koji je poslužio za korice, pomereni na kraj knjige.

O detaljima još samo ovo: imena gradova koja potiču iz antičke i judeohrišćanske tradicije transkribovana su onako kako je kod nas uobičajeno; neka druga slede italijanski izgovor, a neka, opet, oblike koji su se kod nas odomaćili, čak i kada to nije sasvim ispravno. Na kraju knjige priložen je spisak svih gradova (ukupno 55), onako kako se javljaju kod Kalvina; oni koje to bude povuklo, na osnovu toga mogu da istražuju vezu između tih imena i sadržaja svake priče, manje ili više vidljivu (uglavnom vrlo diskretnu; Kalvino ne opterećuje pripovedanje preteškim bremenom simbolike u toj ravni). Plan knjige, simetrični raspored poglavlja (prvo i poslednje sa

po 10 priča, sva između sa po 5), kategorizacija gradova (*Gradovi i sećanje, Gradovi i znakovi, Gradovi i želja*, itd., ukupno 11 kategorija, opet sa 5 gradova u svakoj), uz još neke formalne propozicije, objašnjeni su u Kalvinovom predavanju, vrlo jednostavno. Njemu je to pomoglo u pisanju, to su bile njegove skele i zidarski alati, bez kojih nema konačnog zdanja, ali čitaoca to ne bi trebalo da odvuče u neke kabalističke spekulacije – u preterano bavljenje formom, kao što se to desilo u dobrom delu sekundarne literature o ovoj knjizi. Nije to ono što ovde deluje. Ali verujem da će se svako ko bude iole prijemčiv za ovu knjigu i zaroni u nju, u to i sam brzo uveriti.

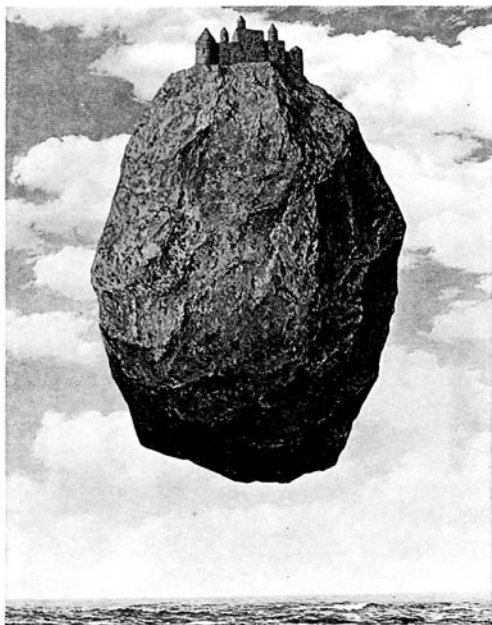
Ne moram posebno da naglašavam da čak ni u ovom štampanom obliku, pored fajla dostupnog u našoj arhivi, ovo izdanje ne pokušava da bilo koga potisne na terenu na kojem nas ionako nema: na tržištu. Sve je slobodno, lako dostupno, ništa ne boli da se proba.

AG, januar 2022.

Nevidljivi gradovi

ITALO CALVINO

LE CITTÀ INVISIBILI

EINAUDI

Prvo izdanje, Torino, 1972. Na koricama, René Magritte,
Le Château des Pyrénées, 1959.

I

Ne mora da znači da Kublaj-kan veruje svemu što Marko Polo kaže dok opisuje gradove koje je obišao u svojim izaslanstvima, ali očigledno je da tatarski car sluša mladog Venecijanca s mnogo više radoznalosti i pažnje nego bilo kog među svojim glasnicima ili istraživačima. Nastupi u životima careva i taj čas, kad mine ponos zbog neizmernog prostranstva osvojenih teritorija, ta mešavina sete i olakšanja, zbog saznanja da ćemo uskoro dići ruke od svakog pokušaja da ih upoznamo i shvatimo; neka praznina, koja nas obuzima s večeri, posle kiše, kad počinje da se širi zadah pokislih slonova i miris pepela od sandalovine koji zamire na ognjištima; vrtoglavica od koje podrhtavaju reke i planine naslikane na mrko žutim obodima planisfera, i u kojoj, jednu za drugom, odmotavamo depeše koje najavljuju krah poslednjih neprijateljskih trupa, koje idu iz poraza u poraz, i trgamo vosak s pečata kraljeva za koje nikada nismo čuli, koji preklinju za milost pred našim nadirućim vojskama i nude godišnji danak u dragoce-nim metalima, štavljenim kožama i kornjačinom oklopu; trenutak očaja, u kojem otkrivamo da je carstvo koje nam je izgledalo kao zbir svih čuda ovog sveta samo beskrajno i bezoblično rasulo, da se korupcija u njemu toliko raširila da je naše žezlo nemoćno, da smo s trijumfom nad neprijateljskim vladarima nasledili i njihovu sporu propast. Samo je u opisima Marka Pola, kroz zidine i tornjeve osuđene na rušenje, Kublaj-kan mogao da razazna filigransko tkanje jednog veza tako tananog da bi moglo odoleti čeljustima termita.

Gradovi i sećanje. I.

Ako se pođe odatle i ide tri dana na istok, stiže se u Diomiru, grad sa šezdeset srebrnih kupola, s bron-zanim statuama svih bogova, ulicama popločanim kalajem, kristalnim teatrom, zlatnim petlom koji svakog jutra kukuriče s tornja. Sve te divote putniku su već poznate, zato što ih je video i u drugim gradovima. Ali ovaj se izdvaja po tome što ako se u njemu nađeš u neko septembarsko veče, kada dani postaju kraći i kada se sve raznobojne lampe pale odjednom na vratima pečenjara, a neki ženski glas s terase vikne „uh!“, možeš samo da zavidiš onima koji u tom času misle kako su već doživeli takvo veče i da su tada bili srećni.

Gradovi i sećanje. 2.

Čoveka koji dugo jaše divljim predelima, obuzima želja za gradom. Konačno stiže u Isidoru, grad u kojem palate imaju spiralna stepeništa optočena morskim puževima, u kojem se prave vrhunski durbini i violine, u kojem stranac koji ne može da se odluči između dve žene, uvek sretne treću, u kojem se borbe petlova izokreću u krvave obračune između kladioničara. Na sve to je mislio dok je žudeo za nekim gradom. Isidora je zato grad iz njegovih snova, ali s jednom razlikom. U snevanom gradu bio je mlad, a u Isidoru stiže u poznoj dobi. Na trgu se nalazi zid uz koji sede stari ljudi i gledaju mladost kako prolazi. On zauzima svoje mesto među njima. Želje su tamo već sećanja.

Gradovi i želja. 1.

O gradu Doroteji može se govoriti na dva načina: može se reći kako se četiri aluminijumske kule podižu s njenih zidina, oko sedam gradskih kapija, s pokretnim mostom preko jarka, čija voda otiče u četiri zelena kanala koji presecaju grad na devet četvrti, od kojih svaka ima tri stotine kuća i sedam stotina dimnjaka. I ako imaš u vidu da se udavače iz svake četvrti udaju za mladiće iz drugih, a njihove porodice razmenjuju robu na koju imaju isključivi monopol – bergamot, jesetrinu ikru, astrolabe, ametist – onda na osnovu tih podataka možeš izvoditi proračune, sve dok ne utvrdiš sve što si hteo da saznaš o tom gradu i njegovoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ili možeš reći, kao gonič kamila koji me tamo doveo: „Stigoh tamo jednog jutra, u svojoj ranoj mladosti, mnoštvo sveta hitalo je ka pijaci, žene su imale lepe zube i gledale te pravo u oči, trojica vojnika na nekoj bini svirali su klarinete, a svuda oko mene okretali su se vrtuljci i vijorili šareni natpisi. Pre toga znao sam samo za pustinju i karavanske puteve. Tog jutra u Doroteji osetio sam da nema te dobre stvari u životu koja ne bi čekala na mene. Narednih godina, moj pogled se opet vratio na pustinju i karavanske puteve; ali sada znam da je to samo jedan od mnogih puteva koji su se tog jutra otvorili preda mnom u Doroteji.“

Gradovi i sećanje. 3.

Uzalud bih, velikodušni Kublaju, pokušavao da ti opišem Zairu, grad visokih bedema. Mogao bih ti reći koliko stepenika imaju njegova ulična stepeništa, kolikog su raspona lukovi njegovih tremova, kakvim su pocinkovanim pločama pokriveni njegovi krovovi; ali već znam da bi to bilo kao da ti nisam rekao ništa. Nije, naime, to ono od čega se sastoji taj grad, već odnos između mera njegovog prostora i događaja iz njegove prošlosti: to su visina ulične svetiljke i rastojanje od zemlje na kojem se klata stopala obešenog uzurpatora; to je dužina užeta razapetog od ulične svetiljke do ograde prozora preko puta i cvetnih venaca koji presecaju putanju kraljičine svadbene povorke; rastojanje između visine te ograde i preljubnikovog skoka, kada je u zoru preskače; između nagiba oluka i koraka mačke koja se krišom uvlači kroz taj prozor; između cevi topovnjače koja se iznenada pojavljuje iza rta i đuleta koje pogađa oluk; između okaca ribarske mreže i trojice staraca koji, dok sede na molu i krpe mreže, po stoti put ponavljaju priču o topovnjači onog uzurpatora, za koga kažu da je bio plod kraljičine preljube i da je bio ostavljen u pelenama na molu.

Grad upija te talase sećanja, kao sunder, i širi se. Opis današnje Zaire morao bi da sadrži celu njenu prošlost. Ali taj grad ne priča o svojoj prošlosti, on je nosi kao linije dlana, ispisanu na uglovima ulica, prozorskim rešetkama, ogradama stepeništa, gro-

I

mobranskim šiljcima, jarbolima za zastave, a svaki od tih segmenata nosi svoje ogrebotine, nazubljenja, rezbarije, ožiljke.

Gradovi i želja. 2.

Posle tri dana hoda prema jugu, stiže se u Anastaziju, grad koji navodnjavaju koncentrični kanali i nadleću papirnati zmajevi. Sada bi trebalo da navedem robu koja se tamo može povoljno kupiti: ahat, oniks, hrizopras i druge vrste kalcedona; morao bih da pohvalim i meso od zlatnog fazana, koje se tamo peče na vatri od starog trešnjinog drveta i posipa s mnogo origana; a nešto bi se moglo reći i o ženama koje sam video kako se kupaju u bazenu u jednom vrtu i koje ponekad, priča se, pozovu prolaznika da se razodene zajedno s njima i juri ih u vodi. Ali ništa od toga ne bi ti otkrilo pravu prirodu tog grada: naime, dok opis Anastazije samo bude želje, jednu za drugom, da bi te onda prisilio da ih potisneš, u onome ko se jednog jutra nađe usred Anastazije sve želje bude se odjednom i opkoljavaju ga. Grad ti se ukazuje kao celina, u kojoj nijedna želja nije izgubljena, i čiji si deo, a pošto on uživa u svemu u čemu ti ne uživaš, ostaje ti samo da se smestiš u tu želju i zadovoljiš time. Takva je moć, ponekad smatrana opakom, ponekad bezazlenom, te Anastazije, grada obmane: ako osam sati dnevno radiš kao rezač ahata, oniksa, hrizoprasa, tvoj napor, koji daje oblik želji, poprima od nje svoj oblik, i ti veruješ kako celim bićem uživaš u Anastaziji, iako si samo njen rob.

Gradovi i znakovi. 1.

Danima se ide između drveća i kamenja. Pogled se retko kada zaustavi na nečemu, a i tada samo kad u tome prepozna znak nečeg drugog: trag na pesku ukazuje na prolazak tigra, blato na vodenu žilu, cvet hibiskusa na kraj zime. Sve ostalo je nemo i zamenljivo; drveće i kamenje su samo to što jesu.

Put konačno vodi u grad Tamaru. U njega se ulazi ulicama punim natpisa koji štrče sa zidova. Oko ne vidi stvari već slike stvari, koje označavaju druge stvari: klješta ukazuju na zubarovu kuću, vrč na krčmu, helebarda na stražarnicu, vaga na piljarnicu. Kipovi i štitovi predstavljaju lavove, delfine, kule, zvezde: znak da nešto – ko zna šta – ima lava ili delfina ili kulu ili zvezdu za svoj znak. Drugi znaci govore šta je zabranjeno raditi – ulaziti u uličicu s tovarnim kolicima, mokriti iza edikule (kapelice), pecati sa štapom s mosta – ili šta je dopušteno – napojiti zebre, boćati se, spaljivati leševe rođaka. S vrata hramova vide se statue božanstava, od kojih je svako prikazano sa svojim atributima: rogom obilja, klepsidrom, meduzom, tako da ih vernici mogu prepoznati i uputiti im prave molitve. Ako neko zdanje ne nosi nikakvu oznaku ili sliku, sam njegov oblik i položaj koji zauzima u planu grada dovoljno jasno ukazuju na njegovu namenu: kraljevska palata, zatvor, kovnica novca, pitagorejska škola, javna kuća. Čak ni roba koju ulični trgovci iznose na tezge ne vredi kao takva već samo kao znak za nešto drugo: čipkana traka za čelo znači eleganciju,

pozlačena nosiljka moć, Averoesove knjige znanje, grivna za gležanj požudu. Pogled prelazi preko ulica kao preko ispisanih stranica: grad ti govori sve što moraš da misliš, tera te da ponavljaš njegove reči, i dok veruješ kako posećuješ Tamaru, u stvari samo beležiš imena kojima ona definiše samu sebe i sve svoje delove.

Kako grad zaista izgleda, ispod tog gustog sloja znakova, šta sadrži ili skriva, to čovek koji napušta Tamaru nije saznao. Tamo napolju, prostire se pusta zemlja, sve do horizonta, otvara se nebo kojim jure oblaci. U oblicima koje im daju slučaj ili vetar, čovek je već spreman da prepozna obrise: jedrenjaka, ruke, slona...

Gradovi i sećanje. 4.

Iza šest reka i tri planinska venca uzdiže se Zora, grad koji oni koji su ga jednom videli ne mogu da zaborave. Ali to nije zato što, kao i drugi nezaboravni gradovi, ostavlja u sećanju neku neobičnu sliku. Zora se odlikuje time što ostaje u sećanju deo po deo, prema redosledu ulica i kuća duž ulica, njihovih vrata i prozora, iako u njima nema nikakve posebne lepote ili retkosti. Njegova tajna je u načinu na koji pogled klizi preko oblika koji se nižu kao u muzičkoj partituri, čija se nijedna nota ne sme izmeniti ili premestiti. Čovek koji Zoru zna napamet, može za besanih noći da zamišlja kako šeta njenim ulicama i priseća se kojim se redom nižu bakarni sat, berberinova prugasta tenda, fontana s devet vodoskoka, astronomova staklena kula, pokrivena tezga prodavca lubenica, statua pustinjaka i lava, tursko kupatilo, kafe na uglu, uličica koja vodi u luku. Taj grad, koji se ne može izbrisati iz uma, sličan je armaturi ili rešetki u čije pregrade svako od nas može da smesti ono što želi da zapamti: imena slavnih ljudi, vrline, brojeve, vrste biljaka i minerala, datume bitaka, sazvežđa, delove govora. Između svakog pojma i svake tačke putanje može se uspostaviti srodnost ili kontrast, koji služe za trenutno podsećanje. Zato su najučćeniji ljudi na svetu oni koji Zoru znaju napamet.

Ali uzalud sam išao na put da bih posetio grad: prisiljena da ostane nepomična i uvek ista, da bi se bolje upamtila, Zora je bleдела, osipala se i na kraju iščezla. Zemlja ju je zaboravila.

Gradovi i želja. 3.

Do Despina se može doći na dva načina: brodom ili na kamili. Grad se drugačije ukazuje onome ko mu prilazi s kopna nego onome ko dolazi s mora.

Kada putnik na kamili na horizontu visoravni ugleda vrhove solitera, radarske antene, lepršave crveno-bele vetrokaze, dimnjake iz kojih kulja dim, on pomišlja na brod, iako zna da je to grad, ali misli na neku lađu koja će ga odvesti iz pustinje, na jedrenjak koji samo što nije isplovio, s vetrom koji već nadima njegova neodvezana jedra, ili na parobrod čiji kotao brekće u gvozdenoj utrobi, i misli na sve luke, na sva prekomorska dobra koja dizalice istovaruju na mol, na krčme u kojima posade brodova raznih zastava razbijaju jedne drugima flaše o glave, na osvetljene prozore u prizemlju, a na svakom žena koja se češlja.

U izmaglici duž obale, mornar vidi obris kamilje grbe, sedlo ukrašeno svetlucavim resama, između dve pegave grbe koje se ljuljaju u pokretu, iako zna da je to grad, ali zamišlja ga kao kamilu, o čijem samaru vise mešine s vodom i bisage sa ušećerenim voćem, vinom od datulje, listovima duvana, i već vidi sebe na čelu dugačkog karavana koji ga iz morske pustinje vodi ka oazama sa svežom vodom, pod nazubljenom senkom palmi, ka palatama s debelim zidovima od vapnenca, s popločanim dvorištima u kojima plešu bose devojke, koje uvijaju ruke čas ispod, čas izvan vela.

Svaki grad poprima svoj oblik od pustinje kojoj se opire; tako i jahač na kamili i mornar vide Despinu, grad na granici dveju pustinja.

Gradovi i znakovi. 2.

Iz grada Zirme putnici se vraćaju s upečatljivim sećanjima: slepi crnac koji viče u gomili, ludak koji se nagine preko ruba solitera, devojka koja šeta s pumom na uzici. Mnogi slepci koji lupkaju štapovima po pločnicima Zirme zaista jesu crnci; u svakom soliteru svaki čas neko poludi; svi ludaci satima stoje na simsu; nema te pume koja se ne bi mogla pripitomiti zbog kaprica neke devojke. Grad se ponavlja, u svemu, da bi nešto ostalo u mislima.

I ja se vraćam iz Zirme: moja sećanja uključuju dirižable koji lete u svim pravcima u visini prozora, ulice s radnjama u kojima se mornarima na koži tetoviraju crteži, podzemne vozove pune gojaznih žena koje dahću od sparine. Moji saputnici, međutim, kunu se da su videli samo jedan dirižabl kako lebdi između gradskih kula, samo jednog majstora tetovaže dok na klupi ređa svoje igle, mastilo i rupičaste crteže, samo jednu ženu-tenk koja se rashlađivala na platformi vagona. Sećanje se ponavlja: ono ponavlja znakove, da bi grad počeo da postoji.

Tanki gradovi. I.

Za Izauru, grad s hiljadu bunara, pretpostavlja se da leži iznad velikog podzemnog jezera. Naime, svuda gde su njegovi žitelji uspeli da dođu do vode, prokopavši kroz zemlju dugačke, okomite tunele, dotle se proširio i grad, ne dalje: njegov zeleni opseg prati liniju mračnih obala zakopanog jezera, nevidljivi pejzaž utiče na onaj vidljivi, i sve što se miče pod suncem pokreće talas koji se valja zarobljen ispod krečnjačkog svoda stene.

U skladu s tim, u Izauri postoje dve različite religije. Po jednoj, gradski bogovi borave u dubinama, u crnom jezeru koje napaja podzemne žile. Po drugoj, bogovi žive u vedrima privezanim za užad koja izlaze iz prstena bunara, u čekrcima koji se okreću, u vitlu dolapa, u polugama pumpi, u krilima vetrenjača koje izvlače vodu iz bušotina, u rešetkama potpornih tornjeva kroz koje se spuštaju sonde, u visećim rezervoarima iznad krovova štulama, u vitkim lukovima akvadukta, u svim vodenim kanalima, vertikalnim cevima, tuševima, odvodima, sve do vetrokaza koji nadvisuju vazdušne skele Izaure, grada koji ceo stremlje u visinu.

Posle obilaska dalekih provincija, izaslanici i poreznici Velikog kana vraćaju se pravo u palatu u Ksanadu, u vrtove magnolija u čijoj je senci Kublaj šetao dok je slušao njihove dugačke izveštaje. Izaslanici su bili Persijanci, Jermeni, Sirijci, Kopti, Turkmeni; car je taj koji je za svakog od svojih podanika stranac, i samo je kroz oči i uši stranaca carstvo moglo da Kublaju obznani svoje postojanje. Na kanu nerazumljivim jezicima izaslanici su prenosili vesti koje su čuli na njima nerazumljivim jezicima; iz te neprozirne zvučne mase proizlazili su danak koji su razrezivali carski poreznici, imena i prezimena smenjenih ili pogubljenih zvaničnika, dimenzije kanala za navodnjavanje koje su u doba suše napajale mršave reke. Ali kada bi na mladog Venecijanca došao red da podnese svoj izveštaj, između njega i cara uspostavljala se drugačija komunikacija. Kao pridošlica i potpuno neupućen u istočnjačke jezike, Marko Polo se nije mogao izraziti drukčije nego pokretima, skokovima, uzvicima čuđenja i užasa, lavežom ili hukanjem, ili pomoću predmeta koje je vadio iz svojih bisaga: nojevih pera, duvaljki, komada kvarca, koje je raspoređivao pred sobom kao šahovske figure. Po povratku iz misije koju bi mu kan dodelio, vispreni stranac je improvizovao pantomime, a vladar ih je morao odgonetati: jedan grad bi dočarao skokom ribe koja je u begu od gnjurčevog kljuna upala u mrežu, drugi grad nagim muškarcem koji hoda po vatri bez opekotina, a treći lobanjom koja u zubima zelenim od plesni steže

beli, okrugli biser. Veliki kan je dešifrovao znake, ali njihova veza s posećenim mestima ostajala je nejasna: nikada nije bio siguran da li je Marko Polo hteo da opiše neku avanturu s putovanja, poduhvat osnivača nekog grada, proročanstvo astrologa, neki rebus ili šaradu, da bi ukazao na neko ime. Ali sve što je Marko Polo opisivao, jasno ili nejasno, imalo je moć amblema, koji se jednom viđen ne može više zaboraviti ili pobrkati. U kanovom umu carstvo se ukazivalo kao pustinja podataka, nepostojanih i zamenljivih, kao zrna peska, iz kojih bi za svaki grad i provinciju iskočila figura koju bi prizvali logogrifi Venecijanaca.

Sa smenom godišnjih doba, iz izaslanstva u izaslanstvo, Marko je ovladao tatarskim jezikom i mnogim narodnim idiomima i plemenskim dijalektima. Njegove priče sada su postale precizne i detaljne, kao što je kan mogao samo da poželi, i nije bilo pitanja ili znatiželje na koje se ne bi moglo odgovoriti. Ipak, svaka vest o nekom mestu prizvala bi u carevom umu onaj prvi gest ili predmet kojim ga je Marko označio. Novi podatak je dobijao smisao od tog amblema i ujedno mu dodavao neko novo značenje. Možda carstvo, razmišljao je Kublaj, i nije ništa drugo nego zodijski mentalnih fantazama.

„Da li ću onog dana kada budem znao sve ambleme“, pitao je Marka, „konačno moći da raspolažem svojim carstvom?“

Venecijanac mu odgovori: „Gospodaru, ne pomišljaj na to. Tog dana i ti ćeš biti samo amblem među amblemima.“

II

„Drugi izaslanici me upozoravaju na glad, ucene, zavere ili me obaveštavaju o novim rudnicima tirkiza, povoljnim cenama krzna kune zlatice, ponudama za snabdevanje sečivima iz Damaska. A ti?“, upitao je Veliki kan Marka Pola. „Vraćaš se iz isto tako dalekih zemalja, a sve što mi prenosiš su misli koje bi mogle pasti na pamet nekome ko sedi na kućnom pragu i uživa u svežini večeri. Kakva je onda korist od tolikih putovanja?“

„Veče je, a mi sedimo na stepeništu tvoje palate, na blagom povetarcu“, odgovori Marko Polo. „Koji god zemlju da ti moje reči dočaraju, ti ćeš je uvek videti s tog svog stanovišta, čak i kada bi umesto ove kraljevske palate tu bilo naselje sojenica, a povetarac donosio miris močvarnog ušća.“

„Moj pogled je zaista pogled nekog ko meditira, izgubljen u mislima, priznajem to. Ali šta je s tobom? Ti prelaziš arhipelage, tundre, planinske vence, a kao da se nisi ni maknuo odavde.“

Venecijanac je znao da je Kublaj, kada bi tako počeo da mu prigovara, samo hteo da bolje sledi tok vlastitih misli; i da su njegovi odgovori i zapazanja nalazili svoje mesto u razgovoru koji se već odvijao, sam od sebe, u glavi Velikog kana. Odnosno, i jednome i drugome bilo je svejedno da li su pitanja i odgovore izgovarali glasno ili su nastavljali da mozgaju o njima u tišini. U stvari su ćutali, poluzatvorenih očiju, dok su leškarili na jastucima, njihali se u visećim ležaljka-ma, pušili dugačke lule od ćilibara.

Marko Polo bi zamislio da odgovara (ili bi Kublaj zamislio njegov odgovor) kako je što je više lutao nepoznatim četvrtima dalekih gradova to bolje razumevao druge gradove kroz koje je prošao da bi stigao tamo, da je ponovo prolazio etape svojih putovanja i bolje upoznao luku iz koje je isplovio, kao i poznata mesta iz svoje mladosti, okolinu kuće i mali venecijanski trg po kojem je jurcao kao dečak.

Tu bi ga Kublaj-kan prekinuo, ili bi zamislio da ga prekida, ili bi Marko Polo zamislio da ga ovaj prekida, pitanjem kao što je: „Da li ti uvek ideš napred s glavom okrenutom unazad?“ Ili možda: „Zar je ono što vidiš uvek iza tebe?“ Ili bolje: „Da li se tvoje putovanje odvija samo u prošlosti?“

I sve zato da bi Marko Polo mogao da objasni, ili zamisli kako objašnjava, ili bude zamišljen kako objašnjava, ili da bi najzad mogao da objasni samom sebi, da je ono za čime je tragao bilo uvek ispred njega: čak i kada bi to bila prošlost, to je bila prošlost koja se menjala kako je napredovao na svom putovanju, zato što se putnikova prošlost menja u zavisnosti od maršrute, i to ne bliska prošlost, kojoj svaki minuli dan pridodaje još jedan, već ona najdalja. U svakom novom gradu u koji dospe, putnik otkriva neku svoju prošlost za koju više i ne zna da je ima; ono što više nisi ili što više nije tvoje, i što ti sada izgleda strano, vreba te na nepoznatim i nezaposednutim mestima.

Marko ulazi u neki grad: na trgu primećuje nekog ko živi život ili trenutak koji je mogao biti njegov; mogao se naći na njegovom mestu, da se pre mnogo vremena zaustavio u vremenu ili da je pre mnogo vremena na nekom raskršću umesto jednim krenuo suprotnim putem i posle dugog putovanja dospeo na mesto tog čoveka, na tom trgu. Ali sada je isključen iz te svoje prave

ili moguće prošlosti; ne može se zaustaviti; mora poći dalje, u drugi grad, gde ga očekuje neka druga vlastita prošlost ili možda nešto što je moglo biti njegova budućnost, a sada je nečija sadašnjost. Neostvarene budućnosti su ogranci prošlosti: njene suve grane.

„Da li putuješ zato da bi oživeo prošlost?“, upitao bi ga tada Kan, što se moglo izraziti i ovako: „Da li putuješ da bi pronašao budućnost?“

A Marko bi odgovorio: „'Drugde' je odraz u negativu. Putnik prepoznaje ono malo što je njegovo, dok otkriva mnogo toga što nije bilo i nikada neće biti njegovo.“

Gradovi i sećanje. 5.

U Mauriliji putnika pozivaju da obiđe grad i da u isto vreme gleda neke stare razglednice, na kojima se vidi kako je grad izgledao ranije: potpuno isti trg s kokoškom na mestu autobuske stanice; muzički paviljon umesto nadvožnjaka; dve gospođice s belim suncobranima tamo gde je sada fabrika eksploziva. Da ne bi razočarao žitelje, putnik će pohvaliti grad s razglednica i dati mu prednost nad sadašnjim, ali tako što će voditi računa da svoj žal zbog promena zadrži u vrlo preciznim okvirima: primetiće kako veličanstvenost i prosperitet Maurilije koja je postala velegrad, u poređenju sa starom, provincijskom Maurilijom, ne mogu nadoknaditi određeni gubitak draži, u kojoj se međutim tek sada može uživati, na starim razglednicama, dok se ranije, s provincijskom Maurilijom pred očima, u njoj nije moglo videti ništa ljupko, pri čemu bi se danas moglo videti još manje, da je Maurilija ostala takva, kao i da velegrad u svakom slučaju ima tu dodatnu privlačnost što se kroz ono što je postao može s nostalgijom preispitati ono što je bio.

Dobro pazi da im ne kažeš kako se različiti gradovi ponekad smenjuju na istom terenu i pod istim imenom, kako se rađaju i umiru, a da nikada ne saznaju jedni za druge ili stupe u neki odnos. Ponekad čak i imena žitelja ostaju ista, kao i njihovi naglasci ili čak lica; ali bogovi koji su živeli ispod lica i iznad tih mesta otišli su bez reči, a njihovo mesto zauzeli su strani bogovi. Nema svrhe pitati se da li su oni bolji ili lošiji od drevnih, zato što između njih nema

nikakve veze, kao što ni stare razglednice zapravo ne prikazuju Mauriliju kakva je bila već drugi grad, koji se slučajno isto zvao Maurilija.

Gradovi i želja. 4.

U centru Fedore, velegrada od sivog kamena, nalazi se metalno zdanje sa staklenom kuglom u svakoj od njenih odaja. Ako pogledamo svaku od tih kugli, videćemo plavičasti grad koji je model neke druge Fedore. To su forme koje bi grad poprimio da iz ovog ili onog razloga nije postao onakav kakvim ga vidimo danas. U svakoj epohi našao bi se neko ko bi, dok je gledao Fedoru kakva je bila, zamišljao kako bi od nje mogao napraviti idealni grad, ali dok bi on gradio svoj minijturni model, Fedora više ne bi bila ista, a ono što je do juče izgledalo kao njena moguća budućnost sada je bila samo igračka u staklenoj kugli.

U toj palati s kuglama Fedora sada ima svoj muzej: svaki žitelj ga posećuje, bira grad koji odgovara njegovim željama, razmišlja o njemu, dok zamišlja svoj odraz u ribnjaku s meduzama, koji je trebalo da sakuplja vode kanala (da ga nisu isušili), kako šeta iznad krošnji avenije rezervisane za slonove (sada zabranjene u gradu), klizi niz zavoje spiralnog minareta (koji nikada nije pronašao osnovicu s koje bi se uzdigao).

Na karti tvog carstva, o veliki Kane, moraju se naći i velika kamena Fedora i male Fedore u staklenim kuglama. Ne zato što su sve podjednako stvarne već zato što su sve samo pretpostavljene. Ona koja sadrži ono što se prihvata kao neophodno, a da još nije takva; i ostale koje sadrže ono što se zamišlja kao moguće i što samo minut kasnije više nije moguće.

Gradovi i znakovi. 3.

Putnik koji još ne poznaje grad koji ga očekuje na putu, pita se kako izgledaju njegova vladarska palata, kasarna, mlin, pozorište, bazar. U svakom gradu carstva svako zdanje je drukčije i nalazi se u drukčijem rasporedu: ali čim stranac dospe u nepoznati grad i baci pogled na šišarke njegovih pagoda, na njegove mansarde i senike, dok prati vijuganje kanala, povrtnjaka i smetlišta, on odmah prepoznaje koja je plata kneževska, koji je hram prvosveštencički, šta je krčma, zatvor, *subura*.¹ Time se, kažu neki, potvrđuje hipoteza da svaki čovek nosi u mislima grad sačinjen samo od razlika, bez crta i bez forme, koji određeni gradovi samo popunjavaju.

To ne važi za Zoe. U svakoj tački tog grada moglo bi se, na smenu, spavati, izrađivati oruđe, kuvati, zgrtati zlatnici, svlačiti, vladati, prodavati, odgonetati proročanstva. Piramida svakog krova mogla bi da pokriva i lazaret za gubavce i kupatila za odaliske. Putnik tumara okolo i nema ničeg osim nedoumica: nije u stanju da razazna crte grada, a čak i one crte koje su mu u mislima bile jasno razdvojene počinju da se mešaju. Iz toga zaključuje sledeće: ako je postojanje u svakom svom trenutku identično samom sebi, onda je Zoe mesto nedeljivog postojanja. Ali čemu onda grad? Gde je linija koja razdvaja unutra od spolja, kloparanje točkova od zavijanja vukova?

¹ *Suburra*: pučka četvrt drevnog Rima, deo gradskog jezgra (za razliku od predgrada, *suburbe*), ne nužno najsiromašnija ili zloglasna, ali kasnije naziv za sumnjivu četvrt.

Tanki gradovi. 2.

Sada ću pričati o gradu Zenobiji, koji je čudesan po ovome: iako se nalazi na suvom terenu, grad se podiže na veoma visokim stubovima, a kuće su mu napravljene od bambusa i lima, s brojnim galerijama i balkonima, postavljenim na različitim visinama, na štulama koje se penju jedne preko drugih, povezane merdevinama i visećim stazama, koje nadvisuju vidikovci s kupastim nadstrešnicama, buradima koja služe kao rezervoari za vodu i vetrokazima, iz kojih štrče čekrci, kablovi, dizalice.

Niko se više ne seća kakva je to potreba, zapovest ili želja navela osnivače Zenobije da svom gradu daju baš takav oblik, i stoga se ne može reći da li je grad kakvim ga vidimo danas to zadovoljio, pošto se izgleda razvijao kroz uzastopna preklapanja iz prvobitnog i sada nedokučivog nacрта. Ali ono što je sigurno jeste da ako nekog ko živi u Zenobiji upitaš za njegovu viziju srećnog života, on će uvek zamisliti grad kao što je Zenobija, s njegovim štulama i visećim merdevinama, Zenobiju možda sasvim drugačiju, s barjacima i trakama koji lepršaju na vetru, ali uvek dobijenu kombinovanjem elemenata tog prvobitnog modela.

Prema tome, beskorisno je pitati se da li Zenobiju treba svrstati u srećne ili nesrećne gradove. Nema smisla deliti gradove na te dve vrste već na druge dve: na one koji kroz godine i mutacije nastavljaju da daju svoj oblik željama i one u kojima želje uspevaju da ponište grad ili same bivaju poništene.

Gradovi i razmena. I.

Ako se produži osamdeset milja u susret mistralu (severozapadnom vetru), stiže se u grad Eufemiju, u kojem se na svaki solisticij (kratkodnevicu i dugodnevicu) i ekvinocij (ravnodnevicu) okupljaju trgovci iz sedam naroda. Brod koji tamo pristane s tovarom đumbira i pamuka isploviće opet krcat pistaćima i makovim semenom, a karavan koji je tek što je istovario džakove s muškarnim oraščićima i suvim groždem već se sprema za povratak s bisagama punim rolni pozlaćenog musli-na. Ali ono što tera čoveka da ide uz reke i prelazi pustinje da bi stigao tamo nije samo razmena roba, koje se, uvek iste, mogu naći na svim bazarima unutar i izvan carstva Velikog kana, razbacane pred našim nogama na istim žutim prostirkama, u senci istih tendi koje ih štite od muva, ponuđene po istim tobože sniženim cenama. U Eufemiju se ne dolazi samo zbog kupovine i prodaje već i zato što noću, kraj vatri koje gore svuda oko pijace, dok se sedi na džakovima i bačvama ili leškari na naslaganim ćilimima, na svaku reč koju neko izgovori – kao što su „vuk“, „sestra“, „skriveno blago“, „bitka“, „šuga“, „ljubavnici“ – svako uzvraća svojom pričom o vukovima, sestrama, blagu, šugi, ljubavnicima, bitkama. I ti znaš da ćeš na dugom putovanju koje te očekuje, dok pokušavaš da ostaneš budan, uprkos ljuľljanju kamile ili džunke, tako što prizivaš sva svoja sećanja, jedno po jedno, tvoj vuk postati neki drugi vuk, tvoja sestra neka druga sestra, tvoja bitka neke druge bitke, po povratku iz Eufemije, grada u kojem se na svaki solisticij i svaki ekvinocij razmenjuju sećanja.

... Kao došljak potpuno nevičan istočnjačkim jezicima, Marko Polo se nije mogao izraziti drugačije nego pomoću predmeta koje je izvlačio iz svojih torbi – doboša, usoljene ribe, orglica od kljova bradavičaste svinje – i označavao ih pokretima, poskakivanjem, uzvicima čuđenja ili užasa, oponašanjem laveža šakala ili huka sove kukuvije.

Veze između jednog i drugog elementa neke priče nisu uvek bile očigledne caru; predmeti su mogli da označavaju različite stvari: tobolac pun strela mogao je da ukazuje čas na približavanje rata, čas na veliki ulov ili na oružarsku radnju; peščani sat je mogao da označava vreme koje prolazi ili je prošlo, ili pesak, ili radionicu za izradu peščanih satova.

Ali ono što je svaku činjenicu ili vest koju bi mu prenosio njegov nemušti izvestilac činilo dragocenim za Kublaja bio je prostor koji je ostajao oko njih, praznina nepopunjena rečima. Opisi gradova koje je Marko Polo obišao imali su sledeći kvalitet: u njima se, u mislima, moglo lutati, izgubiti, zastati i uživati u svežem vazduhu ili trkom pobeći.

Vremenom su predmete i gestove u Markovim pričama počele da zamenjuju reči: prvo uzvici, izolovane imenice, šturi glagoli, zatim rečenični obrti, razgranat i kitnjast govor, metafore i tropi. Došljak je naučio da govori carevim jezikom ili je car sada razumeo jezik došljaka.

Ali moglo bi se reći da njihovi razgovori više nisu bili tako srećni kao ranije: reči svakako bolje služe od

predmeta ili gestova u nabrajanju najvažnijih stvari u svakoj pokrajini ili gradu: spomenika, pijaca, običaja, faune i flore; ipak, kada bi Polo počeo da priča kako je izgledao život na tim mestima, iz dana u dan, iz večeri u veče, reči su ga izneveravale, i on se, malo-pomalo, opet vratio na gestove, grimase, poglede.

I tako, pošto bi za svaki grad naveo ključne informacije pomoću preciznih izraza, usledio bi njegov nemi komentar: pokazivao bi dlan, nadlanicu ili brid šake, u ravnim ili iskošenim, grčevitim ili usporenim pokretima. Između njih se uspostavila nova vrsta dijaloga: bele šake Velikog kana, ukrašene prstenjem, odgovarale su staloženim pokretima na žustre i izuvijane pokrete trgovčevih ruku. Kako je razumevanje među njima raslo, njihove ruke počele su da zauzimaju ustaljene položaje, od kojih je svaki, u svom smenjivanju i ponavljanju, odgovarao nekom stanju duše. Ali, dok se vokabular stvari proširivao uzorcima roba, repertoar nemih komentara se sve više sužavao i postao nepromenljiv. I uživanje u njegovom korišćenju kod obojice je splasnulo; u svojim razgovorima najveći deo vremena provodili su nemi i nepomični.

III

Kublaj-kan je primetio da gradovi Marka Pola liče jedni na druge, kao da prelazak iz jednog u drugi ne podrazumeva putovanje već razmenu elemenata. Sada bi, kod svakog grada koji bi mu Polo opisao, misli Velikog kana odlutale svojim tokom, i pošto bi rastavio grad na sastavne delove, on bi ga ponovo izgradio na neki drugi način, tako što bi mu zamenjivao elemente, pomerao ih, izokretao.

Za to vreme, Marko bi i dalje pričao o svom putovanju, ali car ga više nije slušao, da bi ga onda prekinuo:

„Od sada ću ja opisivati gradove, a ti ćeš mi reći da li postoje i da li su takvi kao što sam ih zamislio. Prvo ću te upitati za grad na stepenicama, izložen jugu, iznad zaliva u obliku polumeseca. Sada ću ti nabrojati neka njegova čudesa: stakleni bazen visok kao katedrala, s ribama lastavicama iz čijeg se plivanja i leta može gatati; palmu čije lišće na vetru svira harfu; trg okružen mermernom trpezom u obliku potkovice, pokriven mermernim stolnjakom, s hranom i pićem od mermera.“

„Odlutao si, gospodaru. O tom gradu sam ti pričao kada si me prekinuo.“

„Znaš za njega? Gde se nalazi? Kako se zove?“

„Nema ni mesta ni imena. Ponoviću ti zašto sam ga opisao: iz ukupnog broja zamislivih gradova moramo izostaviti one čiji su elementi sabrani bez vezivne niti, bez nekog unutrašnjeg pravila, perspektive, povezanog govora. S gradovima je kao i sa snovima: sve što se može zamisliti, može se i sanjati, ali i najneočekivaniji san je zagonetka koja krije neku želju ili njeno naličje,

neki strah. Gradovi su, kao i snovi, sazdani od želja i strahova, čak i ako je nit njihovog govora skrivena, njihova pravila apsurdna, njihova perspektiva varljiva, a svaka stvar u njima krije neku drugu.“

„Nemam ni želja, ni strahova“, reče Kan, „a snovi su mi sazdani ili od uma ili od slučaja.“

„I sami gradovi misle da su delo uma ili slučaja, ali ni jedno ni drugo nije ono što drži njihove zidine. Ne uživaš ti u sedamdeset i sedam čudesa nekog grada već u odgovoru koji pruža na tvoje pitanje.“

„Ili u pitanju koje on tebi postavlja i prisiljava te da odgovoriš na njega, kao Teba kroz usta Sfinge.“

Gradovi i želja. 5.

Odatle se, posle šest dana i šest noći, stiže u Zobeidu, beli grad, potpuno otvoren mesecu, s ulicama koje se uvijaju oko sebe, kao klupko prediva. Ovo se priča o njegovom osnivanju: ljudi iz različitih naroda usnili su isti san, videli su jednu ženu kako trči kroz nepoznati grad, s leđa, duge kose, koja beše gola. Sanjali su da je jure. Ali, iz kruga u krug, svakome bi utekla. Posle sna, pošli su u potragu za tim gradom; nisu ga pronašli, ali pronađoše jedni druge; odlučili su da podignu grad kao onaj iz sna. U rasporedu ulica, svako je ponovo iscrtao putanju svoje potrage; tamo gde je izgubio trag begunici, preuredio je prostor i zidove drugačije nego u snu, da mu ona više ne bi mogla pobeći.

Takva beše Zobeida, grad u kojem su se nastanili, u nadi da će se jedne noći ona scena ponoviti. Niko od njih, bilo u snu ili na javi, nije više nikada video tu ženu. Ulice grada bile su one kojima su svakog dana išli na posao i nisu više imale nikakve veze s poterom iz sna. A i ona je bila odavno zaboravljena.

Novi ljudi pristizali su iz drugih zemalja, pošto su imali isti san, i u gradu Zobeidi prepoznavali su ponešto od ulica iz sna, i onda menjali položaje arkada i stepeništa, da bi još više odgovarali putanji progonjene žene, tako da u tački u kojoj je iščezla ne bi više imala nikakvog prostora za bekstvo.

Oni koji su prvi došli, nisu mogli da shvate šta je sve te ljude vuklo u Zobeidu, taj ružni grad, tu klopku.

Gradovi i znakovi. 4.

Od svih promena jezika, s kojima se putnik u daleke zemlje mora suočiti, nijedna nije ravna onoj koja ga očekuje u gradu Hipatiji, zato što se ona tamo ne odnosi na reči već na stvari. Uđoh u Hipatiju jednog jutra: vrt magnolija ogledao se u modrim uvalama; hodao sam između živica, uveren da ću zateći lepe i mlade dame kako se kupaju; ali na dnu vode rakovi su kopali oči davljenica, s kamenjem uvezanim oko vratova i kosa zelenih od algi.

Osetih se prevarenim i pomislih da zatražim pravdu od sultana: stepeništem od porifira uspeh se do palate s najvišim kupolama, prođoh kroz šest dvorišta s vodoskocima popločanim majolikom. Središnja dvorana beše pregrađena rešetkama: robijaši s crnim lancima oko nogu izvlačili su bazaltne stene iz kamenoloma koji je zjapio u podzemlju.

Ostade mi samo da upitam filozofe. Uđoh u veliku biblioteku, izgubih se među policama koje su se povijale pod težinom pergamentnih poveza, prateći alfabetni red nestalih pisama, gore-dole po hodnicima, merdevinama i mostovima. U najudaljenijem kabinetu s papirusima, u oblaku dima, dočeka me ošamućeni pogled nekog momčića ispruženog na asuri, koji nije odvajao usne od opijumske lule.

„Gde je mudrac?“ Pušać pokaza na prozor. Tamo je bila bašta s dečjim igralištem: s čunjevima, ljuljaškom, zvrkom. Filozof je sedeo na travnjaku. „Znakovi čine jezik, ali ne onaj koji misliš da poznaješ.“ Shvatio sam da se moram osloboditi slika koje su mi

do sada najavljivale stvari koje tražim: tek tada ću moći da razumem jezik Hipatije.

Sada mi je dovoljno da čujem njištanje konja i pucketanje bičeva, i već me obuzima ljubavni žar: u Hipatiji moraš obići ergele ili škole jahanja, da bi video prelepe žene koje jašu golih bedara, s dokolenicama preko listova, a čim im priđe neki mladi stranac, obaraju ga na stogove sena ili piljevinu i pritiskaju svojim čvrstim bradavicama.

A kada mi duša od sve hrane i podsticaja ište samo muziku, znam da je moram potražiti na groblju: svi-rači se kriju u grobovima; pisak flaute i akordi harfe odazivaju se od rake do rake.

Naravno, i u Hipatiji mora doći dan kada će mi jedina želja biti da odem. Znam da neću morati da odem dole u luku već da se popnem na najvišu kulu tvrđave i sačekam lađu koja tuda prolazi. Ali, hoće li ikada doći? Nema jezika bez obmane.

Tanki gradovi. 3.

Da li je Armila takva zato što je nedovršena ili zato što je razrušena, da li iza nje stoji neki urok ili samo hir, to ja ne znam. Činjenica je samo da u njoj nema zidova, tavanica, podova: nema ničeg što je čini gradom, osim vodovodnih cevi, koje se uzdižu okomito tamo gde bi trebalo da stoje kuće i račvaju tamo gde bi trebalo da budu spratovi; šuma cevi koje se završavaju slavinama, tuševima, sifonima, prelivnicima. Naspram neba, beli odsjaj ponekog lavaboa ili kade ili nekog drugog komada majolike, kao kasno voće koje i dalje visi na granama. Kao da su vodoinstalateri obavili svoj posao i otišli, pre nego što su došli zidari: ili kao da je njihova neuništiva instalacija izdržala neku katastrofu, zemljotres ili najezdu termita.

Bilo da je napuštena pre ili posle naseljavanja, za Armilu se ne može reći da je pusta. U svakom trenutku, gore među cevima, možeš lako ugledati jednu ili više mladih žena, vitkih, ali omanjeg rasta, kako se brčkaju u kadama, izvijaju ispod tuševa okačenih nad prazninom, umivaju, brišu, posipaju mirisima ili češljaju svoje duge kose pred ogledalom. Pod suncem blistaju kapi vode koja prska iz tuševa, mlazevi iz slavina, vodoskoci, pljuskovi, pena na sunderima.

Objašnjenje do kojeg sam došao glasi ovako: nimfe i najade zagospodarile su tokovima vode kanalisane cevima Armile. Kako su navikle da slede podzemne žile, bilo im je lako da zađu u novo vodeno carstvo, izbiju iz višestrukih izvora, pronađu nova ogledala,

nove igre, nove načine uživanja u vodi. Možda je njihova naježda oterala ljude, ali možda su ljudi izgradili Armilu kao zavetni dar, da bi umilostivili nimfe uvređene njihovim sknavljenjem vode. U svakom slučaju, sada su izgleda zadovoljne, te ženice; ujutru ih možeš čuti kako pevaju.

Gradovi i razmena. 2.

U Hloji, velikom gradu, ljudi koji prolaze ulicama se ne poznaju. Kada se pogledaju, zamišljaju hiljadu stvari jedni o drugima, susrete koji bi se mogli desiti između njih, razgovore, iznenađenja, milovanja, ujede. Ali niko nikoga ne pozdravlja, pogledi im se sretnu samo na tren i odmah beže jedni od drugih, traže druge poglede, ne zastaju.

Prolazi devojaka koja vrti suncobranom na ramenu, a pomalo i oblinama kukova. Prolazi žena u crnom koja pokazuje sve svoje godine, nemirnih očiju pod velom i drhtavih usana. Prolazi tetovirani div; mladić bele kose; patuljica; dve bliznakinje u koralnim odorama. Nešto se dešava između njih, razmenjuju se pogledi, kao linije koje povezuju jednu figuru s drugom i is crtavaju strelice, trouglove, zvezde, sve dok se odjednom ne iscrpu sve kombinacije i na scenu ne stupe drugi likovi: slepac s gepardom na lancu, kurtizana s lepezom od paunovih pera, efeb, debela žena. Tako se među onima koji se slučajno sklone od kiše pod istu strehu ili naguraju pod šatrom na bazaru, ili zastanu da poslušaju orkestar na trgu, ostvaruju sastanci, zavodeñnja, zagrljaji, orgije, a da pri tom ne razmene nijednu reč, nijedan dodir prstom, skoro nijedan pogled.

Požudna vibracija neprekidno pokreće Hloju, najčedniji među gradovima. Kada bi muškarci i žene počeli da žive svoje prolazne snove, svaki od tih fantoma postao bi osoba s kojom bi započela neka priča o proganjanju, prevarama, nesporazumima, tlačenju, i vrtšeka mašte bi se zaustavila.

Gradovi i oči. I.

Stari su podigli Valdradu na obalama jezera tako da se verande svih kuća nižu jedna iznad druge, s visokim ulicama koje gledaju na vodu preko svojih parapeta s balustradama. Tako putnik u dolasku vidi dva grada: jedan uspravan iznad jezera i jedan u izokrenutom odrazu. Sve što postoji ili se dešava u jednoj Valdradi ponavlja se u onoj drugoj, zato što je grad sagrađen tako da se svaka njegova tačka održava u njegovom ogledalu, Valdradi u vodi, koja ne samo da sadrži svaki žljeb i izbočinu fasada koje se uzdižu iznad jezera, već i unutrašnjost odaja, s tavanicama i podovima, perspektivom hodnika, ogledalima u ormanima.

Žitelji Valdrade znaju da je svaki njihov postupak u isti mah sam taj postupak i njegov odraz u ogledalu, koji poseduje posebno dostojanstvo slike, i ta svest im ne dopušta da se ni za trenutak prepuste slučaju i zaboravu. Čak i kad ljubavnici obrću svoja naga tela, priljubljena kožu uz kožu, tražeći položaj u kojem će još više uživati jedno u drugom, čak i kad ubica zariva nož u crne žile na vratu, s gustom krvlju koja sve više lipti kako zavrće sečivo između tetiva, nije toliko važno njihovo sparivanje ili klanje koliko sparivanje ili klanje njihovih jasnih i hladnih odraza u ogledalu.

Ogledalo čas uvećava, čas poriče vrednost stvari. Neće sve što iznad ogledala ima neku vrednost opstati u odrazu. Dva grada blizanca nisu ista, zato što ništa što postoji ili se dešava u Valdradi nije si-

metrično: svakom licu i gestu odgovara izokrenuto lice ili gest, tačku po tačku. Dve Valdrade žive jedna za drugu, stalno gledaju jedna drugu u oči, ali među njima nema ljubavi.

Veliki kan je sanjao grad; ovako ga opisuje Polu:

„Luka leži okrenuta severu, u senci. Dokovi se podižu visoko iznad crne vode, koja se razbija o bedeme; s njih se spuštaju kamene stepenice, klizave od algi. Čamci premazani katranom čekaju na vezovima putnike koji se u silasku zadržavaju da bi se oprostili s najbližima. Rastanci se odvijaju u tišini, ali sa suzama. Hladno je; svi su umotali glave šalovima. Lađarov poziv prekida dalje odlaganje; putnik, šćućuren na pramcu, udaljava se i gleda malu grupu onih koji ostaju; s obale se više ne mogu razaznati crte njegovog lica; magla je; čamac se približava usidrenoj lađi; povijena figura se penje uz merdevine, nestaje; čuje se izvlačenje zarđalog lanca, koji struže o rupu na trupu lađe. Oni koji ostaju naginju se preko bedema iznad litice pristaništa, da bi pogledom pratili lađu dok ne obiđe rt; poslednji put mašu belom maramom.“

„Pođi na put, istraži svaku obalu i potraži taj grad“, reče kan Marku. „Onda se vrati i reci mi da li moj san odgovara stvarnosti.“

„Oprosti mi, gospodaru: nema sumnje da ću se pre ili kasnije ukrcati na tom pristaništu“, reče Marko, „ali neću se vratiti da ti to kažem. Taj grad postoji i njegova je tajna prosta: zna samo za odlaske, ne i za povratke.“

IV

Usana stisnutih oko ćilibarskog vrata lule, brade oslonjene na ogrlicu od ametista, s nervozno savijenim palčevima u svilenima papučama, Kublaj-kan je slušao izveštaje Marka Pola ne podižući trepavice. Bilo je to za onih večeri kada bi mu neka hipohondrijska para pritiskala srce.

„Tvoji gradovi ne postoje. Možda nikada nisu ni postojali. U svakom slučaju ih više nema. Zašto se poigravaš tim utešnim pričama? Znam dobro da moje carstvo truli kao leš u močvari, čije kužno meso truje i vrane koje ga kljucaju i bambuse koji rastu nađubreni njegovim izlučevinama. Zašto mi ne pričaš o tome? Zašto lažeš tatarskog cara, stranče?“

Polo je znao kako da se nosi s vladarevom zlovoljom: „Da, carstvo je bolesno, i što je još gore, pokušava da se navikne na svoje rane. Svrha mojih istraživanja je u ovome: time što ispitujem tragove sreće koji se još naziru, merim njenu oskudicu. Ako hoćeš da znaš koliko je oko tebe mračno, moraš izoštriti pogled na dalekim, bledim svetlima.“

Opet, kana bi ponekad poneo nalet euforije. Ustao bi s jastuka, dugačkim koracima grabio po ćilimima prostrtim pred njegovim stopalima po travnjacima, i preko balustrada terasa začaranim pogledom obuhvatao prostranstvo dvorskih vrtova osvetljenih fenjerima u krošnjama kedrova.

„A opet“, rekao bi Kan, „znam da je moje carstvo sazdano od kristala i da svoje molekule povezuje po savršenom planu. Usred bubrenja elemenata, oblikuje

se predivni, najtvrđi dijamant, mnogostrana i prozirna planina kojoj nema kraja. Zašto se tvoji utisci s putovanja zadržavaju na razočaravajućim prividima i nikada ne osvrću na taj nezaustavljiv proces? Zašto se prepuštaš besmislenoj melanholiji? Zašto od cara kriješ veličinu njegove sudbine?“

Marko: „Dok na tvoj znak, gospodaru, jedinstveni i konačni grad podiže svoje besprekorne zidine, ja sakupljam pepeo drugih mogućih gradova, koji nestaju da bi napravili mesta za njega i koji se više neće moći izgraditi ili upamtiti. Tek kad spoznaš preostalu nesreću, koju nijedan dragi kamen neće moći da nadoknađi, moći ćeš da izračunaš konačni broj karata kojem tvoj dijamant mora težiti, i nećeš grešiti u proračunima svoje zamisli već od samog početka.“

Gradovi i znakovi. 5.

Niko ne zna bolje od tebe, mudri Kublaju, da grad nikada ne treba mešati s rečima koje ga opisuju. Ali to dvoje se opet nalaze u nekom odnosu. Ako ti opisujem Oliviju, grad bogat proizvodima i prilikama za zaradu, njen prosperitet mogao bih da označim samo ako bih govorio o filigranskim zgradama s urešenim jastucima na prozorskim postoljima bifora; iza metalnih rešetki unutrašnjeg dvorišta, kružna prskalica zaliva vodom travnjak na kojem beli paun širi svoj rep. Ali na osnovu takvog govora tebi je odmah jasno da Oliviju obavija oblak čađi i masnoće koja se lepi za zidove kuća; da u vrevi ulica prikolice koje manevrišu pribijaju pešake uz zidove. Ako moram da kažem nešto o marljivosti njenih žitelja, pričaću ti o sedlarskim radnjama koje zaudaraju na kožu, o ženama koje čavrljaju dok tkaju ćilime od rafije, o visećim kanalima čiji slapovi pokreću žrvnjeve vodenica: ali slika koju te reči bude u tvojoj prosvećenoj svesti jeste hiljadu puta ponavljani gest hiljada ruku koje za vreme svoje smene primiču svrdlo zubima glodalice. Ako treba da ti objasnim kako duh Olivije teži slobodnom životu i prefinjenoj civilizaciji, pričaću ti o damama koje noću, s pesmom na usnama, jedre u osvetljenim kanuima u zelenim vodama ušća; ali to je samo zato da bih te podsetio kako u predgrađima, u kojima se svake večeri muškarci i žene iskrcavaju kao narod mesečara, uvek ima onih čiji smeh prasne u pomrčini, što i drugima daje povoda za šale i sarkazme.

Ovo možda ne znaš: da bih rekao nešto o Oliviji, ne bih mogao da govorim drugačije. Kada bi zaista postojala neka Olivija sa biforama i paunovima, sa sedlarima i tkaljama ćilima, sa kanuima i ušćima, bila bi to samo crna rupa puna muva, a da bih je opisao, morao bih da pribegnem metaforama o čađi, škripsi točkova, ponavljanim pokretima, sarkazmima. Laž ne prebiva u govoru već u stvarima.

Tanki gradovi. 4.

Grad Sofronija se sastoji od dva polugrada. U jednom se nalaze veliki tobogan s vratolomnim nagibima, vrteška s lančanim kracima, Ferisov točak s rotirajućim kavezima, zid smrti s motociklistima koji voze naglavačke, cirkuska kupola s gomilom trapeza koji vise na sredini. Drugi polugrad sazdan je od kamena, mermera i betona, sa bankom, fabrikama, zgradama, klanicom, školom i svime ostalim. Jedan polugrad je fiksiran, drugi je privremen i kada istekne vreme njegovog mirovanja, oni ga uklanjaju, rastavljaju i odvoze, da bi ga presadili na puste ledine nekog drugog polugrada.

Tako svake godine dođe dan kada radnici skidaju mermerne zabate, obaraju kamene zidove, betonske stubove, rasklapaju ministarstvo, spomenik, dokove, rafineriju nafte, bolnicu, i utovaruju ih na prikolice, prema godišnjem rasporedu kretanja, od trga do trga. Ostaje samo polovina Sofronije sa streljanom i vrteškama, s krikom koji se otima iz toboganske kabine okrenute naglavačke, i ona počinje da broji koliko meseci, koliko dana će morati da čeka da se karavan vrati i da puni život počne iznova.

Gradovi i razmena. 3.

Kada zađe na teritoriju čija je prestonica Eutropija, putnik ne vidi jedan grad, već mnogo gradova, jednake veličine i međusobno slične, raštrkane po ogromnoj i talasastoj visoravni. Eutropija nije jedan grad već svi ti gradovi zajedno; samo jedan je naseljen, ostali su prazni; a to se radi na smenu. Sada ću ti reći kako. Onog dana kada žitelje Eutropije preplavi zasićenje, kada više niko ne može da podnese svoj posao, svoje rođake, svoju kuću i ulicu, dugove, ljude koje mora da pozdravlja i koji pozdravljaju njega, tada svi oni odluče da se presele u drugi grad, gde će svako imati drugi posao, drugu ženu, gledati u drugi predeo kad otvori prozor, provoditi večeri u drugim rasonodama, druženjima, ogovaranjima. Tako se njihov život obnavlja iz selidbe u selidbu, između gradova koji se zbog položaja, nagiba, nekog potoka ili vetrova razlikuju pomalo jedni od drugih. Pošto je njihovo društvo uređeno bez velikih razlika u bogatstvu ili autoritetu, prelaz s jedne funkcije na drugu odvija se gotovo glatko; raznovrsnost se obezbeđuje višestrukim zadacima, tako da se retko ko u svom veku vraća na profesiju kojom se već bavio.

Tako grad ponavlja svoj jednaki život pomerajući se gore-dole po praznoj šahovskoj tabli. Žitelji se vraćaju da igraju iste scene s promenjenim glumcima; ponavljaju iste replike s drugačije kombinovanim naglascima; usta im naizmenično zevaju, u istim razmacima. Sama među svim gradovima car-

stva, Eutropija ostaje identična sebi. Merkur, bog prevrtljivih, kome je grad posvećen, zaslužen je za to dvosmisleno čudo.

Gradovi i oči. 2.

Raspoloženje posmatrača je to koje Zemrudi daje oblik. Ako prolaziš kroz nju dok veselo zviždućeš, a nos ti se izvija za zviždukom, upoznaćeš je odozdo naviše: videćeš prozorske daske, zavese na promaji, vodoskoke. Ako hodaš glave zabijene u grudi, noktiju zarivenih u dlanove, pogled će ti se vući po zemlji, preko slivnika, šahtova, ribljih kostiju, zgužvanog papira. Ne može se reći da je jedan aspekt grada istinitiji od drugog, ali o Zemrudi odozgo slušamo uglavnom od onih koji je se prisećaju, pošto su potonuli u Zemrudu odozdo, dok svakog dana prolaze uvek istim ulicama i svakog jutra zatiču svoje loše raspoloženje od prethodnog dana skoreno u podnožju zidova. Svakome, pre ili kasnije, dođe dan kada mu pogled sklizne niz cevi oluka i kada više ne može da ga odlepi od pločnika. Nije nemoguće da se desi i obrnuto, ali to ipak ređe biva: zato nastavljamo da lutamo ulicama Zemrude i sada kopamo očima ispod podruma, temelja, bunara.

Gradovi i ime. I.

Malo toga ti mogu reći o Aglauri, osim o stvarima koje su njeni žitelji uvek ponavljali: niz poslovičnih vrlina, isto tako poslovičnih mana, poneka bizarnost, ponešto od pedantnog poštovanja pravila. Drevni posmatrač, u čiju istinoljubivost ne treba sumnjati, utvrdili su trajnu paletu Aglaurinih kvaliteta, verovatno na osnovu poređanja s drugim gradovima njihovog vremena. Ni Aglaura o kojoj se pripoveda, ni Aglaura koja se može videti, možda se nisu od tada mnogo promenile, ali ono što je bilo ekscentrično postalo je uobičajeno, čudno je postalo normalno, a vrline i mane izgubile su svoju izvrsnost ili niskost u drugačije raspoređenoj konstelaciji vrlina i mana. U tom smislu, ništa od onoga što se priča o Aglauri nije istinito, ali iz toga se opet može izvući čvrsta i zaokružena slika grada, dok su rasuti sudovi koji se mogu izvući iz života u njoj manje dosledni. Ishod je sledeći: grad o kojem se pripoveda ima mnogo od onoga što je potrebno da bi postojao, dok grad koji postoji na njegovom mestu, postoji manje.

Ako bih dakle hteo da ti opišem Aglauru, držeći se onoga što sam lično video i iskusio, rekao bih ti da je to jedan izbledeli grad, bez karaktera, prosto bačen tamo. Ali ni to ne bi bilo istinito: u neke sate, na nekim mestima duž ulica, možeš videti kako se nešto nedvosmisleno, nešto retko, možda i veličanstveno, otvara pred tobom; voleo bi da možeš reći šta je to, ali sve što je dosad rečeno o Aglauri drži reči

pod ključem i prisiljava te da to ponavljaš, umesto da se izraziš.

Zbog svega toga žitelji uvek veruju kako žive u Aglauri koja raste na imenu Aglaura i ne primećuju Aglauru koja raste na zemlji. A čak i meni, koji bi voleo da ta dva grada zadržim u sećanju razdvojene, ostaje da govorim samo o jednom, zato što se sećanje na drugi, u nedostatku reči koje bi ga učvrstile, raspršilo.

„Od sada ću ja opisivati gradove“, reče kan, „a ti ćeš na svojim putovanjima proveriti da li postoje.“

Ali gradovi koje je Marko Polo posetio uvek su se razlikovali od onih koje je zamislio car.

„Ali sada sam zamislio model grada iz kojeg se mogu izvući svi mogući gradovi“, reče Kan. „On sadrži svaki standard. Pošto gradovi koji postoje odstupaju od norme u različitom stepenu, treba samo da predvidim izuzetke od norme i izračunam najverovatnije kombinacije.“

„I ja sam smislio model grada iz kojeg izvodim sve ostale“, odgovori Marko. „To je grad koji se sastoji samo od izuzetaka, zabrana, protivrečnosti, nedoslednosti, apsurdna. Ako je takav grad najneverovatniji, smanjenjem broja abnormalnih elemenata povećava se verovatnoća da grad zaista postoji. Dovoljno je dakle da od svog modela oduzmem izuzetke, i kojim god redosledom da nastavim, naći ću se pred nekim od gradova koji, iako uvek kao izuzeci, ipak postoje. Ali svoju operaciju ne mogu da izvodim preko određene granice: dobio bih gradove koji su previše verodostojni da bi bili istiniti.“

V

Preko visoke balustrade palate Veliki kan gleda kako se carstvo širi. Ranije je to bila granična linija koja se pomerala da bi obuhvatila osvojene teritorije, ali vojska je napredujući nailazila na skoro puste predele, bedna sela s običnim čatrljama, močvare u kojima je pirinač slabo uspevao, izgladnelo stanovništvo, preshale reke, trsku. „Vreme je da moje carstvo, već prekomerno obraslo spolja“, razmišljao je kan, „počne da raste iznutra.“ I sanjao je šume zrelog nara napukle kore, zažarene zebue na ražnju i mast koja kaplje, metalne žile u kopovima iz kojih izbijaju blistavi grumenovi.

Posle mnogo rodni godina, žitnice su sada pune. Plavne reke nanele su šume balvana za podupiranje bronzanih krovova hramova i palata. Karavani robova pomerili su cele planine zelenog mermera preko kontinenta. Veliki kan zamišlja carstvo načičkano gradovima, koji pritiskaju zemlju i ljude, zakrčeni blagom i gužvama, prepuni ukrasa i obreda, s komplikovanim mehanizmima i hijerarhijama, nabrekli, napeti, teški.

„Carstvo se slama pod sopstvenom težinom“, razmišlja Kublaj, i u njegovim snovima sada se ukazuju gradovi laki kao papirnati zmajevi, gradovi protkani kao čipka, prozirni kao mreže za komarce, gradovi s nervaturom lišća, kao linije dlana, gradovi vodeni žigovi, čija je mutna i prividna debljina providna.

„Reći ću ti šta sam noćas sanjao“, kaže on Polu. „Nasred neke ravne i žućaskte zemlje, posute mete-

oritima i lutajućim stenama, video sam kako se u daljini uzdižu tornjevi nekog grada, tanušnih vrhova, napravljeni tako da Mesec, na svom putu, može da se odmori čas na jednom, čas na drugom, ili da se ljuljuška na kablovima kranova.“

A Polo mu reče: „Grad koji si sanjao zove se Lalade. Njegovi žitelji napravili su ta mesta za počinak na noćnom nebu da bi Mesec pomogao da sve u gradu raste i obnavlja se bez prestanka.“

„Ali jednu stvar ipak ne znaš“, dodade Kan. „Mesec je iz zahvalnosti podario gradu Lalade mnogo ređu privilegiju: da raste lako.“²

² U originalu, *Lalage*: žensko ime, koje se iz grčkih izvora prenelo u Horacijevu poeziju i kasnije u evropsku književnost, ali koje se ovde javlja verovatno samo kao onomatopeja koja asocira na uspavlivanje.

Tanki gradovi. 5.

Ako želiš da mi poveruješ, u redu. Sada ću ti ispričati kako je sazdana Oktavija, grad-paučina. Između dve strme planine zjapi provalija: grad lebdi nad bezdanom, vezan za obe litice užadima, lancima i visećim stazama. Ako hodaš po drvenim pragovima, dobro paziš da ti noga ne upadne u razmake ili se držiš za ogradu od konoplje. Stotinama metara ispod tebe nema ničeg; promiču oblaci; još niže, nazire se dno jaruge.

To su gradski temelji: mreža koja služi kao prolaz i oslonac. Sve ostalo, umesto da se podiže iznad toga, visi ispod: merdevine od užadi, viseće ležaljke, kuće-vreće, vešalice, terase kao barke, mešine za vodu, cevi za gas, ražnjevi, korpe okačene o konopce, teretne dizalice, tuševi, trapezi i prstenovi za igru, žičare, lusteri, vaze s biljkama obešenih listova.

U tom lebdenju nad ponorom, život stanovnika Oktavije je manje nesiguran nego u drugim gradovima. Oni znaju da mreža ne može podneti prevelik teret.

Gradovi i razmena. 4.

Da bi uspostavili odnose koji upravljaju životom grada, žitelji Ersilije razvlače niti između uglova kuća, crne, bele, sive ili crno-bele, u zavisnosti od toga da li obeležavaju odnose srodstva, razmene, vlasti ili zastupništva. Kada se niti toliko umnože da se kroz njih više ne može proći, žitelji odlaze: kuće se rasklapaju, ostaju samo niti i njihovi nosači.

S obronka brda, ulogoreni sa svojim pokućstvom, izbeglice iz Ersilije gledaju splet razapetih niti i stubova koji se dižu u ravnici. To je i dalje grad Ersilija, a oni su ništa.

Obnavljaju Ersiliju na nekom drugom mestu. Opet pletu sličnu figuru od niti, za koju bi hteli da bude još složenija, ali i pravilnija od drugih. Onda je napuštaju i odnose sebe i svoje kuće još dalje.

Dok putujete teritorijom Ersilije, tako nailazite na ruševine gradova bez trošnih zidina, bez kostiju mrtvih koje raznosi vetar: tu su samo mreže zamršenih odnosa, koje traže svoj oblik.

Gradovi i oči. 5.

Posle sedam dana probijanja kroz čestar, svako ko se uputio u Baukidu ne vidi je iako je dospeo u nju. Vitke štule koje se u velikim razmacima podižu sa zemlje, gube se u oblacima koji podupiru grad. Gore se stiže pomoću merdevina. Žitelji se retko pojavljuju na zemlji: tamo gore imaju sve što im potrebno i radije ne silaze. Ništa u gradu ne dodiruje tlo, osim tih dugačkih nogu flaminga na kojima počiva i rupičastih, uglastih senki koje za vedrih dana crta po lišću.

O žiteljima Baukide kruže tri hipoteze: da mrze zemlju; da je toliko poštuju da izbegavaju svaki dodir s njom; da je vole kakva je bila pre njih i onda je s durbinima i teleskopima okrenutim nadole neumorno pretražuju, list po list, kamen po kamen, mrava po mrava, zaneti mislima o vlastitom odsustvu.

Gradovi i ime. 2.

Dve vrste bogova čuvaju grad Leandru. I jedni i drugi su tako mali da se ne mogu videti i tako brojni da se ne mogu izbrojati. Jedni stoje na vratima kuća, ili unutra, pored čiviluka i stalkova za kišobrane; u selidbama prate porodice i po preuzimanju ključeva ugrađuju se u novi dom. Drugi ostaju u kuhinji, po mogućstvu skriveni ispod lonaca, u dimnjacima ili u ostavama za metle: oni su deo kuće i kada je porodica koja je živela u njoj napusti, ostaju u njoj s novim stanarima; možda su živeli tamo i pre kuće, u korovu na građevinskom placu, skriveni u nekoj zadržaloj tegli. Ako srušite kuću i na njenom mestu podignete stambenu zgradu za pedeset porodica, naći ćete ih umnožene u kuhinjama isto toliko stanova. Da bismo ih razlikovali, prve ćemo zvati Penati, a druge Lari.³

U datoj kući, Lari nisu obavezno s Larima, a Penati s Penatima: posećuju jedni druge, šetaju zajedno po kornišama, po cevima radijatora, komentarišu stanje u porodici, lako se posvađaju, ali mogu i godinama živeti u slozi; kada ih vidiš zajedno, ne možeš reći koji su jedni, a koji drugi. Lari su videli kako Penati najrazličitijeg porekla i navika prolaze između njihovih zidova; Penati moraju da sede rame uz rame s Larima iz slavni, propalih palata,

³ U najkraćem, Penati su rimska božanstva ognjišta i porodice; Lari su takođe naklonjeni ljudima, ali su pre svega vezani za određeno mesto, a ne za određenu porodicu.

punim oholosti, ili s Larima iz limenih čatrlja, osjetljivim i podozrivim.

Prava suština Leandre je predmet beskrajne rasprave. Penati veruju da su oni duša grada, čak i ako su tamo stigli prošle godine, i da Leandru nose sa sobom kada se odsele. Lari smatraju Penate privremenim gostima, nepozvanim i nametljivim; prava Leandra je samo njihova; oni su ti koji daju oblik svemu što se u njoj nalazi, Leandri koja je postojala i pre dolaska tih skorojevića i koja će ostati i kada svi oni odu.

Ovo im je zajedničko: stalno nalaze mane u onome što se dešava u porodicu i gradu; Penati se žale na stare, na pradede i prababe, na baba-tetke, na porodicu iz prošlosti; Lari jadikuju o ambijentu kakav je bio pre nego što su ga ovi upropastili. Ali to ne znači da žive samo od uspomena: sanjare o karijerama koje bi deca mogla imati kad odrastu (Penati) ili o tome kakva bi mogla neka kuća ili susedstvo samo ako dospeju u prave ruke (Lari). Ako ih pažljivo slušaš, naročito noću, u kućama Leandre, možeš ih čuti kako neumorno brbljaju, upadaju jedni drugima u reč, podbadaju jedni druge, frkću, ironično se kikoću.

Gradovi i mrtvi. I.

U Melaniji, svaki put kada kročiš na trg nađeš se usred nekog dijaloga: razmetljivi vojnik i parazit izlaze iz kapije i sreću mladog rasipnika i bludnicu; ili je to ojađeni otac koji s praga izgovara poslednje upozorenje svojoj zaljubljujivoj kćeri, a prekida ga glupi sluga koji nosi poruku za podvodačicu. Vraćaš se u Melaniju posle mnogo godina i zatičeš isti dijalog; parazit, podvodačica i ojađeni otac u međuvremenu su umrli; ali njihova mesta zauzeli su razmetljivi vojnik, zaljubljiva kćer i glupi sluga, a njih su, opet, zamenili licemer, doušnik i astrolog.

Stanovništvo Melanije se obnavlja: sagovornici umiru, jedan po jedan, a u međuvremenu se rađaju oni koji će zauzeti njihova mesta, neki u jednoj ulozi, neki u drugoj. Kada neko promeni ulogu ili zauvek napusti trg ili se na njemu pojavi prvi put, to izaziva promene u celom lancu, sve dok se sve uloge ponovo ne raspodele; ali u međuvremenu duhovita sluškinja nastavlja da uzvraća ljutitom starcu, lihvar ne prestaje da proganja razbaštinjenog mladića, hraniteljka teški svoju pastorku, čak i ako niko od njih nema oči i glas kao u prethodnom prizoru.

Ponekad se dešava da jedan sagovornik istovremeno igra dve ili više uloga: tiranina, dobročinitelja, glasnika; ili se može desiti da se jedna uloga podeli, umnoži, dodeli stotinama ili hiljadama žitelja Melanije: tri stotine licemera, trideset hiljada ulizica, sto hiljada kraljevskih sinova palih u nemilost, koji se nadaju priznanju.

Vremenom ni same uloge ne ostaju potpuno iste; neki njihovi postupci, kroz zaplete i obrte, svakako vode ka istom raspletu, koji se približava čak i ako klupko postaje sve zamršenije, a prepreke sve brojnije. Oni koji uzastopno bacaju pogled na trg, mogu steći utisak kako se od čina do čina dijalog menja, iako su životi žitelja Melanije suviše kratki da bi to primetili.

Marko Polo opisuje most, kamen po kamen.

„Ali koji kamen podupire most?“, pita Kublaj-kan.

„Most ne podupire ovaj ili onaj kamen“, odgovara Marko, „već linija luka koji prave.“

Kublaj-kan neko vreme ćuti, zamišljen. Zatim dodaje: „Zašto mi pričaš o tom kamenju? Meni je važan samo luk.“

Polo mu odgovara: „Zato što bez kamenja nema luka.“

VI

„Da li si ikada video grad sličan ovome?“, upitao je Kublaj Marka Pola, ispruživši ruku ukrašenu prstenjem ispod svilenog baldahina carskog bučintora⁴, da bi pokazao na mostove koji se izvijaju preko kanala, kneževske palate čiji mermerni pragovi uranjaju u vodu, dolaske i odlaske lakih čamaca koji krivudaju u cik-cak pokretani dugačkim veslima, barže koje istovaruju korpe s povrćem na pijačne trgove, balkone, terase na krovovima, kupole, zvonike, vrtove na ostrvima koja se zelene u sivim vodama lagune.

Car je, u pratnji svog stranog velikodostojnika, obilazio Hangžou, drevnu prestonicu svrgnutih dinastija, poslednji biser u kruni Velikog kana.

„Ne, gospodaru“, odgovori Marko, „Nisam ni pomišljao da bi mogao postojati takav grad.“

Car pokuša da mu pronikne u oči. Stranac obori pogled. Do kraja dana Kublaj nije progovorio ni reč.

Posle zalaska sunca, na terasama palate, Marko Polo bi pripovedao vladaru o ishodima svojih misija. Veliki kan je po pravilu svoje večeri završavao tako što bi uživao u tim pričama, poluzatvorenih očiju, sve dok ne bi prvi put zevnuo, što je za povorku paževa bio znak da upale baklje i povedu vladara do paviljona Svetog Sna. Ali ovog puta izgledalo je da Kublaj nije

⁴ Bucintoro, paradna galija venecijanskog dužda, kojom je svake godine na Spasovdan (Ascensio) isplivljavao do crkve i manastira San Nikolo na Lidu, gde je izvodio obred „Venčanja s morem (Sposalizio del Mare)“.

voljan da se preda umoru. „Pričaj mi o još jednom gradu“, insistirao je.

„... Ako se pođe odatle i jaše tri dana između bure i levanta⁵...“, počeo opet Marko i krenu da nabraja nazive, običaje i zanate iz velikog broja zemalja. Njegov repertoar je izgledao neiscrpan, ali sada je na nje ga došao red da se preda. Svitalo je kada je rekao: „Gospodaru, do sada sam ti opisao sve gradove za koje znam.“

„Ostao je jedan o kojem nikada ne pričaš.“

Marko Polo pognu glavu.

„Venecija“, reče Kan.

Marko se osmehnu.

„A o čemu drugom misliš da sam ti pričao?“

Car ga je netremice posmatrao. „Ali nijednom te nisam čuo da izgovaraš njeno ime.“

Polo reče: „Svaki put kada opisujem neki grad, kažem nešto i o Veneciji.“

„Kada te pitam za druge gradove, hoću da mi pričaš o njima. O Veneciji, kad te pitam za Veneciju.“

„Da bih razlučio kvalitete drugih gradova, moram početi od nekog kanonskog grada, koji se sve vreme po-drazumeva. Za mene je to Venecija.“

„Onda bi svaku priču o svojim putovanjima morao početi od odlaska iz nje, s opisom Venecije kakva jeste, celog grada, ne izostavljajući ništa čega se sećaš o njoj.“

Voda jezera se jedva mreškala; bakarni odrazi drevne palate Sunga lomili su se u iskričave odbljeske, kao plutajuće lišće.

„Slike sećanja, kada se jednom stvrdnu u reči, brišu se“, reče Polo. „Možda se plašim da ću odjednom

⁵ Greco ili grecale: bura, severoistočni vetar; levante: levant ili levanat, istočni vetar, „skrenuta“ bura.

izgubiti Veneciju, ako budem pričao o njoj. Ili sam je možda, dok sam pričao o drugim gradovima, malo-pomalo, već izgubio.“

Gradovi i razmena. 5.

U Smaragdi, vodenom gradu, mreža kanala i mreža ulica preklapaju se i presecaju. Da bi stigao od jednog mesta do drugog, uvek možeš da biraš da li ćeš ići kopnom ili čamcem: a pošto u Smaragdi najkraće rastojanje između dve tačke nije prava već cik-cak linija, koja se grana u krivudave varijacije, pred svakim prolaznikom ne stoje samo dva puta već mnogi, koji se dalje umnožavaju, za one koji naizmenično koriste trajekte i kopnene staze.

Tako su žitelji Smaragde pošteđeni dosade koju izaziva svakodnevni prolazak istim ulicama. I to nije sve: mreža prolaza nije raspoređena na samo jednom nivou, već prati uspone i padove stepeništa, balatura, grbavih mostova, visećih ulica. Kombinovanjem segmenata različitih uzdignutih ili površinskih maršruta, svaki stanovnik može da se svakog dana zabavlja praveći novi plan kretanja do istih mesta. Najobičniji i najmirniji životi u Smaragdi prolaze bez ponavljanja.

Ovde kao i drugde, tajni i avanturistički životi podvrgnuti su većim ograničenjima. Smaragdine mačke, lopovi, tajni ljubavnici, kreću se višim i isprekidanim ulicama, skaču s krova na krov, spuštaju se s krovne terase na balkon, prate oluke kao hodači po žici. Niže, pacovi trče u mraku kanalizacije, jedan iza repa drugog, zajedno sa zaverenicima i švercerima: vire iz šahtova i kanalizacije, šunjaju se kroz šupljine zidova i mračne uličice, vuku kore sira, zabranjenu robu, burad baruta, od jednog skrovišta do drugog,

probijaju se kroz gusto gradsko tkivo isprobavano kracima podzemnih tunela.

Mapa Smaragde trebalo bi da sadrži, obeležene mastilima različitih boja, sve te tragove, čvrste i tečne, očigledne i skrivene. Teže je fiksirati na nekoj mapi kretanje lastavica, koje seku vazduh iznad krova, poniru niz nevidljive parabole nepomičnih krila, ustremljuju se da progutaju komarca, spiralno se uspinju do vrhova tornjeva, s pogledom na sve delove grada iz svake tačke svojih vazdušnih putanja.

Gradovi i oči. 4.

Kad se nađeš u Filidi, s uživanjem primećuješ koliko mnogo različitih mostova preseca kanale: grubavi mostovi, pokriveni, na stubovima, na baržama, viseći, sa šupljikavim parapetima; koliko mnogo različitih tipova prozora gleda na ulicu: sa biforama, mavarskih, kopljastih, s prelomljenim lukom, natkriljenih lunetama ili rozetama; i koliko raznovrsnih podloga pokriva zemlju: šljunak, kamene ploče, tucanik, plave i bele keramičke pločice. U svakoj svojoj tački grad nečim iznenadi oko: grm kapara koji proviruje iza zidina tvrđave, statue tri kraljice na postolju, kupola u obliku glavice luka, s još tri manje glavice nabodene na šiljak. „Blago onom ko svakog dana ima Filidu pred očima i nikada ne prestaje da gleda stvari koje se u njoj nalaze“, dođe ti da uzvikneš, ophrvan žalom što moraš napustiti grad, na koji tek što si bacio pogled.

Desi se, međutim, da ostaneš u Filidi i u njoj provedeš ostatak svojih dana. Grad ubrzo počinje da ti bleđi u očima. Prozori s rozetama, statue na postoljima, kupole, iščezavaju. Kao i svaki žitelj Filide, slediš cik-cak linije od ulice do ulice, razlikuješ osunčane delove od onih u senci, ovde neku kapiju, tamo neko stepenište, klupu na koju možeš da spustiš korpu, rupu o koju ti noga može zapeti ako ne paziš. Ostatak grada je nevidljiv. Filida je prostor čije su staze iscrtane između tačaka koje vise u vazduhu: najkraći put do tezge nekog trgovca, tako da se zaobiđe poveriočev šiber. Tvoji koraci ne slede

ono što se nalazi izvan očiju već ono što leži u njima, zakopano, izbrisano: ako ti između dva trema jedan izgleda vedriji, to je zato što je pre trideset godina ispod njega prošla devojka sa širokim, izvezenim rukavima, ili možda samo zato što u neko doba dana na njega pada ista svetlost kao na neki drugi trem, ali ne sećaš se više gde.

Milioni očiju dižu se ka prozorima, mostovima, grmovima kapara, ali to je kao da pretražuju praznu stranicu. Ima mnogo gradova kao što je Filida, koji izmiču pogledu, osim ako ih ne uhvatiš na prepad.

Gradovi i ime. 3.

Pira je za mene dugo bila grad smešten na obroncima zaliva, grad visokih prozora i tornjeva, zatvoren kao pehar, s centralnim trgom dubokim kao bunar i s bunarom na sredini. Nikada ga ranije nisam video. Bio je to jedan od onih gradova do kojih nikada nisam stigao i koje mogu da zamislim samo po imenu: Eufrazija, Otilija, Margara, Getulija. Pira je imala svoje mesto među njima, različito od svakog od njih, i koje se, kao i svako od njih, nepogrešivo razaznavalo u oku uma.

Došao je i dan kada su me moja putovanja odvela u Piru. Čim sam kročio u nju zaboravio sam sve što sam zamišljao. Pira je postala ono što Pira jeste. A ja sam mislio kako sam oduvek znao da se more ne vidi iz grada, skriveno iza dine na niskoj, talasastoj obali; da su ulice dugačke i prave; da su kuće grupisane u razmacima, ne mnogo visoke, razdvojene čistinama s nagomilanim trupcima i pilanama; da vetar pokreće točkove hidrauličnih pumpi. Od tog trenutka, ime Pira priziva za mene taj prizor, tu svetlost, to zujanje, taj vazduh, u kojem lebdi žućkasta prašina: očigledno je da ona za mene znači to i da ne može značiti ništa osim toga.

U mom umu i dalje se nalazi veliki broj gradova koje nikada nisam video i koje nikada neću videti, imena koja sa sobom nose neki lik, fragment ili samo tračak nekog zamišljenog lika: Getulija, Otilija, Eufrazija, Margara. A onaj grad iznad zaliva i dalje je tamo, s trgom zatvorenim oko bunara, ali ne

VI

mogu više da ga nazovem imenom, niti da se setim kako sam mu mogao dati ime koje bi značilo nešto sasvim drugo.

Gradovi i mrtvi. 2.

Moja me putovanja još nisu bila odvela u Adelmu. Bio je sumrak kada sam se iskrcao tamo. Mornar na keju, koji je prihvatio uže i vezao ga za bitvu, izgledao je kao jedan momak koji bio sa mnom u ratu i poginuo. Bilo je doba dana kada se na pijaci riba prodaje na veliko. Neki starac tovario je korpu s morskim ježevima na kolica; učinilo mi se da sam ga prepoznao; kada sam se okrenuo, on je nestao u nekoj od uličica, a ja sam shvatio da je izgledao kao jedan ribar koji je kad sam bio dečak već bio star i koji više nije mogao biti među živima. Uznemirio me je prizor bolesnika s groznicom, sklupčanog na zemlji, s čebetom preko glave: nekoliko dana pred smrt, moj otac je imao žute oči i čekinjastu bradu kao i on. Skrenuo sam pogled; nisam više smeo da pogledam nikome u lice.

Pomislih: „Ako je Adelma grad koji vidim u snu, u kojem možeš sresti samo mrtve, onda me taj san plaši. Ako je Adelma stvarni grad, sa živim ljudima, ako samo nastavim da gledam u njih, sličnosti će se istopiti, pojaviće se nepoznata lica i to će izazvati strepnju. Bilo kako bilo, najbolje je da ne zurim u njih.“

Jedna piljarka je merila kelj na kantar u i onda ga stavila u korpu okačenu o uže koje je neka devojka spustila sa balkona: izgledala je potpuno isto kao jedna devojka iz mog rodnog kraja, koja je poludela zbog ljubavi i ubila se. Piljarka podiže lice: bila je to moja baka.

Pomislih: „Dođe u životu i to doba kada je među ljudima koje smo poznavali više mrtvih nego živih. I um odbija da prihvati druge fizionomije, druge izraze lica: na sva nova lica koja sreće, on utiskuje stare kalupe, za svako pronalazi masku koja mu najbolje pristaje.“

Istovarivači su se peli uz stepenice u koloni, povijeni pod demižonima i džakovima; lica ih behu skrivena pod kapuljačama od jute. „Sad kad se usprave prepoznaću ih“, pomislih nestrpljivo i uplašeno. Ali nisam mogao da prestanem da zurim u njih. Kada sam skrenuo pogled na gomilu koja se tiskala tim uskim uličicama, video sam kako me sa svih strana spopadaju neočekivana lica, iskrsla iz daleka, i zure u mene kao da očekuju da ih prepoznam, ili ona mene, ili kao da su me već prepoznala. Možda sam svakom od njih i ja ličio na nekog ko je umro. Tek što sam stigao u Adelmu, a već sam bio jedan od njih, prešao na njihovu stranu, izgubljen u tom vrtlogu očiju, bora, grimasa.

Pomislih: „Možda je Adelma grad u koji se dolazi na samrti i u kojem svako opet pronalazi ljude koje je poznao. To znači da sam i ja mrtav.“ Pomislih i ovo: „To znači i da na onom svetu nema sreće.“

Gradovi i nebo. I.

U Evdokiji, koja se prostire i naviše i naniže, s vijugavim uličicama, stepeništima, pokrivenim prolazima, udžericama, čuva se ćilim na kojem se može videti pravi oblik grada. Na prvi pogled, ništa ne liči manje na Evdokiju od šara ćilima, raspoređenih u simetrične figure čiji se motivi ponavljaju duž pravih i kružnih linija, istkanih od niti jarkih boja, čija se naizmenična potka može pratiti duž celog tkanja. Ali ako zastaneš da ga pažljivo osmotriš, počećeš da veruješ kako svakom mestu na ćilimu odgovara neko mesto u gradu i da je sve što se nalazi u njemu uključeno u dizajn, raspoređeno u svojim pravim odnosima, koji promiču tvom oku rastresenom od vreve, gužve, meteža. Cela zbrka Evdokije, rikanje mazgi, mrlje od čađi, zadah ribe, to je ono što se pojavljuje u delimičnoj perspektivi koju uspevaš da stekneš; ali ćilim pokazuje da postoji tačka iz koje grad otkriva svoje prave proporcije, geometrijski plan prisutan u svakom sićušnom detalju.

Lako je izgubiti se u Evdokiji: ali ako se zadubiš u ćilim, u grimiznoj, indigo plavoj ili amarantnoj niti prepoznaćeš put koji si tražio i koji te, u dugačkom luku, vodi do ljubičasto ograđenog prostora, koji je tvoje pravo odredište. Svaki žitelj Evdokije upoređuje s nepomičnim rasporedom ćilima neku svoju predstavu o gradu, neku svoju muku, i svaki od njih može pronaći, skrivene među arabeskama, neki odgovor, svoju životnu priču, obrte sudbine.

Tražili su od jednog proročišta da im objasni tajanstvenu vezu između dve tako različite stvari kao što su ćilim i grad. Jedna od te dve stvari, glasio je odgovor, ima oblik koji su bogovi podarili zvezdanom nebu i orbitama po kojima se kreću svetovi; druga je samo njihov približan odraz, kao i svako ljudsko delo.

Auguri su već dugo uvereni da je harmonični nacrt ćilima delo božanskog nauma; tako se, bez mnogo kolebanja, tumačilo njihovo proročanstvo. Ali iz toga bi se mogao izvući i suprotan zaključak: da je prava mapa univerzuma grad Evdokija kakav jeste, mrlja koja se bezoblično širi, sa svojim cik-cak ulicama, kućama koje se jedne preko druge ruše u prašinu, požarima, kricima u tami.

„... Ti dakle putuješ kroz sećanja!“ Veliki kan, uvek načuljenih ušiju, poskočio bi u svojoj ležaljci svaki put kad bi u Markovom pripovedanju osetio setni uzdah. „Išao si na kraj sveta samo zato da bi zbacio breme nostalgije!“, uzviknuo bi, ili možda: „Iz svojih ekspedicija donosio si samo toware jadikovki!“ I dodao sarkastično: „Slab je to pazar, ako ćemo pravo, za jednog trgovca iz Serenisime (Venecije)!“⁶

To je bila tačka na koju su ciljale sva Kublajeva pitanja o prošlosti i budućnosti, oko čega se već sat vremena poigravao s Markom, kao mačka s mišem, da bi ga onda saterao u ćošak, obrušio se na njega, pritisnuo mu koleno o grudi, zgrabio ga za bradu: „To je ono što hoću da čujem od tebe! Priznaj šta krijumčariš: raspoloženja, trenutke blaženstva, elegije!“

Te reči i postupci mogli su biti samo zamišljeni, dok su njih dvojica sedeli u tišini, nepomični, gledajući dim koji se polako izvijao iz njihovih lula. Oblak dima bi ponekad raspršio vetar, a ponekad bi ostao lebdi u vazduhu; u tom oblaku krio se i odgovor. Kako bi se oblačak raspršio, Marko bi pomislio na izmaglicu koja zastire morska prostranstva i planinske vence i koja, kada se raziđe, ostavlja za sobom suv i prozračan vazduh, koji otkriva daleke gradove. Njegov pogled je žu-

⁶ Puni naziv Mletačke Republike dugo je glasilo Serenissima Repubblica di Venezia (Najuzvišenija ili Preuzvišena Republika Venecija).

deo da dopre iza te zavese promenljivih raspoloženja: obris stvari najbolje se razaznaje iz daljine.

Ili bi se oblak zaustavio čim bi se odvojio od usana, gust i trom, ukazujući na drugačiju viziju: na isparenja koja vise iznad krovova metropola, neprozirni dim koji se ne razilazi, kužni plašt koji se spušta na asfaltne ulice. Ne blede magle sećanja, ni suva prozirnost, već ostaci sagorevanja spaljenih života od kojih nastaje pokorica gradova, nabrekli sunder vitalnih materija koje više ne teku, ugrušak prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, koji blokira življenje skamenjeno u iluziji kretanja: to je ono što otkrivaš na kraju svog putovanja.

VII

Kublaj: „Ne znam kako si stigao da obiđeš sve te zemlje koje mi opisuješ. Meni se čini kao da se nikada nisi ni pomerio iz ove bašte.“

Polo: „Sve moje misli i postupci imaju smisla u prostoru uma u kojem vlada isti spokoj kao i ovde, ista prigušena svetlost, ista tišina protkana šuštanjem lišća. Kada se udubim u misli, uvek zatičem sebe u ovoj bašti, u ovaj večernji čas, u tvom preuzvišenom prisustvu, a da nijednog trenutka ne prestajem da plovim uz zelenu reku punu krokodila ili brojim burad usoljene ribe koja se utovaraju u potpalublje.

Kublaj: „Ni za sebe ne znam da li sam zaista ovde, da li šetam između porfirnih fontana, osluškujem jeku vodoskoka, ili jašem, optočen znojem i krvlju, na čelu svoje vojske koja osvaja zemlje koje ćeš morati da opisuješ, odsecam prste napadačima koji se veru uz zidine opsednute tvrđave.“

Polo: „Možda ova bašta postoji samo u senci naših spuštenih kapaka, a da se nas dvojica nikada ne zaustavljamo: ti da dižeš prašinu na bojištima, a ja da se cenjkam oko vreća bibera po dalekim pijaca; ali svaki put kad usred buke i vreve tih mesta zatvorimo oči, uspeva nam da se povučemo ovde, gde ogrnuti u svilene kimone, možemo da razmotrimo ono što vidimo i doživljavamo, da izvučemo zaključke, da to sagledamo iz daleka.

Kublaj: „Možda se ovaj naš razgovor odvija između dvojica prosjaka, s nadimcima Kublaj-kan i Marko Polo, koji preturaju po smetlištu, gomilaju zarđali

otpad, poderane krpe, otpatke, a kad otpiju koji gutljaj lošeg vina, oko sebe vide sva blaga Istoka.“

Polo: „Možda na celom svetu nema više ničeg osim mutnog predela prekrivenog gomilama smeća i visećih vrtova palate Velikog kana. Naši kapci su ono što ih razdvaja, ali ne zna se šta je unutra, a šta spolja.“

Gradovi i oči. 5.

Kada se pređe reka i prođe planinski prevoj, čovek se odjednom nađe pred Morijanom, gradom alabasterskih kapija, providnih na suncu, s koralnim stubovima ispod zabata opervaženih zelenim mermerom, s vilama koje su sve napravljene od stakla, kao akvarijumi, u kojima pod lusterima u obliku meduza plivaju senke plesačica posutih srebrnim krljuštima. Ako mu to nije prvo putovanje, čovek već zna da jedan takav grad mora imati i naličje: treba samo napraviti polukrug, da bi se videlo skriveno lice Morijane, prostranstvo zarđalog lima, poderane vreće, daske načičkane ekserima, cevi crne od čađi, gomile konzervi, slepi zidovi sa izbledelim natpisi-
ma, kosturi polomljenih stolica, užad dobra samo da se s njom obesiš o trulu gredu.

S jedne na drugu stranu, grad kao da se nastavlja u perspektivi, tako što umnožava svoj repertoar slika: zato nema dubinu, već samo lice i naličje, kao list papira, s figurom na svakoj stranici, koje se ne mogu ni razdvojiti, niti pogledati jedna drugu.

Gradovi i ime. 4.

Klarisa, slavni grad, ima burnu prošlost. Nekoliko puta je propadao i ponovo cvetao, uvek sa slikom prvobitne Klarise kao neprevaziđenim uzorom svake raskoši, u poređenju s kojom sadašnje stanje grada može izmamiti samo nove uzdahe, sa svakom smenom zvezda.

U vekovima opadanja, ispražnjen kugom, izgubivši na visini zbog urušavanja greda i venaca ili odrona zemljišta, zarđao i zakrčen zbog nebrige ili manjka radnika zaduženih za održavanje, grad je polako počeo da se naseljava, kako su preživeli počeli da izranjaju iz podruma i jazbina, u hordama, rojeći se kao pacovi, gonjeni pomamom da rovare i grizu, a opet i da zgrću i krpe, kao ptice koje svijaju gnezda. Grabili su sve što se moglo skinuti sa svog mesta i prebaciti na neko drugo, da bi poslužilo drugoj svrsi: brokatne zavese završavale su kao čaršavi; u mermerne urne zasadili su bosiljak; rešetke od kovanog gvožđa skinute s prozora gineceuma poslužile su za pečenje mačjeg mesa na vatri od izrezbarenog drveta. Sa svim tim rasparenim delovima beskorisne Klarise, Klarisa preživelih je poprimala oblik, s njenim ćumezima i udžericama, kužnim potočićima, kavezima za zečeve. A opet, nije bilo izgubljeno skoro ništa od starog sjaja Klarise, sve je i dalje bilo tu, samo u drugačijem rasporedu, ništa manje nego ranije usklađeno s potrebama njenih žitelja.

Razdoblje bede smenila su srećnija vremena: iz odrpane čaure Klarise izlegla se raskošna Klarisa-

leptir. S novim izobiljem grad su preplavi materijali, zgrade, nove stvari; novi ljudi slivali su se spolja; ništa i niko nije imao nikakve veze s Klarisom ili Klarisama od ranije; i što je novi grad trijumfalnije preotimao mesto i ime prve Klarise, to je sve više shvatao da se udaljava od nje, da je uništava ništa manje brzo nego pacovi i buđ; uprkos ponosu zbog novog sjaja, u dubini duše, osećao se strano, nezgrapno, kao uzurpator.

A onda su se krhotine prvobitne raskoši, sačuvane tako što su se prilagodile opskurnijim potrebama, ponovo premestile, ovog puta pod staklena zvana, u vitrine, izložene na baršunastim jastučićima, ne zato što su još mogle poslužiti nečemu već da bi se na osnovu njih rekonstruisao grad o kojem više niko nije znao ništa.

U Klarisi zaredaše i druga pogoršanja, drugi procvati. Stanovništvo i običaji promenili su se nekoliko puta; ime, položaj i stvari koje je najteže slomiti, ostadoše. Svaka nova Klarisa, kompaktna kao živo telo, sa svojim mirisima i dahom, razmeće se onim što je ostalo od drevnih Klarisa, fragmentarnih i mrtvih, kao nakitom. Niko ne zna kada su korintski kapiteli stajali na vrhovima njihovih stubova: za samo jedan se zna da je pre mnogo godina, u nekom kokošinjcu, služio kao postolje za korpu u kojoj su kvočke legle jaja, i da je odatle prebačen u Muzej kapitela, gde je bio izložen s drugim eksponatima iz zbirke. Redosled smenjivanja epoha je izgubljen; uvreženo je verovanje u postojanje neke prvobitne Klarise, ali nema dokaza koji bi to potvrdili; kapiteli su nekada možda stajali u kokošinjcima, a ne u hramovima; u mermerne urne se možda prvo sejavao bosiljak, a ne kosti mrtvih. Pouzdano se zna samo ovo: određeni

VII

broj predmeta kreće se u određenom prostoru, bilo tako što ih zatrpava mnoštvo novih predmeta ili tako što se istroše bez zamene; pravilo glasi da ih svaki put treba pomešati i onda pokušati da se ponovo spoje. Možda je Klarisa oduvek bila samo zbrka razbijenog, loše uklopljenog, dotrajalog krša.

Gradovi i mrtvi. 3.

Nijedan grad nije tako sklon uživanju u životu i izbegavanju nevolja kao Eusapija. Da bi prelaz iz života u smrt učinili manje naglim, žitelji Eusapije su pod zemljom izgradili vernu kopiju svog grada. Leševi, osušeni tako da njihovi skeleti ostanu pokriveni žućkastom kožom, odnose se dole da bi tamo nastavili sa svojim ranijim zanimanjima. A među njima, prednost imaju trenuci razonode: većina njih sedi oko postavljenih stolova, ili stoje u pozama kao da plešu ili sviraju trube. Ali i svi zanati i profesije žive Eusapije nastavljaju da rade pod zemljom – ili makar oni koji su živima donosili više zadovoljstva, a ne samo zamor: časovničar, usred zaustavljenih satova u svojoj radnji, koji prislanja svoje pergamentno uvo na neispravni mehanizam; berberin koji suvom četkom sapuna jagodice glumca koji vežba svoju ulogu, dok prelazi preko scenarija praznim očnim dupljama; devojka nasmejane lobanje, muze leš junice.

Naravno, mnogi živi priželjkuju da ih posle smrti dočeka sudbina drugačija od one koja ih je već zadesila: nekropola je prepuna lovaca na lavove, mecosopranistkinja, bankara, violinista, vojvotkinja, izdržanih ljubavnica, generala, više nego što ih je živi grad ikada mogao izbrojati.

Zadatak ispraćaja mrtvih i njihovog smeštanja na željeno mesto poveren je bratstvu pod kapuljačama. Niko drugi nema pristup Eusapiji mrtvih i sve što se o njoj zna, zna se preko njih.

A oni pričaju kako među mrtvima postoji isto bratstvo, koje im nikada ne uskraćuje pomoć; zakukuljeno bratstvo će i posle smrti obavljati istu službu u drugoj Eusapiji; priča se kako su neki od njih već mrtvi i da idu gore-dole. U svakom slučaju, u Eusapiji živih to bratstvo uživa veliki autoritet.

Pričaju i kako svaki put kada siđu dole primete neku promenu u drugoj Eusapiji; mrtvi donose inovacije u svoj grad; ne mnogo, ali one su uvek rezultat pomnog razmišljanja, a ne prolaznih hirova. Iz godine u godinu, kažu, Eusapija mrtvih se ne može prepoznati. A živi, da bi držali korak, i sami gledaju da uvedu svaku novost iz grada mrtvih za koju čuju od onih pod kapuljačama. Tako je Eusapija živih počela da kopira svoju podzemnu kopiju.

Kažu da sve to nije od skora: u stvari su mrtvi bili ti koji su izgradili gornju Eusapiju, prema slici svog grada. Kažu i kako se među žiteljima tih bližnačkih gradova više ne može reći koji su od njih živi, a koji mrtvi.

Gradovi i nebo. 2.

U Berševi se prenosi sledeće verovanje: da u nebu lebdi druga Berševa, u koju su se vinule najveće vrline i najplemenitija osećanja grada, i da će se zemaljska Berševa, ako za uzor uzme tu nebesku, sjediniti s njom. Slika koju tradicija otkriva jeste ona o gradu od čistog zlata, sa srebrnim šarkama i dijamantskim kapijama, o gradu-dragulju, potpuno izrezbarenom i optočenom, koji se može napraviti samo od najvrednijih materijala, uz najveći stepen promišljenosti i truda. Verni toj tradiciji, žitelji Berševe cene sve što ih podseća na nebeski grad: gomilaju plemenite metale i retko kamenje, odriču se svih prolaznih iskušenja, neguju oblike prefinjene staloženosti.

A veruju, ti ljudi, da pod zemljom postoji još jedna Berševa, spremište svega što je među njima prezreno i nedostojno, i njihova je stalna briga da iz nadzemne Berševe izbrišu svaku vezu ili sličnost s tim nižim blizancem. Zamišljaju kako umesto krovova taj podzemni grad ima izvrnute kante za smeće, iz kojih na njega kuljaju kore sira, umašćeni papir, riblje kosti, splačine, ostaci špageta, stari zavoji. Ili čak da je sazdan od one tamne, meke i guste tvari koja se kao smola izliva iz kanalizacije, posle prolaska kroz ljudska creva, iz jedne crne rupe u drugu, sve dok ne pljusne na to poslednje podzemno dno, i da se baš iz tih lenjih, svarenih ostataka, koji se tamo dole uvijaju sloj po sloj, uzdižu zdanja fekalnog grada spiralnih tornjeva.

Verovanja Berševe su delom istinita, delom pogrešna. Tačno je da grad o sebi ima dve projekcije, jednu nebesku i jednu paklenu; ali pogrešno je shvaćanje njihovog sastava. Pakao koji se gnezdi u najdubljem podzemlju Berševe je grad koji su projektovali najugledniji arhitekti, izgrađen od najskupljih materijala na tržištu, čiji svi uređaji, satovi i zupčanici rade, ukrašen kićankama, resama i naboranim porubima koji vise sa svih cevi i klipnjača.

U nameri da nagomila svoje karate savršenstva, Berševa uzima za vrlinu ono što je samo mračna pomama za ispunjavanjem posude vlastite ispraznosti; grad ne zna da su njegovi jedini trenuci velikodušnog odricanja oni u kojima se okreće od sebe, pušta da nešto ispadne, rasipa. Ali u zenitu Berševe lebdi nebesko telo iz kojeg isijavaju sva gradska dobra, pohranjena u riznicu odbačenih stvari: planeta s koje lepršaju ljuske od krompira, probušeni kišobrani, iznošene čarape, koja svetluca od srče, izgubljene dugmadi, omota od čokoladnih bombona, popločana tramvajskim kartama, odsečenim noktima i kurjim očima, ljuskama jajeta. Takav je u stvari nebeski grad, čije nebo presecaju dugorepe komete koje u orbitu izbacuje jedini slobodni i srećni čin za koji su sposobni žitelji Berševe, grada koji samo kada sere nije škrt, sračunat, koristoljubiv.

Neprekidni gradovi. I.

Grad Leonija se svakog dana obnavlja: svakog jutra njegovi žitelji bude se između svežih čaršava, peru se tek otpakovanim sapunima, oblače potpuno nove kućne ogrtače, vade još nenačete konzerve iz najsavršenijih frižidera, slušaju najnovije pesmice na najnovijim uređajima.

Na trotoarima, upakovani u providne plastične vreće, ostaci jučerašnje Leonije čekaju kamion za smeće. Ne samo iscedene zubne paste, pregorele sijalice, novine, kutije, ambalaža, već i bojleri, enciklopedije, klaviri, porculanski servisi: mera Leonijinog izobilja nisu stvari koje se svakog dana proizvode, prodaju i kupuju već stvari koje se svakog dana bacaju da bi napravile mesta za nove. To ide dotle da se čovek zapita da li je prava Leonijina strast zaista, kako kažu, uživanje u novim i drugačijim stvarima, ili zapravo proterivanje, udaljavanje, uklanjanje nečistoće koja se stalno vraća. Ono što je izvesno jeste da se đubretari dočekuju kao anđeli, a njihov zadatak da uklone ostatke jučerašnjeg postojanja okružen je tihim poštovanjem, poput obreda koji nadahnjuje pobožnost – ili možda samo zato što čim se nešto baci niko više ne želi da razmišlja o tome.

Niko se ne pita gde svakog dana odvoze svoj tovar: izvan grada, naravno; ali iz godine u godinu grad se širi i deponije smeća moraju se pomerati sve dalje; masa odbačenog se uvećava, hrpe rastu, dižu se u slojevima, u sve širem obimu. Povrh toga,

što se Leonija više ističe u umeću proizvodnje novih materijala, to smeće poprima sve kvalitetniju supstancu, postaje trajnije, otpornije na vremenske uslove, fermentaciju, sagorevanje. Leoniju tako okružuje prava tvrđava neuništivih ostataka, nadvisujući je sa svih strana, kao planinski masiv.

Ishod je sledeći: što Leonija više odbacuje stvari, to ih više gomila; krljušti njene prošlosti zavarene su u oklop koji se više ne može skinuti; time što se svakog dana obnavlja, grad čuva sebe u svom jedinom konačnom obliku: onom jučerašnjeg smeća, koje se gomila na prekjučerašnjem smeću i smeću svih njegovih dana, godina i *lustruma*.⁷

Smeće Leonije postepeno bi prekrilo svet, kada iza poslednjeg grebena njene nepregledne deponije đubretari iz drugih gradova ne bi takođe gurali planine otpada ispred sebe. Možda ceo svet, izvan granica Leonije, prekrivaju krateri smeća, od kojih svaki u svom središtu ima metropolu u neprekidnoj erupciji. Granice između stranih i neprijateljskih gradova su ti kužni bastioni, u kojima se otpaci jednog i drugog uzajamno podupiru, nadvisuju, mešaju.

Što se više ide u visinu, veća je opasnost od odrona: dovoljno je da se neka tegla, stara guma, ogoljena pletenka, skotrlja ka Leoniji, pa da lavina rasparenih cipela, starih kalendara, uvelog cveća, sahrani grad pod njegovom vlastitom prošlošću, pomešanom s onom susednih gradova, konačno čistih. Neka kataklizma će sravniti sa zemljom smrdljivi planinski masiv, izbrisati svaki trag metropole uvek obučene u novo odelo. Susedni gradovi su već pri-

⁷ *Lustrum*: u starom Rimu, period od pet godina, odnosno, obred pročišćenja – države, građana – koji se izvodio svakih pet godina.

premili drumske valjke koji će izravnati teren, da bi se proširili na novu teritoriju, uvećali se, odgurnuli još dalje nove deponije.

Polo: „... Možda terasa ove bašte gleda samo na jezero našeg uma...“

Kublaj: „... i koliko god nas daleko odveli naši burni poduhvati, kao vladara i trgovca, u sebi ćemo uvek nositi ovu tihu senku, ovaj zaustavljeni razgovor, ovo uvek isto veče.“

Polo: „Osim ako ne pođemo od suprotne pretpostavke: da oni koji se zlopate u logorima i po lukama postoje samo zato što nas dvojica, zatvoreni između ovih bambusovih živica, uvek nepomični, razmišljamo o njima.“

Kublaj: „Da napor, krici, čirevi, smrad ne postoje, već samo ovaj grm azaleje.“

Polo: „Da nosači, kamenoresci, đubretari, kuvari-
ce koje čiste iznutrice kokošaka, peračice pognute nad kamenom, majke koje mešaju pirinač dok doje bebe, postoje samo zato što mislimo na njih.“

Kublaj: „Ako ćemo pravo, nikada ne razmišljam o njima.“

Polo: „Onda ne postoje.“

Kublaj: „Čini mi se da nam ta pretpostavka ne ide u prilog. Bez njih nikada ne bismo mogli da se ovako ljuljuškamo, učaureni u svojim ležaljka.“

Polo: „Onda se ta pretpostavka mora odbaciti. Što znači da je tačna ona druga: da oni postoje, a mi ne.“

Kublaj: „Dokazali smo: da nas ima, ne bi nas bilo.“

Polo: „A evo nas, zaista.“

VIII

Pod prestolom Velikog kana prostirao se pod od majolike. Marko Polo, nemi glasnik, izložio bi na njemu uzorak robe koju je doneo sa svojih putovanja do granica carstva: kacigu, školjku, kokosov orah, lepezu. Izaslanik je ređao predmete po crno-belim pločicama, po određenom rasporedu, i onda ih postepeno pomerao promišljenim potezima, da bi tako u očima monarha dočarao peripetije sa svojih putovanja, stanje carstva, povlastice udaljenih provincijskih sedišta.

Kublaj je bio pronicljiv šahista; pratio je Markove poteze i primetio da određeni predmeti podrazumevaju ili isključuju blizinu drugih predmeta i da se pomeraju duž određenih linija. Zanemariivši raznovrsnost oblika predmeta, utvrdio je pravila u njihovom međusobnom rasporedu na podu od majolike. Mislio je: „Ako je svaki grad kao partija šaha, onog dana kada upoznam njegova pravila konačno ću posedovati svoje carstvo, čak i ako nikada ne upoznam sve gradove u njemu.“

Najzad, bilo je izlišno da mu Marko priča o njegovim gradovima pomoću svih tih tričarija: bila je dovoljna samo šahovska tabla, s njenim precizno klasifikovanim figurama. Svakoj figuri se, od prilike do prilike, moglo dodeliti odgovarajuće značenje: skakač je mogao da predstavlja pravog konja, ali i povorku kočija, vojsku u pokretu, spomenik nekom konjaniku; kraljica je mogla da bude dama koja izlazi na balkon, fontana, crkva zašiljene kupole, stablo dunje.

Po povratku s poslednje misije, Marko Polo je zatekao kana kako ga čeka sedeći za šahovskom tablom.

Kan ga pozva rukom da sedne naspram njega i da mu samo kroz šah opiše gradove koje je obišao. Mlečanin ne klonu duhom. Šahovski komplet Velikog kana činile su velike figure od uglučane slonovače. Marko Polo poče da ređa na tabli preteće topove i namrgođene skakače, da zbija rojeve pešaka, trasira prave ili iskošene puteve prema kretanju kraljice, i tako rekonstruiše perspektive i prostore crnih i belih gradova u noćima obasjanim mesečinom.

Zagledan u glavne konture tih predela, Kublaj je razmišljao o nevidljivom poretku koji upravlja gradovima, o pravilima koja propisuju kako će rasti, dobijati oblik, napredovati, prilagođavati se godišnjim dobima, tonuti u melanholiju i propadati. Ponekad bi mu se učinilo da je na ivici da otkrije zaokružen i harmoničan sistem koji leži u osnovi beskonačnih razlika i razdora, ali nijedan model nije mogao da izdrži poređenje sa šahovskom partijom. Možda je, umesto da se pita kako da uz oskudnu pomoć figura od slonovače evocira vizije predodređene za zaborav, bilo dovoljno da odigra partiju po pravilima, i posmatra svako uzastopno stanje šahovske table kao jednu od nebrojenih formi koje sistem formi sastavlja i uništava.

Kublaj-kan sada više nije morao da šalje Marka Pola u daleke ekspedicije: držao ga je uz sebe u beskrajnoj partiji šaha. Poznavanje carstva krilo se u crtežu koji su pravili uglasti pokreti skakača, dijagonalni prolazi otvoreni naletima lovca, usporeni i oprezni koraci kralja i skromnog pešaka, neumoljive alternative svake partije.

Veliki kan je pokušavao da se usredsredi na igru: ali sada mu je izmicao smisao igre. Cilj svake partije bio je dobitak ili gubitak: ali čega? Šta je bio pravi ulog? Posle šah-mata, ispod nogu kralja oborenog ru-

kom pobjednika, ostaje crno ili belo polje. Rastavlajući svoja osvajanja kako bi ih sveo na srž, Kublaj je stigao do krajnjeg poteza: konačni plen, za koji su raznolika blaga njegovog carstva bila samo varljivi omotač, svodio se na kvadratić obrađenog drveta: na ništa...

Gradovi i ime. 5.

Irena je grad koji možeš videti ako se nagneš preko ruba visoravni, u času kada se pale svetla, i kada se tamo dole, u bistrom vazduhu, otvara ruža naseljenog mesta: tamo gde je gušća, s načičkanim prozorima, ili razređenija, s jedva osvetljenim stazama, tamo gde se zbija u senke vrtova ili podiže u kule sa signalnim vatrama; a ako je veće maglovito, meka svetlost nadima se s dna golih jaruga kao sunder natopljen mlekom.

Putnici s visoravni, pastiri koji teraju svoja stada, lovci na ptice koji motre na svoje mreže, pustinjaci koji sakupljaju radič, svi oni gledaju dole i pričaju o Ireni. Vetar ponekad donese zvuke bubnjeva i truba, prasak petardi pod svetlima neke fešte; a ponekad štektanje mitraljeza i eksplozije barutana, pod nebom žutim od požara građanskog rata. Oni koji gledaju odozgo, nagađaju šta se dešava u gradu, pitaju se da li bi te večeri bilo dobro ili loše biti u Ireni. Ne zato što imaju nameru da odu tamo – u svakom slučaju, putevi koji vode u dolinu veoma su loši – ali Irena prosto privlači poglede i misli onih gore.

U tom trenutku Kublaj-kan očekuje da će Marko početi da priča o Ireni viđenoj iznutra. A Marko to ne može: nije uspeo da sazna kakav je to grad koji oni sa visoravni zovu Irena. U neku ruku, to nije ni važno: kada bi se mogao videti iznutra, to bi bio neki drugi grad. Irena je ime za grad u daljini; ako mu se pride, menja se.

Za one koji samo prolaze kraj njega, grad je jedno, a za one koje ščepa i više ih ne pušta nešto sasvim drugo; grad u koji dolaziš prvi put drugačiji je od onog koji nepovratno napuštaš, i svaki zaslužuje posebno ime. Možda sam već govorio o Ireni pod drugim imenima; a možda nisam govorio ni o čemu drugom nego o Ireni.

Gradovi i mrtvi. 4.

Ono po čemu se Argija razlikuje od ostalih gradova jeste to što ima zemlju umesto vazduha. Ulice su potpuno zatrpane zemljom, ilovača se u prostorijama diže do tavanice, uz svako stepeništu nalazi se još jedno stepenište u negativu, a krovove kuća pritiskaju slojevi kamenitog tla, kao nebo s oblacima. Ne znamo da li se žitelji mogu kretati kroz grad, proširujući tunele koje su izdubili crvi ili pukotine koje je napravilo korenje; vlaga lomi tela i njihova snaga brzo kopni; za njih je bolje da ostanu mirni, ispruženi, ionako je mračno.

Od Argije se, gledano odozgo, ne može videti ništa. Ima i onih koji kažu, „eno je tamo ispod“, a tebi ostaje samo da im poveruješ, jer je sve pusto. Noću, ako prisloniš uho na zemlju, ponekad možeš čuti vrata koja zalupe.

Gradovi i nebo. 3.

Oni koji dođu u Teklu ne vide mnogo od grada, osim daščanih ograda, zastora od vreća, skela, metalne armature, drvenih mostova okačenih o užad ili postavljenih na nogare, merdevina, stubova. Na pitanje, „Zašto izgradnja Tekle traje tako dugo?“, njeni će žitelji, ne prestajući da podižu kofe, spuštaju viskove, zamahuju dugačkim četkama gore-dole, odgovoriti, „Zato da ne bi moglo početi njeno rušenje“. A na pitanje da li strahuju da će grad, čim se uklone skele, početi da se ruši i raspada, odmah odgovaraju šapatom: „Neće samo grad.“

Ako neko, nezadovoljan tim odgovorima, baci pogled kroz pukotinu u ogradi, videće dizalice koje podižu druge dizalice, skele koje prekrivaju druge skele, grede koje podupiru druge grede. „Koji je smisao vaše gradnje?“, upitaće. „Koja je svrha izgradnje grada, ako ne sam grad? Gde je plan koji sledite, projekat?“

„Pokazaćemo ga na kraju dana. Sada ne možemo da prekidamo“, odgovaraju.

Radovi prestaju u sumrak. Na gradilište se spušta noć. Nebo je puno zvezda. „Evo projekta“, kažu.

Neprekidni gradovi. 2.

Da po sletanju u Trudu nisam pročitao ime grada ispisano velikim slovima pomislio bih da sam stigao na isti aerodrom s kojeg sam i pošao. Predgrađa kroz koja su me vodili nisu se razlikovala od onih drugih, s istim žućkastim i zelenkastim kućama. Prateći iste putokaze, obilazimo iste cvetne leje, na istim trgovima. U ulicama u centru izlozi su bili puni iste robe, ambalaže, natpisa. Bilo je to prvi put da sam došao u Trudu, a hotel u kojem je trebalo da odsednem već mi je bio poznat; već sam čuo i izgovorio svoje dijaloge s kupcima i prodavcima starog gvožđa; i ostale dane proveo sam na isti način, gledajući kroz iste čaše iste zanjihane pupkove.

„Zašto dolaziti u Trudu?“, pitao sam se. I već sam hteo da odem.

„Možete otići na avion kad god hoćete“, rekoše mi, „ali doći ćete u drugu Trudu, potpuno istu, u svakom detalju, ceo svet pokriva jedna Truda, koja nigde ne počinje i nigde se ne završava, menja se samo ime aerodroma.“

Skriveni gradovi. I.

Ako se neko uputi u Olindu s lupom i pažljivo pretraži teren, možda će negde pronaći tačku veličine glave čiode, u kojoj će, ako je malo uveća, moći da vidi krovove, antene, svetlarnike, vrtove, bazene, transparente raširene preko ulica, kioske na trgovima, teren za konjske trke. Ta tačka ne miruje: posle godinu dana videće da je velika kao pola limuna, a onda kao vrganj, kao tanjir za supu. To onda postaje grad prirodne veličine, okružen onim prethodnim: novi grad koji se probija usred prvog i gura ga sve dalje.

Olinda sigurno nije jedini grad koji raste u koncentričnim krugovima, kao stablo drveta koje svake godine dobije još jedan prsten. Ali ostali gradovi čuvaju u svom jezgru uzani krug starih zidina, iz kojeg štrče olinjali zvonici, tornjevi, krovovi pokriveni crepom, kupole, dok se nova naselja šire oko njih kao iz razvezanog pojasa. U Olindi nije tako: stare zidine se šire noseći stare četvrti sa sobom, uvećane, ali tako da na širem horizontu, na obodima grada, zadržavaju svoje proporcije; one okružuju nešto novije četvrti, koje su takođe dobile u obimu, ali su se i istanjile, da bi napravile mesta za nove koje već pritiskaju iznutra; i tako sve do samog srca grada: do potpuno nove Olinde, koja u malom sadrži sve crte i tokove limfe prve Olinde i svih Olindi koje su iznikle jedna iz druge; a u tom najužem jezgru – iako ih je sada teško razaznati – već izbijaju buduća Olinda i one koje će nići posle nje.

... Veliki kan je pokušavao da se usredsredi na igru: ali sada mu je izmicao smisao igre. Cilj svake partije bio je dobitak ili gubitak: ali čega? Šta je bio pravi ulog? Posle šah-mata, ispod nogu kralja obo-renog rukom pobjednika, ne ostaje ništa: samo crno ili belo polje. Rastavljajući svoja osvajanja kako bi ih sveo na srž, Kublaj je stigao do krajnjeg poteza: konačni plen, za koji su raznolika blaga njegovog carstva bila samo varljivi omotač, svodio se na kvadratić obrađenog drveta.

Onda Marko Polo reče: „Tvoja šahovska tabla, gospodar, izrezbarena je od dve vrste drveta: od ebanovine i javora. Polje u koje je uperen tvoj prosvetljeni pogled izrezano je od sloja stabla izraslog u sušnoj godini: vidiš li kako su mu raspoređena vlakna? Ovde možeš videti jedva primetni čvorić: pupoljak je pokušao da nikne u dane ranog proleća, ali ga je noćni mraz naterao da odustane.“ Veliki kan još nije shvatio da se stranac može tečno izražavati na njegovom jeziku, ali nije to bilo ono što ga je iznenadilo. „Evo jedne veće pore: možda je to bilo gnezdo larve; ali ne od crva, jer bi on, čim bi se rodio, počeo da rije, već od gusenice, koja je grickala lišće i bila razlog zašto je drvo izabrano da se poseče... Ovaj žleb je stolar izdubio dletom, da bi bolje prijanjao uz susedni, izbočeniji kvadrat...“

Količina stvari koje su se mogle pročitati iz šupljeg i glatkog komada drveta preplavila je kana; a Polo je već pričao o šumama ebanovine, o splavovima od balvana koji se spuštaju niz reku, o pristaništima, o ženama na prozorima...

IX

Veliki kan ima atlas u kojem su svi gradovi carstva i okolnih kraljevstava ucrtani zdanje po zdanje, ulicu po ulicu, sa zidinama, rekama, mostovima, lukama, liticama. On zna da je uzaludno očekivati da iz priča Marka Pola sazna nešto novo o tim mestima koja već tako dobro poznaje: kako u Kanbaliku⁸, prestonici Kine, tri četvrtasta grada stoje jedan unutar drugog, svaki s četiri hrama i četiri kapije koje se otvaraju u zavisnosti od godišnjeg doba; kako na ostrvu Java hara nosorog, koji kidiše na sve svojim smrtonosnim rogom; kako se s morskog dna duž obale Malabara⁹ vade biseri.

Kublaj pita Marka: „Kada se vratiš na zapad, da li ćeš i svojim zemljacima pričati iste priče kao i meni?“

„Ja govorim i govorim“, kaže Marko, „ali onaj ko me sluša pamti samo reči koje očekuje. Opis sveta koji je saslušalo tvoje ljubazno uho drugačiji je od onog koji će se proneti kroz grupe istovarivača i gondolijera s praga moje kuće na dan mog povratka, ili od onog koji bih mogao izdiktirati pod stare dane, ako me zarobe denovljanski pirati i bace u istu ćeliju s nekim piscem avanturističkih priča. Pričom ne upravlja glas već uho.“

⁸ *Cambaluc*, kako je zabeležen kod Marka Pola, ili *Khanbaliq*, *Khanbaliq*, *Kanbalu*, itd.: „Kanov grad“, stara prestonica Kublaj-kana, za koju se pretpostavlja da se nalazila na mestu današnjeg Pekinga.

⁹ Jugozapadna obala Indije, u današnjim državama Kerala i Karnatakaa.

„Ponekad mi se čini da tvoj glas dopire do mene iz daleka, a da sam ja zatočenik neke nametljive i nepodnošljive sadašnjosti, u kojoj su svi oblici zajedničkog življenja dostigli krajnju tačku svog ciklusa, posle koje se više ne može zamisliti kakve bi nove forme mogli poprimiti. A u tvom glasu čujem nevidljive razloge zbog kojih su gradovi živeli i zbog kojih će možda, posle smrti, oživeti.“

Veliki kan ima atlas čiji crteži prikazuju i zemaljsku kuglu, u celini i kontinent po kontinent, granice najudaljenijih kraljevstava, morske puteve, konture obala, mape najslavnijih metropola i najbogatijih luka. Prelistava karte pred očima Marka Pola da bi stavio na probu njegovo znanje. Putnik prepoznaje Konstantinopolj, grad koji okrunjuju dugački moreuz s tri obale, uzani zaliv i zatvoreno more; seća se da Jerusolim leži na dva brda, nejednake visine, jedno naspram drugog; bez oklevanja pokazuje na Samarkand i njegove vrtove.

Kod drugih gradova oslanja se na opise prenošene od usta do usta ili nagađa na osnovu oskudnih tragova: tako je Granada biser kalifa duginih boja, Libek besprekorno čista severna luka, Timbuktu crn od ebanovine i beo od slonovače, a Pariz grad u kojem milioni ljudi svakog dana nose kući veknu hleba. U obojenim minijaturama atlas prikazuje naseljena mesta neobičnih oblika: oaza skrivena u pustinjskom useku, iz koje vire samo vrhovi palmi, svakako je Nefta (Tunis); zamak usred živog peska i krave koje pasu na livadama slanim od plime neodoljivo podseća na Mon Sen Mišel (Le Mont-Saint-Michel, Normandija); a palata koja umesto da se uzdiže unutar gradskih zidina, krije grad unutar svojih zidina, može biti samo Urbino.

Atlas sadrži i opise gradove za koje ni Marko ni geografi ne mogu reći da li postoje i gde se nalaze, ali koji opet nisu mogli izostati među formama mogućih gradova: Kusko, s njegovim zrakastim i išpartanim tlocrtom, koji odražava savršeni poredak njegove trgovine; zeleni Meksiko, na obalama jezera kojim dominira Montezumina palata; Novgorod, s kupolama kao glavice luka; Lasa čiji beli krovovi izranjaju iznad oblačnog krova sveta. Marko izgovara i njihova imena, nije važno koja, i nagoveštava puteve kojim bi se do njih moglo doći. Znamo da se nazivi mesta menjaju onoliko često koliko ima stranih jezika; i da oni koji jašu, voze, veslaju, lete, do svakog mesta mogu doći iz nekog drugog mesta, najrazličitijim putevima i maršrutama.

„Čini mi se da bolje prepoznaješ gradove u ovom atlasu nego da si ih lično posetio“, reče car Marku dok je zaklapao knjigu.

A Polo će: „Dok putujemo, shvatamo da se razlike gube: svaki grad liči na sve ostale gradove, mesta razmenjuju svoje oblike, uređenja, udaljenosti, bezoblični oblak prašine zahvata kontinente. U tvom atlasu razlike ostaju netaknute: taj izbor svojstava, kao što su slova nekog imena.

Veliki kan ima i atlas u kojem su sabrane mape svih gradova: onih čije se zidine dižu na čvrstim temeljima, onih koji su se urušili i koje je progutao pesak, onih koji će postojati jednog dana i na čijem mestu sada zjape samo zečje rupe.

Marko Polo prelistava stranice, prepoznaje Jerihon, Ur, Kartaginu, pokazuje pristanišno mesto na ušću Skamandra (reka, Troja, Karamenderes), na kojem su ahejski brodovi deset godina čekali da se vojska vrati iz opsade, sve dok konj kojeg je Odisej sastavio

nije uz pomoć čekrka prošao kroz Skejska vrata. Ali kad smo već kod Troje, on joj je mogao dati i oblik Konstantinopolja i da predvidi opsadu kojom će taj grad mesecima stezati Muhamed, lukav kao Odisej, koji je brodove vukao noću uz potoke, od Bosfora do Zlatnog roga, zaobilazeći Peru i Galatu. A iz spoja ta dva grada ukazao se i treći, koji bi se mogao nazvati San Francisko, koji svoj tesnac Zlatna vrata i zaliv premošćuje veoma dugačkim i lakim mostovima, čiji se tramvaji na zupčastim šinama uspinju uz strme ulice, i koji bi u narednih hiljadu godina mogao da procveta kao prestonica Pacifika, posle trista godina duge opsade, koja bi dovela do toga da se žuta, crna i crvena rasa stope s preživelim potomcima belaca u carstvo veće od onog Velikog kana.

Atlas ima sledeći kvalitet: on otkriva oblike gradova koji još nemaju ni oblik ni ime. Evo grada u obliku Amsterdama, u polukrugu okrenutom severu, s koncentričnim kanalima: prinčeva, careva, velikaša; evo grada u obliku Jorka, na uzdignutom vresištu, utvrđenog, načičkanog tornjevima; evo i grada u obliku Novog Amsterdama, poznatog i kao Novi Jork, prepunog staklenih i čeličnih kula, na duguljastom ostrvu između dve reke, s ulicama dubokim kao kanali i, osim Brodveja, potpuno pravim.

Katalog oblika je beskonačan: sve dok svaki oblik ne pronade svoj grad, novi gradovi će nastaviti da se rađaju. Kada forme počnu da iscrpljuju svoje varijacije i da se rastaču, počinje i kraj gradova. Na poslednjim listovima atlasa, razlivaaju se mreže bez početka i kraja, gradovi u obliku Los Anđelesa, u obliku Kjota-Osake, bez oblika.

Gradovi i mrtvi. 5.

Svaki grad, pa tako Laodamija, ima drugi grad kraj sebe, čiji žitelji nose ista imena: to je Laodamija mrtvih, gradsko groblje. Ali poseban dar Laodamije je to što nije samo dvostruka već trostruka, što može da razume i treću Laodamiju, onu nerođenih.

Poznate su osobine dvostrukog grada. Što je Laodamija živih naseljenija i prostranija, to se više širi pojas s grobovima izvan gradskih zidina. Ulice Laodamije mrtvih široke su taman toliko da se grobarska kolica mogu okrenuti, a na njih gledaju zdanja bez prozora; ali njen raspored ulica i kuća isti je kao u Laodamiji živih, i kao u njoj, porodice se sve više zbijaju, u gusto načičkanim nišama. Za lepih popodneva, živo stanovništvo posećuje mrtve i dešifruje njihova imena na nadgrobnim pločama: po ugledu na grad živih, one donose priče o naporima, gnevu, iluzijama, osećanjima; samo što je ovde sve svedeno na najnužnije, očišćeno od slučaja, etiketirano, dovedeno u red. A da bi se osetila sigurnom, Laodamija živih mora pronaći neko opravdanje za sebe u Laodamiji mrtvih, čak i uz rizik da pronađe manje ili više od toga: objašnjenje za postojanje više od jedne Laodamije, za različite gradove koji su mogli postojati, a nisu, ili objašnjenja koji su samo delimična, kontradiktorna, razočaravajuća.

Laodamija s pravom dodeljuje jednako prostrano boravište onima koji će se tek roditi. Taj prostor, naravno, nije srazmeran njihovom broju, za koji se pretpostavlja da je beskonačan, ali kako je reč o praznom

mestu, okruženom arhitekturom niša, udubljenja i žlebova, i kako nerođenima mogu da pripišu veličinu koju žele, da ih zamišljaju malim poput miševa, svilenih buba, mrava ili mravljih jaja, ništa ih ne sprečava da zamisle kako ovi stoje ili čuče na svakom ispupčenju ili postolju koje štrči iz zidova, na svakom stubu ili pijedestalu, poređani ili raštrkani, zaokupljeni svojim budućim životnim zadacima, ili da u svakoj mermernoj šari vide celu Laodamiju, od sada pa za sto ili hiljadu godina, koja vrvi od mnoštva u nevidenim nošnjama, na primer, u barakanima¹⁰ boje patlidžana ili s ćuranovim perjem na turbanima, u kojem prepoznaju svoje potomke, kao i one savezničkih ili suparničkih porodica, dužnika i poverilaca, koji nastavljaju svoje poslove, osvete, veridbe iz ljubavi ili interesa. Živi iz Laodamije često obilaze dom nerođenih da bi ih ispitali; njihovi koraci odjekuju pod praznim svodovima; pitanja se postavljaju u tišini; a živi se uvek raspiruju o sebi, nikada o onima koji će tek doći; nekome je stalo da ostavi svetlu uspomenu na sebe, nekome da ljudi da zaborave njegovu sramotu; svako bi voleo da može da prati nit posledica svojih postupaka; ali što više izoštrava pogled, sve slabije vidi neki povezani trag; nerođena deca Laodamije izgledaju kao tačkice, kao zrnca prašine, odvojena od svakog pre i posle.

Laodamija nerođenih ne donosi, kao ona mrtvih, neku sigurnost žiteljima žive Laodamije, već samo užasnutost. U mislima posetilaca na kraju se otvaraju samo dva puta, i ne zna se koji budi veću strepnju: ili misao da broj nerođenih daleko premašuje ukupan broj živih i mrtvih, i da se onda u svakoj pukotini kamena tiskaju nevidljive horde, pribijene uz kose

¹⁰ Ili „berkan“, arapska toga.

stranice levka, kao na tribinama stadiona, a pošto se svaka generacija Laodamijinih potomaka umnožava, svaki levak sadrži stotine drugih levaka, svaki s milionima osoba koje će se tek roditi, koje istežu vratove i otvaraju usta da se ne bi ugušile; ili misao da će i Laodamija nestati, ne zna se kada, i svi njeni žitelji zajedno s njom, odnosno, da će se njeni naraštaji nizati samo do određenog broja i ne dalje, tako da su Laodamija mrtvih i ona nerođenih kao dve ampule peščanog sata koji se nikada ne okreće, a svaki prelaz između rođenja i smrti je zrnce peska koje prolazi kroz uzano grlo, sve dok se ne rodi i poslednji žitelj Laodamije, sve dok ne padne i poslednje zrnce peska, koje sada tu, na vrhu gomile, i čeka.

Gradovi i nebo. 4.

Pozvani da utvrde pravila za postavljanje temelja Perintije, astronomi su odredili mesto i dan na osnovu položaja zvezda, iscrtali ukrštene linije dekumanusa i kardaa¹¹, jednu u pravcu kretanja Sunca, drugu kao osu oko koje se okreću nebesa, podelili plan na dvanaest kuća zodijaka, tako da se svaki hram i svaka četvrt nađu pod punim uticajem odgovarajućih sazvežđa, fiksirali tačke u zidinama u kojima će se probiti kapije, predvidevši kako će svaka uokviriti pomračenje Meseca jednom u narednih hiljadu godina. Perintija će, uveravali su, odražavati harmoniju nebeskog svoda; razum prirode i milost bogova krojiće sudbine njenih žitelja.

Perintija je izgrađena na osnovu pomnog pridržavanja astronomskih proračuna; u njoj se naseliše razni ljudi; prva generacija rođena u Perintije poče da stasava unutar njenih zidina; a onda dođe vreme i za ženidbu i rađanje dece.

Na ulicama i trgovima Perintije danas srećeš bogalje, patuljke, grbavce, pregojazne ljude, bradate žene. Ali ono najgore ne može se videti: grleni krici prolamaju se iz podruma i ambara, u kojima porodice kriju svoju decu s tri glave ili šest nogu.

Astronomi iz Perintije nalaze se pred teškim izborom: ili da priznaju da su svi njihovi proračuni po-

¹¹ *Decumanus* (pl., *decumani*), prema rimskom planu grada ili utvrđenog naselja, svaka ulica u pravcu istok-zapad; *cardo* (pl., *cardines*), svaka ulica u pravcu sever-jug.

grešni, a njihove brojke nemoćne da opišu nebesa, ili da otkriju da je upravo poredak bogova ono što se ogleda u tom gradu nakaza.

Neprekidni gradovi. 3.

Svake godine na svojim putovanjima svratim u Prokopiju i odsednem u istoj sobi, u istoj gostionici. I već prvi put povuklo me je da posmatram predeo koji se može videti kada se pomeri zavesa na prozoru: jarak, most, zidić, stablo oskoruše, kukuruzno polje, grm kupina, kokošinjac, žuta izbočina brda, beli oblak, komad plavog neba u obliku trapeza. Siguran sam da prvi put nisam video nikog; tek godinu dana kasnije, u nekom komešanju u lišću, mogao sam da razaznam jedno okruglo i pljosnato lice koje je glodalo klip kukuruza. Posle još godinu dana, na zidiću ih je bilo trojica, a po povratku video sam šestoricu njih kako sede u nizu, s rukama na koljenima i ponekom oskorušom na tanjiru. Svake godine, čim bih ušao u sobu, sklonio bih zavesu i izbrojao nekoliko lica više: šesnaest, uključujući i one dole u jarku; dvadeset devet, od kojih su osmorica čučali na oskoruši; četrdeset sedam, ne računajući one u kokošinjcu. Slični su, deluju ljubazno, obrazi su im posuti pegama, osmehuju se, nekima su usta musava od kupina. Ubrzo sam video ceo most pun tipova okruglih lica, zbijenih jedni uz druge, jer nisu više imali gde da se pomere; glodali su klipove kukuruza, a onda prešli na kočanjke.

I tako sam, iz godine u godinu, gledao kako jarak, drvo, grm, nestaju, skriveni živicom od tih spokojnih osmeha, između okruglih obraza koji se pomeraju dok žvaću lišće. Ne možete zamisliti koliko ljudi može da stane na jednom tako skućenom prostoru kao što je

to malo kukuruzište, naročito ako sede nepomično s rukama oko kolena. Mora da ih je mnogo više nego što izgleda: video sam kako vrh brda prekriva sve gušća gomila, ali kako su oni na mostu stekli naviku da se penju jedni drugima na ramena, ne mogu više da vidim toliko daleko.

Ove godine, konačno, kada se pomeri zavesa, u prozorskom okviru vidi se samo nepregledno prostranstvo lica: s kraja na kraj, na svim nivoima i na svim udaljenostima, mogu se videti ta okrugla, nepomična, potpuno pljosnata lica, s tračkom osmeha, i usred njih, mnogo ruku koje se hvataju za ramena onih ispred sebe. Čak je i nebo nestalo. Sada mogu mirno i da se sklonim sa prozora.

Ali kretanje sad nije lako. U mojoj sobi ima nas dvadeset šestorica: da bih pomerio stopala, moram da ometam one koji čuče na podu, da se probijam između kolena onih koji sede na komodi i laktova onih koji se na smenu naslanjaju na krevet; svi su veoma dragi, srećom.

Skriveni gradovi. 2.

Život u Raisi nije srećan. Ljudi hodaju ulicama kršeći ruke, grde uplakanu decu, naslanjaju se na ogradu mosta s glavom među rukama, ujutru se bude iz košmara, a drugi već počinje. Prava je sreća što za tezgama gde svaki čas neki prst strada pod čekićem ili ga ubode igla, ili nad kolonama iskrivljenih brojki u registrima trgovaca i bankara, ili za redovima praznih čaša na pocinkovanim šankovima birtija, pognute glave kriju od tebe namrgođene poglede. Po kućama je još gore i ne moraš ulaziti u njih da bi se u to uverio: prozori leti grme od svađa i razbijenog posuđa.

A opet, u svakom trenutku u Raisi neko dete se s prozora smeje kada vidi psa koji skače na nadstrešnicu da štrpne komadić proje koji je ispao zidaru koji s vrha skele dovikuje, „Dušo moja, daj da samo malo umočim!“, mladoj konobarici koja pod pergolom iznosi tanjir ragua, srećna što ga servira kišobrandžiji koji proslavlja dobar posao, suncobran od bele čipke koji je jedna velika dama pazarila da ga pokaže na trkama, zaljubljena u oficira koji se osmehuje pred poslednji skok, srećan, a njegov konj još srećniji, dok preskače preponu, kad u nebu ugleda leštarku, tu srećnu pticu koju je iz kaveza pustio slikar, srećan što ju je tako lepo naslikao, pero po pero, posutu crvenim i žutim tačkicama, u minijaturi na onoj stranici knjige gde filozof kaže: „Kroz Raisu, grad tuge, prolazi i jedna nevidljiva nit, koja načas vezuje jedno živo biće s drugim, onda se odvezuje,

pa se opet zateže između pokretljivih tačaka, dok iscrtava nove i nagle figure, tako da u svakom trenutku nesrećni grad krije u sebi onaj srećni, a da i ne zna da ovaj postoji.“

Gradovi i nebo. 5.

Andrija je izgrađena tako vešto da svaka ulica sledi putanju neke planete, a svako zdanje i mesto zajedničkog života ponavlja poredak sazvežđa i položaj najsjajnijih zvezda: Antaresa, Alferaca, Jarca, Cefeida. Gradski kalendar je uređen tako da su poslovi, službe i obredi raspoređeni u mapu koja odgovara nebeskom svodu na taj datum: tako se dani na zemlji i noći na nebu ogledaju jedni u drugima.

Čak i tako pedantno regulisan, život u gradu teče mirno poput kretanje nebeskih tela i poprima nužnost pojava koje ne podležu ljudskoj arbitraži. U želji da pohvalim njihovu stvaralačku marljivost i lakoću duha, obratih se građanima Andrije: „Jasno mi je da vi, koji se osećate delom nepromenljivih nebesa, kao zupčanici preciznog časovnika, dobro pazite da u svoj grad i svoje običaje ne unesete ni najmanju promenu. Među svim gradovima koje znam, Andrija je jedini u kojem vredi ostati nepomičan u protoku vremena!“

Oni se pogledaše u čudu. „Šta pričaš, pobogu? I ko je rekao da je tako?“ I povedoše me vidim jednu nedavno napravljenu viseću ulicu, iznad bambusovog gaja, pozorište senki u izgradnji, na mestu opštinske odgajivačnice pasa, sada premeštene u paviljone bivšeg lazareta, zatvorenog kada su izlečeni i poslednji oboleli od kuge, upravo otvorenu rečnu luku, kip Talesa, tobogan.

„I zar te inovacije ne remete astralni ritam vašeg grada?“, upitao sam ih.

„Između našeg grada i neba postoji tako savršena korespondencija“, odgovorili su, „da svaka promena u Andriji podrazumeva neku novinu među zvezdama.“ Posle svake promene u Andriji, astronomi gledaju kroz teleskope i izveštavaju o eksploziji nove, prelasku neke udaljene tačke na nebeskom svodu iz narandžaste u žutu, o širenju neke magline, nakrivljenosti nekog uvojka Mlečnog puta. Svaka promena povlači za sobom lanac drugih promena, kako u Andriji, tako i među zvezdama: grad i nebo nikada ne ostaju isti.

Među vrlinama žitelja Andrije, vredi istaći dve: samopouzdanje i razboritost. Uvereni da svaka inovacija u gradu utiče na plan neba, pre nego što donesu bilo kakvu odluku, vagaju njene rizike i koristi, kako za sebe, tako i za celinu grada i svetova.

Neprekidni gradovi. 4.

Zameraš mi što te svaka moja priča baca usred nekog grada, a da ne kažem ništa o prostoru koji se pruža između gradova: da li ga pokrivaju mora, ražana polja, šume ariša, močvare. Odgovoriću ti pričom.

Na ulicama Cecilije, slavnog grada, sretoh kozara koji je terao svoje zvonko stado duž zidina.

„Blaženi čoveče“, zastade on da me upita, „možeš li mi reći kako se zove grad u kojem se nalazimo?“

„Bog s tobom!“, uzviknuh. „Zar ne prepoznaješ nadaleko čuveni grad Ceciliju?“

„Budi milostiv prema meni“, reče on. „Ja sam lutajući pastir. Ponekad moje koze i ja prolazimo kroz gradove, ali ne možemo da ih razlikujemo. Pitaj me za imena pašnjaka: znam ih sve, Livada među stenama, Zeleni obronak, Travnjak u senci. Gradovi za mene nemaju imena: to su mesta bez lišća, koja razdvajaju jedan pašnjak od drugog, u kojima se koze prepadnu na raskršćima i beže. Pas i ja onda trčimo za njima, da stado ostane na okupu.“

„Za razliku od tebe“, rekoh, „ja znam samo za gradove i ne razlikujem ono što se nalazi izvan njih.“ Na nenaseljenim mestima, svaki kamen i svaka travka u mojim očima su isti kao i svaki drugi kamen i travka.

Od tada je prošlo mnogo godina, a ja sam obišao mnoge gradove i prelazio kontinente. Jednog dana prolazio sam između uglova kuća koje su sve ličile jedna na drugu: izgubio sam se. Upitah jednog pro-

laznika: „Neka te besmrtnici čuvaju, dobri čoveče, možeš li mi reći gde se nalazimo?“

„U Ceciliji, kamo sreće da nismo!“ odgovori on. „Već dugo tumaramo njenim ulicama, moje koze i ja, i ne možemo da nađemo izlaz iz nje...“

Prepoznao sam ga, uprkos njegovoj dugoj, belojoj bradi: bio je to pastir iz onog vremena. Za njim je išlo nekoliko olinjalih koza, koje više nisu ni zaudarale, toliko su se bile stanjile na kost i kožu. Brstile su zgužvani papir iz kanti za đubre.

„To ne može biti!“, viknuh. „I ja sam, ne znam više kada, ušao u neki grad i od tada lutam njegovim ulicama. Ali kako sam mogao da stignem tamo gde kažeš da se nalazimo, ako sam bio u drugom gradu, daleko od Cecilije, iako ga još nisam napustio?“

„Mesta su se izmešala“, reče kozar. „Cecilija je svuda; ovde je nekada morala biti Livada niske žalfije. Moje koze prepoznaju travu na pešačkim ostrvima.“

Skriveni gradovi. 3.

Kada su jednu proročicu upitali za sudbinu Marozije, ona je odgovorila: „Vidim dva grada: grad pacova i grad lastavice.“

Proročanstvo se tumačilo ovako: Marozija je danas grad u kojem svi jure olovnim tunelima, kao horde pacova koji otimaju jedni drugima iz zuba ostatke koji padaju iz usta onih najopakiji; ali počinje novo doba, u kojem će svi žitelji Marozije leteti kao lastavice u letnjem nebu, dozivati se kao u igri, izvoditi okrete nepomičnih krila, čisteći vazduh od komaraca i mušica.

„Vreme je da se doba pacova okonča i da počne doba lastavice“, govorili su oni najodlučniji. I zaista, usred te sumorne i uskogrude prevlasti pacovskog elementa, već se, među manje upadljivim ljudima, mogao osetiti polet lastavice, koja stremlji prozirnou vazduhu, u kojem žustrim pokretima repa i ostrim krilima iscrtava zakrivljenu liniju horizonta.

Posle mnogo godina vratih se u Maroziju: ono proročanstvo se odavno smatralo ostvarenim; staro doba beše sahranjeno, a novo na vrhuncu. Grad se svakako promenio, možda nabolje. Ali krila koja sam video unaokolo bila su ona podozrivih kišobrana, ispod kojih se preko pogleda sputaju teški kapci; ima i onih koji veruju kako lete, ali mnogo je i ako se samo odlepe od zemlje dok zamahuju krajevima mantila kao slepi miševi.

Ponekad, dok ispipavaš čvrste zidove Marozije, kada se najmanje nadaš, dešava se da se otvori neka

pukotina i pred tobom iskrasne neki drugi grad, koji već u sledećem trenutku nestaje. Možda samo treba znati koje reči izgovoriti, koji pokret napraviti, kojim redosledom i u kom ritmu; ili je dovoljan pogled, odgovor, znak glavom nekog drugog; možda samo treba pustiti da neko drugi uradi nešto iz čistog zadovoljstva, da bi to postalo zadovoljstvo i za druge: u tom trenutku, menjaju su svi prostori, visine, rastojanja; grad se preobražava, postaje kristalno bistar, providan kao vilin konjic. Ali sve se mora desiti kao da je bilo slučajno, kao da tome ne pridajemo prevelik značaj, bez iluzije da izvodimo neki odsudni zahvat, svesni da se ona stara Marozija može vratiti u svakom trenutku i ponovo zacementirati svoj niski strop od kamena, paučine i buđi nad glavama.

Da li je proročište pogrešilo? Ne mora da znači. Ja to tumačim ovako: Marozija se sastoji od dva grada, pacovskog i lastavičjeg; oba se vremenom menjaju, ali njihov odnos ostaje isti: drugi grad je onaj koji samo što se nije oslobodio iz prvog.

Neprekidni gradovi. 5.

Da bih ti pričao o Pentesileji, moram najpre opisati ulaz u grad. Sigurno zamišljaš zidine koje se podižu usred prašnjave ravnice, dok se korak po korak približavaš kapiji, koju čuvaju carinici koji već odmeravaju tvog prtljag. Sve dok ne dođeš do kapije, nalaziš se izvan grada, prolaziš kroz njen arhivolt, i sada si u gradu; okružuje te njegova zbijena gustina; u njegovo kamenje uklesan je crtež čiji će ti se značenje otkriti ako budeš sledio njegovu nazubljenu liniju.

Ako je to ono što očekuješ, onda grešiš: Pentesileja je drugačija. Napreduješ već pun sat, a da ne znaš da li si usred grada ili si još uvek napolju. Kao jezero čije se niske obale stapaju s močvarom, tako se i Pentesileja prostire kilometrima unaokolo, kao supa od grada koja se razlila po ravnici: bezlične stambene zgrade okrenute leđima jedne drugima, na čekinjanim livadama, između drvenih taraba i limenih udžerica. Svako malo, duž ivice puta, grozdovi zgrada oskudnih fasada, veoma visokih ili veoma niskih, kao u češlju bez zuba, koje kao da nagoveštavaju da će tekstura grada početi da se zgušnjava. Ali ti ideš dalje i nailaziš na iste neodređene predele, zatim na zarđalo predgrađe, s radionicama i skladištima, groblje, vašar s Ferisovim točkom, klanicu; zalaziš u ulicu s bednim radnjama, koja se gubi u krpežu nekog ogoljenog predela.

Ako ljude koje sretneš upitaš, „Gde je Pentesileja?“, oni će mahnuti rukom oko sebe, tako da ne znaš

da li to znači „ovde“ ili „tamo dalje“ ili „svuda okolo“ ili čak „tamo preko“.

„Gde je grad?“, pitaš ih opet.

„Svakog jutra dolazimo ovamo na posao“, kažu jedni, a drugi, „Vraćamo se ovde na spavanje“.

„Ali gde je grad u kojem živite?“, pitaš.

„Morao bi biti tamo“, kažu, jedni dok pokazuju rukom ukoso prema grupi nejasnih poliedara na horizontu, a drugi na spektar drugih šiljaka iza tebe.

„Prošao sam ga, a da to nisam primetio?“

„Ne, probaj da nastaviš napred.“

I ti ideš dalje, iz jednog predgrađa u drugo, i dolazi vreme da napustiš Penteseleju. Pitaš za izlaz iz grada; ponovo slediš niz predgrađa, rasutih kao neki mlečni pigment; spušta se noć; pale se svetla u prozorima, čas ređim, čas gušćim.

Da li se u nekom džepu ili naboru tog razjapljenog predela krije neka Penteseleja, koju bi neki poseetilac mogao prepoznati ili upamtiti, ili je Penteseleja samo periferija same sebe, s centrom u svakoj tački, to više i ne pokušavaš da dokučiš. Pitanje koje sada počinje da ti nagriza misli još je teskobnije: da li izvan Penteseleje uopšte postoji neko „izvan“? Ili ćeš, ma koliko se udaljio od grada, uvek ići iz limba u limbo, i zauvek ostati u njemu?

Skriveni gradovi. 4.

Stalne invazije ugrožavale su grad Teodoru tokom mnogih vekova njegove istorije; sa svakim poraženim neprijateljem, drugi je dobijao snagu i pretio opstanku njegovih žitelja. Kada bi se nebo očistilo od lešinara, trebalo je odoleti najezdi zmi-ja; istrebljenje paukova omogućilo je muvama da se namnože i zacrne nebo; pobeda nad termitima pre-pustila je grad na milost i nemilost žiškima. Jedna za drugom, vrste koje se nisu mogle izmiriti s gradom, povlačile su se i izumirale. Pošto su sastrugali krljušt i školjke, počupali nadkriľca i perje, žitelji Teodore podarili su svom gradu isključivo ljudski lik, po ko-jem se i dalje prepoznaje.

Ali pre toga, dugi niz godina, bilo je neizvesno da li će konačnu pobeđu ipak odneti jedina vrsta koja je još osporavala ljudsku prevlast nad gradom: paco-ovi. Iz svakog naraštaja glodara koji bi ljudi uspeli da unište, nekolicina preživelih rađala je još agresiv-nije potomstvo, neosetljivo na zamke i otporno na svaki otrov. U roku od nekoliko nedelja, podrume Teodore ponovo bi naselile horde razularenih paco-va. Konačno, posle odsudnog masakra, smrtonosna i svestrana domišljatost ljudi odnela je pobeđu nad neodoljivom vitalnošću neprijatelja.

Aseptični grad, veliko groblje životinjskog carstva, zatvorio se nad poslednjim strvinama pokopanim s njihovim poslednjim buvama i poslednjim mikrobi-ma. Čovek je konačno obnovio poredak sveta, koji je sam narušio: nije više bilo nijedne žive vrste koja bi to

dovela u pitanje. U spomen na ono što je nekad bila fauna, Teodora je na policama svoje biblioteke čuvala Bifonova i Lineova dela.¹²

To je makar ono u šta su žitelji Teodore verovali, i ne sluteći da se jedna zaboravljena fauna budi iz obamrlosti. Tokom mnogih vekova potisnuta u zabačena skrovišta, pošto ju je zbacio sistem sada istrebljenih vrsta, iz podruma biblioteke u kojoj se čuvaju inkunabule na videlo je ponovo počela da izlazi ta druga fauna, da se u skokovima spušta s kapitela i oluka, i gnezdi iznad postelja spavača. Sfinge, grifoni, himere, zmajevi, tragelafi, harpije, hidre, jednorozzi, bazilisci, preuzimali su vlast nad svojim gradom.

¹² Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707–1788); Carl Linnaeus ili Carl von Linné (1707–1778).

Skriveni gradovi. 5.

Umesto da ti pričam o Bereniki, nepravednom gradu, koji zupčanike svojih mašina za mlevenje mesa okrunjuje triglifima, abakusima, metopama (kada radnici zaduženi za glancanje podova dignu brade iznad balustrada i pogledaju atrijum, stepeništa, predvorja, ose te se još zatočenijim i sićušnjim), trebalo bi da ti pričam o skrivenoj Bereniki, gradu pravednih, koji petlja sa svojim napabirčenim delovima u mračnim sobičcima radnji i podstepeništa, sastavlja mrežu žica, cevi, čekrka, klipova i kontrategova, koja se onda kao puzavica zavlači između velikih zupčanika (kada se oni zaglave, prigušeno otkucavanje staviće ti do znanja da je novi precizni mehanizam počeo da upravlja gradom). Umesto da ti dočaravam mirišljave banje, u kojima nepravedni iz Berenike pletu intrige svojom ugladenom elokvencijom, dok posedničkim okom merkaju obline odaliski koje se kupaju u bazenima, trebalo bi da ti pričam kako se pravedni, uvek na oprezu od doušničkih poltrona i janjičarskih prepada, međusobno prepoznaju po načinu govora, naročito po tome kako izgovaraju zareze i zgrade; po običajima koji ih čine strogim i nevinim, nesklonim teškim i sumornim mislima; po njihovoj jednostavnoj, ali ukusnoj kuhinji, koja priziva drevno zlatno doba: čorba od pirinča i celera, kuvani bob, prženi cvetovi tikvice.

Na osnovu tih podataka možeš izvući sliku buduće Berenike, koja će te približiti istini više nego bilo koja druga vest o gradu kakav se danas ukazuje. Mo-

raš međutim imati na umu ovo što ću ti sada reći: u semenu grada pravednih krije se zlo seme; sigurnost i ponos zbog toga što su u pravu – što su to mnogo više od onih drugih, koji sebe smatraju pravednijim od pravednih – dozrevaju u ozlojeđenost, rivalstvo, pakost, a njihovu prirodnu želju za osvetom nad nepravednima natapa žudnja da zauzmu njihovo mesto i ponašaju se isto kao i oni. Drugi nepravedni grad, iako potpuno drugačiji od prvog, već krči sebi prostor unutar dvostrukog omotača nepravedne i pravedne Berenike.

Sad kad sam ti to rekao, ako ne želim da stekneš iskrivljenu sliku, moram ti skrenuti pažnju na jedan kvalitet svojstven gradu nepravednih, koji potajno klija u tajnom gradu pravednih: a to je moguće buđenje – kao kad se odjednom otvore svi prozori – prikrivene ljubavi za pravdom, još nepotčinjenom pravilima, koja je u stanju da ponovo sastavi grad još pravedniji nego što je bio pre nego što je postao samo spremište nepravdi. Ali ako zaviriš još dublje u tu novu klicu pravednosti, primetićeš sćušnu mrlju, koja se širi sa sve većom sklonošću da se ono što je pravedno nameće preko onog što je nepravedno, i možda je baš to klica neke ogromne metropole...

Iz mojih reči mogao si da zaključiš da je prava Berenika uzastopno smenjivanje različitih gradova, pravednih i nepravednih. Ali ono na šta sam hteo da te upozorim je nešto drugo: da su sve buduće Berenike prisutne već sada, u svakom trenutku, uvijene jedna u drugu, zbijene, stisnute, nerazlučive.

Atlas Velikog kana sadrži i mape obećanih zemalja, posećivanih u mislima, ali koje još nisu otkrivene ili osnovane: Nova Atlantida, Utopija, Grad Sunca, Okeanija, Tamoe¹³, Harmonija, Novi Lanark, Ikarija.

Kublaj upita Marka: „Da li mi ti, koji istražuješ svet i uočavaš znakove, možeš reći ka kojoj nas od tih budućnost povoljni vetrovi nose?“

„Za te luke ne bih mogao da na mapi ucrtam maršrute ili odredim datum iskrcavanja. Ponekad mi je dovoljan procep koji se otvara u nekom zbunjujućem predelu, treptaj svetla u magli, razgovor dvojice prolaznika koji se sreću u uličnoj vrevi, da pomislim kako ću ako pođem od toga, sastaviti, deo po deo, savršeni gard, sačinjen od nečistih fragmenata, od trenutaka razdvojenih pauzama, od signala koje neko šalje, a da ne zna do koga dopiru. Ako ti kažem da je grad kojem stremi moje putovanje isprekidan u prostoru i vremenu, čas razređeniji, čas gušći, ne smeš pomisliti kako potraga za njim može prestati. Možda on već izranja na površinu, dok mi ovako razgovaramo, raštrkan, usred tvog carstva; možeš mu ući u trag, ali samo onako kako sam ti objasnio.

¹³ Tamoé, južnopacifički utopijski raj Markiza de Sada: Marquis de Sade, *Aline et Valcour; ou, Le Roman philosophique*, Tome II, 1795, poglavlje IV; u nastavku se spominje i Butua, de Sadova afrička distopija, iz istog toma, poglavlje III; Okeanija, *Oceana*: James Harrington, *The Commonwealth of Oceana*, 1656. Ostale utopije iz ovog pasusa trebalo bi da su dovoljno poznate.

Veliki Kan je već listao u svom atlasu mape gradova koji prete košmarima i prokletstvima: Enoh, Vavilon, Jahu, Butua, Vrli Novi Svet.¹⁴

Kublaj: „Sve je uzaludno, ako poslednje pristanište može biti samo pakleni grad, a tamo nas, na kraju, u sve užoj spirali, struja nosi.“

Polo: „Pakao živih nije ono što će tek biti; ako postoji, onda je to ono što je već ovde, pakao u kojem živimo svakog dana, koji pravimo jedni s drugima. Postoje dva načina da se izbegne patnja. Prvi je za mnoge lakši: prihvatiti pakao i postati deo njega, tako da se on više i ne primećuje. Drugi je opasniji i zahteva stalnu budnost i učenje: tražiti i znati prepoznati ko i šta, usred pakla, nije pakao, i pomoći mu da istraje, dati mu prostora.“

¹⁴ Enoh: Kainov grad, nestao u potopu, Biblija, Postanak 4:17; Jahu (Yahoo), naziv za gnusnu podljudsku vrstu, Jahue, iz *Guliverovih putovanja*: Jonathan Swift, *Gulliver's Travels*, 1726, poglavlje IV; Butua, de Sade, *op. cit.*

Italo Kalvino u Njujorku, 1959–1960.

Italo Kalvino

o *Nevidljivim gradovima*

Originalno napisano i prvi put objavljeno na engleskom, kao „Italo Calvino on *Invisible Cities*“, *Columbia: A Journal of Literature and Art*, No. 8, Spring/ Summer 1983, str. 37–42; tekst predavanja koje je Kalvino održao 29. III 1983. na Univerzitetu Kolumbija u Njujorku, na Odseku za kreativno pisanje (Graduate Writing Division). Italijansku verziju je priredio sam autor i ona prati neka novija italijanska izdanja ove knjige (prvi put objavljene kao *Le città invisibili*, Einaudi, Torino, 1972). Ovde sam se držao teksta predavanja iz 1983, kao nešto bogatijeg u odnosu na tu kasniju verziju. (AG)

Knjiga *Nevidljivi gradovi* se ne bavi prepoznatljivim gradovima. Svi ti gradovi su izmišljeni i svi nose ženska imena. Knjiga se sastoji iz niza kratkih poglavlja, od kojih bi svako trebalo iznese neko razmišljanje koje važi za neki grad ili za grad uopšte.

Knjiga je nastajala malo-pomalo, ponekad s velikim razmacima između delova, kao da sam pisao pesme, jednu po jednu, u zavisnosti od uvek promenljive inspiracije. U stvari, u pisanju težim da radim u serijama: imam ceo niz fascikli u kojima ređam stranice koje slučajno napišem (dok sledim ideje koje mi padaju na pamet) ili puke beleške o stvarima koje bih voleo da napišem jednog dana. U jednu fasciklu ređam čudne osobe na koje sam nabasao, u drugu mitske junake; imam fasciklu za zanimanja kojima bih voleo da sam se bavio da nisam postao pisac, i

drugu za knjige koje bih voleo da sam napisao da ih nije napisao neko drugi; u jednu fasciklu slažem stranice o gradovima i predelima iz svog života, a u drugu one o imaginarnim gradovima, van vremena i prostora. Kada neka od tih fascikli počne da se popunjava, počinjem da razmišljam o knjizi koju bih mogao da napravim od nje.

Tako sam godinama radio i na knjizi *Nevidljivi gradovi*; tu i tamo napisao bih ponešto, prolazeći kroz najrazličitije faze. U jednoj fazi mogao sam da pišem samo o tužnim gradovima, a u drugoj samo o srećnim. Imao sam jedan period u kojem sam gradove upoređivao sa zvezdanim nebom, sa znacima horoskopa; a u drugom sam pisao samo o smeću koje se iz dana u dan širi izvan grada.

Ukratko, ono što se ukazalo bio je svojevrsni dnevnik koji je verno pratio moja raspoloženja i razmišljanja; na kraju se sve preobrazilo u slike gradova: knjige koje sam čitao, umetničke izložbe koje sam posećivao, razgovori koje sam vodio s prijateljima.

A opet, sve te stranice uzete zajedno nisu činile knjigu: naime, knjiga je (mislim) nešto što bi trebalo da ima početak i kraj (čak i ako nije roman, u strogom smislu reči). To je prostor u koji čitalac mora ući, lutati u njemu, možda se i izgubiti, da bi onda postepeno pronašao izlaz ili nekoliko njih ili možda neki svoj način da se probije iz njega. Moglo bi se prigovoriti da ta definicija važi za roman sa zapletom, a ne za knjigu kao što je moja, koju bi trebalo čitati kao što se čita zbirka pesama ili eseja ili makar kratkih priča. Ali ono što želim da kažem jeste da knjiga ove vrste, ako bi trebalo da bude prava knjiga, mora imati neku vrstu strukture. Drugim reči-

ma, moramo biti u stanju da pronađemo neki zaplet, maršrutu, „rešenje“.

Nikada nisam napisao zbirku pesama, ali nisu mi strane zbirke kratkih priča; i mogu sa sigurnošću da kažem da je raspoređivanje različitih priča zadatak od kojeg uvek puca mozak. U ovom slučaju, počeo sam da pišem naslov serije na vrhu svake stranice: *Gradovi i sećanje*, *Gradovi i želja*, *Gradovi i znakovi*; postojala je i četvrta kategorija koju sam započeo tako što sam je nazvao *Gradovi i forma*; ali ispostavilo se da je taj naslov previše generički, tako da su ti delovi završili pod drugim zaglavljima. Neko vreme, dok sam nastavljao da pišem o ovom ili onom gradu, nisam znao da li da proširim broj kategorija ili da ih svedem na minimum (prve dve, *Gradovi i sećanje* i *Gradovi i želja*, bile su osnovne) ili da ih potpuno odbacim. Bilo je mnogo segmenata koje nisam mogao da razvrstam – što je značilo da moram krenuti u potragu za novim definicijama, novim kategorijama. Na primer, brojni gradovi bili su prilično apstraktne, vazdušaste tvorevine i na kraju sam ih svrstao u *Tanke gradove*. Drugi su se mogli svrstati u *Dvostruke gradove*; ali onda sam shvatio da će biti bolje ako ih rasporedim po drugim grupama. Druge serije, kao što su *Gradovi i razmena*, koja se bavi raznim oblicima razmene – sećanja, želja, puteva i sudbina – i *Gradovi i oči*, koja se odnosi na vizuelna svojstva, nisam imao s čime da započnem. One su iskrsele u poslednjem trenutku, kao rezultat preraspoređivanja segmenata koje sam prethodno svrstao negde drugde, naročito pod naslovima *Sećanje* i *Želja*. S druge strane, *Neprekidni gradovi* i *Skriveni gradovi* bili su dve serije koje sam napisao s posebnom svrhom na umu, od trenutka kada sam počeo da

razaznajem formu i značenje koje sam hteo da dam knjizi. Pokušao sam da izradim najbolju strukturu na osnovu materijala koji sam prikupio: hteo sam da se te serije smenjuju, da se uzajamno prepliću, a da pri tom nastojim da ostanem što verniji hronološkom redosledu u kojem su različiti delovi napisani. Na kraju sam odlučio da napišem jedanaest serija sa po pet gradova, grupisanih u poglavlja sastavljena od delova iz različitih serija koje povezuje određena atmosfera. Sistem smenjivanja je najprostiji mogući, iako nekim ljudima to nije izgledalo tako.

Još nisam spomenuo nešto što je trebalo da istaknem na početku: po svojoj formi, knjiga *Nevidljivi gradovi* je niz usmenih izveštaja koje putnik Marko Polo daje Kublaj-kanu, tatarskom caru. (U stvari, istorijski Kublaj, potomak Džingis-kana, bio je mongolski car; ali u svojoj knjizi Marko Polo govori o njemu kao o Velikom kanu Tatara, i to je ostalo tako u književnoj tradiciji.) Nije mi bila namera da pratim maršrutu venecijanskog trgovca iz trinaestog veka, koji je putovao čak do Kine i koji je kao izaslanik Velikog kana obišao dobar deo Dalekog istoka. Naime, Orijent je danas tema koju je najbolje prepustiti stručnjacima, što ja nisam. Ali vekovima unazad, bilo je pesnika i pisaca koji su crpeli nadahnuće iz Polovog putopisa *Il Milione* (oko 1300), kao egzotične i fantastične scenske postavke: Kolridž u svojoj čuvenoj poemi (Samuel Taylor Coleridge, *Kubla Khan: or, A Vision in a Dream: A Fragment*, 1797), Kafka u priči „Carska poruka“ („Eine kaiserliche Botschaft“, 1917¹⁵), Dino Bucati u svom romanu *Tatarska pustinja* (Dino Buzzati, *Il deserto dei Tar-*

¹⁵ „Carska poruka“ je deo nešto duže priče „Na izgradnji Kineskog zida“ („Beim Bau der Chinesischen Mauer“), koji je

tari, 1940). Samo se *Hiljadu i jedna noć* može podičiti sličnim uspehom – kao imaginarni kontinent na kojem druga književna dela pronalaze prostor za svoje posebne svetove: za kontinente koji leže „negde drugde“, danas, kada na svetu više ne postoji bilo kakvo „drugde“ i kada ceo svet postaje sve uniformniji (i utoliko gori).

U mojim *Nevidljivim gradovima* Kublaj-kan je melanholični vladar koji uviđa da njegova bezgranična moć ne vredi mnogo, zato što svet naglo propada. Marko Polo je vizionarski putnik koji kanu pripoveda o nemogućim gradovima – na primer, o gradu-paučini (Oktavija), koji visi iznad ponora, ili o mikroskopskom gradu koji se povećava sve dok ne shvatimo da se sastoji od mnoštva koncentričnih gradova, od kojih se svaki neprestano širi (Olinda). Pre i posle svakog poglavlja knjige sledi svojevrstan komentar Marka Pola i kana. U stvari, prva od tih uvodnih epizoda nastala je pre nego što sam počeo da pišem o gradovima; i tek kasnije, kada sam nastavio da pišem o samim gradovima, pomislio sam da za njih napišem još neke kratke uvode ili epiloge. Tačnije, u taj prvi tekst uložio sam mnogo truda i na kraju ostao s mnogo neiskorišćenog materijala; kako je vreme odmicalo, nastavio sam da variram neke od tih ostataka (jezici izaslanika, Markove gestikulacije) i otkrio da to vodi u nova razmišljanja. Što sam više pisao o gradovima, više sam razvijao vlastite misli o samom delu, u obliku Markovih i Kublajevih komentara. Svako od tih razmišljanja težilo je da povede stvari u određenom smeru; a ja sam nastojao da ih pustim da idu svojim putem. Tako sam na kra-

Kafka pod tim naslovom izdvojio i objavio u zbirci *Seoski lekar* (*Ein Landarzt*, 1920).

ju dobio još jednu zbirku materijala koji je težio da teče paralelno s ostalim (to jest, s onim o samim gradovima). To je zahtevalo i nešto posla na rezovima i montaži, u smislu da su se neki razgovori prekidali i onda nastavljali. Ukratko, knjiga je razmatrala i preispitivala samu sebe onako kako je i nastajala.

Mislim da se ideja o gradu koju knjiga evocira ne nalazi izvan vremena; u njoj ima i razmatranja (ponekad implicitnih, ponekad eksplicitnih) o gradu uopšte. Od nekoliko prijatelja koji se bave gradskim planiranjem čuo sam da se knjiga dotiče nekih pitanja s kojima se i oni suočavaju u svom poslu; i to nije slučajno, budući da je pozadina iz koje knjiga izvire ista kao i njihova. A metropole „velikih brojeva“ ne javljaju se tek pri kraju knjige; naime, čak i delovi za koje se čini da evociraju drevne gradove imaju smisla samo u meri u kojoj su osmišljeni i napisani s današnjim gradom na umu.

Šta je za nas današnji grad? Mislim da sam napisao neku vrstu poslednje ljubavne poeme posvećene gradu, u vreme kada u njemu postaje sve teže živeti. U stvari, izgleda da ulazimo u period krize urbanog života; a *Nevidljivi gradovi* su san ponikao iz srca tih nepodnošljivih gradova koje poznajemo. Ljudi danas s podjednakim naglaskom govore o uništavanju prirodnog okruženja i krhkosti masivnih tehnoloških sistema (koja može dovesti do lančanog sloma koji bi paralizovao cele metropole). Kriza prekomerno naraslog grada je druga strana krize prirodnog sveta. Slika „megalopolisa“ – beskrajnog, bezobličnog grada koji neumoljivo prekriva površinu zemlje – dominira i mojom knjigom. Ali već ima mnogo knjiga koje proriču katastrofe i apokalipse: napisati još jednu bilo bi izlišno i u svakom slučaju suprotno mom

temperamentu. Moj Marko Polo želi da otkrije skrivene razloge koji ljude vuku da žive u gradovima: razloge koji važe nezavisno od svake krize. Grad je kombinacija mnogih stvari: sećanja, želja, jezičkih znakova; to je i mesto razmene, kao što nam govori svaki udžbenik iz ekonomske istorije, samo što ta razmena nije samo trgovina robama već uključuje i reči, želje i sećanja. Moja knjiga počinje i završava se slikama srećnih gradova, koji se neprekidno oblikuju i potom blede, usred onih nesrećnih.

Skoro svi kritičari našli su za shodno da posebno komentarišu završnu rečenicu knjige: „...tražiti i znati prepoznati ko i šta, usred pakla, nije pakao, i pomoći mu da istraje, dati mu prostora.“ Budući da je reč o poslednjim redovima knjige, svi su u tome videli zaključak ili „pouku“. Ali ta knjiga je mnogostrana¹⁶ i u njenom toku ima raznih zaključaka, na svakoj od njenih strana i duž svih njenih rubova; a ima i nekih ništa manje epigramskih ili epigrafskih nego što je taj finalni. Naravno, to što se ta rečenica nalazi na kraju knjige, a ne negde drugde, nije slučajno; ali treba reći da to poslednje malo poglavlje ima dvostruki zaključak, čija su oba dela podjednako neophodna: o utopijskom gradu (za kojim ne možemo prestati da tragamo, iako ga nikada ne možemo ugledati) i o paklenom gradu. I još jednom: to je samo poslednji delić „kurziva“ iz atlasa Velikog kana, odeljka koji su kritičari donekle zanemarili (vezivni tekstovi štampani u kurzivu), koji od početka do kraja samo predlagali različite „zaključke“ za knjigu u celini. Ali postoji i druga teza, po kojoj značenje jedne simetrične knjige treba tražiti u sredini: tako

¹⁶ U italijanskoj verziji, Kalvino ovde kaže, „ali ta knjiga je urađena kao poliedar (questo libro è fatto a poliedro)...“

su neki psihoanalitički kritičari pronašli duboke korene knjige u Polovom evociranju Venecije, njegovog rodnog grada, kao povratku prvim arhetipovima sećanja; opet, neki stručnjaci za strukturalnu semio-logiju smatraju da treba gledati sam centar knjige – i tako pronalaze sliku odsustva, grad zvani Baukida. Tu postaje jasno da se autorovo viđenje više ne računa: kao što sam objasnio, kao da se knjiga napisala sama od sebe, tako da samo tekst, takav kakav jeste, može odobriti ili odbaciti ovo ili ono tumačenje. Kao samo jedan među čitaocima, mogu reći da u petom poglavlju, koje u srcu knjige razvija temu lakotće, na neobičan način povezanu s temom grada, ima stranica koje smatram za najbolji vizionarski dokaz; i da su neki „vitkiji“ delovi, u *Tankim gradovima* i još ponegde, možda najbolje osvetljena područja knjige. Nešto više o tome ne bih mogao da kažem.

1983.

Italo Kalvino, *Nevidljivi gradovi*

Pjer Paolo Pazolini

Prvi put objavljeno kao P. P. Pasolini, „La pazienza di un ragazzo ha guidato Italo Calvino nelle città (Itala Kalvina je kroz gradove vodilo strpljenje dečaka)“, *Tempo*, 28. I 1973; zatim, P. P. Pasolini, „Italo Calvino, *Le città invisibili*“, *Descrizioni di descrizioni*, Einaudi, Torino 1979, str. 34–39; *Saggi sulla letteratura e sull'arte*, ed. W. Siti, S. De Laude, I Meridiani Mondadori, vol. II, Milano 1999, str. 1724–1730.

Odrastao sam zajedno s Italom Kalvinom, koga sam upoznao kad je bio veoma mlad, skoro dečak. (Mislim da je godinu ili dve mlađi od mene, ali kada sam kročio u svet, pošto sam 1950. napustio svoj furlanski „manastir“¹⁷, on je bio nešto zreliji, upućeniji u društvena i književna pitanja, koja su za mene nešto duže ostala zatvorena, kao da to nisam zaslužio, zbog nečeg što me je činilo nedostojnim – ili zbog viška naivnosti.) Radili smo zajedno, on u Torinu, ja u Rimu, sve dok nismo napunili četrdeset godina,

¹⁷ Pazolini, rođen 1922. u Bolonji (Kalvino, 1923, u Santjagu de las Vegasu, na Kubi), dobar deo detinjstva i kasnije ratnih godina proveo je u rodnom mestu svoje majke, Kazarsi (Casarsa della Delizia), u Furnaliji-Julijskoj krajini. Tu je naučio furlanski jezik, na kojem je pisao svoju ranu poeziju. Posle seksualnog skandala 1949 (bio je optužen za zavođenje maloletnika, ali je 1950, odnosno 1952. oslobođen svih optužbi), u januaru 1950. zajedno s majkom prelazi u Rim.

P. P. Pazolini, Rim, oko 1960.

to jest, dok se nismo našli na sredini svojih života. (Četrdeset godina je doba kada je čovek „najzaluđeniji“, kada najviše veruje u takozvane vrednosti sveta, kada ozbiljnije shvata činjenicu da mora učestvovati u njima, da ih mora prisvojiti. U poređenju s četrdesetogodišnjakom, dvadesetogodišnjak je pravo realističko čudovište.) Naš rad se na neki način integrisao, i pored velikih razlika: pre svega, povezivao nas je optimizam – kao neki dobar osećaj – koji se sastajao u uverenju da se naš rad nalazi u „središtu“ nečega i da bi iz njega trebalo da proistekne nešto. Na vrlo prikriiven način divili smo se i voleli jedan drugog, bez mnogo komplimenata, suviše zaokupljeni značajem onoga što smo radili da bismo sebi dozvolili neobavezne pauze.

A onda je Kalvino prestao da se oseća bliskim sa mnom. To mi je odmah bilo jasno. Početkom šezdesetih nešto je puklo, a on i ja smo ostali na suprotnim stranama te pukotine. Njegovo vojničko lice, gordo i lukavo, ispod gustih, crnih obrva, koje ga, iako tako severnjačkog, opet čine vrlo mediteranskim, njegova punačka usta koja se stalno migolje kao da će svaki reći nešto urnebesno, što se iz daleka javlja u njegovom uvek budnom mozgu – ta njegova slika počela je da pomalo bleđi i gubi boje: osmehuje mi se *de lonh* (iz daleka), kao neka draga osoba čijeg gubitka postajemo svesni tek posle nekoliko godina, kada je prekasno za patnju. Naravno, moram da prigovorim zbog načina na koji je Kalvino izabrao „aktuelnost“: zbog njegove otvorenosti prema neoavangardi i apriorne privrženosti Studentskom pokretu (da ostanem vrlo uopšten).¹⁸ Ne znam šta mu je zaista prolazi-

¹⁸ Pazolini misli na Kalvinovo povezivanje s neformalnom grupom pisaca, umetnika i matematičara „Ulipo“ (OuLiPo,

lo kroz glavu poslednjih godina, zato što je Kalvino, možda diplomatski, ćutao ili čak pomalo lagao. Najzad, u ovom svetu i to treba znati. Uopšte nije nužno uvek reći istinu. Ponekad je možda bolje ostati nem nego reći istinu. A ponekad je možda zdravije zadržati je u sebi. Činjenica je da je Kalvinov ugled ostao netaknut, dok sam ja dva puta bio diskreditovan zbog moda od kojih se on, s druge strane, nije ogradio – i s kojima je skovao neku vrstu saveza, iako prilično rasejanog – zato što sam ponovio istinu i nastavio da

Ouvroir de littérature potentielle, Radionica za potencijalnu književnost, od 1960), kojoj se pridružio 1968, na poziv Rejmona Kenoa, iako je ta veza počela da se razvija još od objavljivanja njegove zbirke *Kosmikomike*, iz 1965. Ta grupa se, u svojim sesijama i publikacijama, bavila raznim formalnim i tehničkim književnim eksperimentima – tekstovima pisanim po nekoj zadatoj propoziciji, algoritmu ili zabrani, recimo, bez nekog slova – što Pazoliniju sigurno nije moglo biti mnogo interesantno, dakle, relevantno, sa stanovišta koje je težilo radikalnijem zasecanju u ljudsko stanje. Pazolini je upoznao Kalvina kao bivšeg partizana (bio je borac Druge udarne divizije „Garibaldi“, s partizanskim imenom „Santjago“, po njegovom kubanskom rodnom mestu), svojeglavog komunistu, pisca neobičnog dara, s posebnim čulom za pučku tradiciju (Kalvinov najveći rani uspeh bila je ogromna antologija italijanskih narodnih bajki, *Fiabe Italiane*, iz 1956), tako da se od *Kosmikomika* nadalje, i pored značajanog izuzetka *Nevidljivih gradova*, jaz između njih dvojice samo produbljavao. Za Pazolinijev sukob s intelektualcima i umetnicima koji su 1968. bezrezervno podržali studente, prećutkujući ili ne primećujući ono što je u velikom delu tog pokreta bilo dogmatsko, autoritarno i elitističko, videti tekstove „KPI mladima!“, „Apologija“ i „I Markuze među laskavcima?“, iz našeg bukleta P. P. Pazolini, *Il comunismo (Povratak svitaca: Scritti politici 1968–1975, buklet br. 4)*, 2015, <https://anarhija-blok45.net>.

Pazolini i Kalvino u kafeu *Rosati*, na Piazza del Popolo, u Rimu, 1960. Foto: Federico Garolla.

je uzvikujem na sve strane, kao očerupana kokoš, tako da i dalje trpim ne samo ocrnjivanje (za koje se ispostavilo da je bilo potpuno nezaslužno) već i nenaklonost onih koji mi ne mogu oprostiti što sam tada rekao ono što je bilo ispravno reći. Kao što sam rekao, nekoliko godina o Kalvinu nisam čuo praktično ništa, kao da je bio i fizički suspendovan. *Kosmikomike* sam (*Le cosmicomiche*, 1965), priznajem, dočekao kao nešto nestvarno i privremeno. A sada se opet pojavio, ne samo stvaran već stvarniji nego ikad, sa svojom poslednjom knjigom, koja je ne samo njegova najlepša knjiga već i apsolutno lepa.

Prvo zapažanje koje mi pada na pamet jeste da je ova knjiga, *Nevidljivi gradovi*, knjiga jednog dečaka. Samo dečak može, s jedne strane, imati tako blistavo raspoloženje, tako kristalno, tako sklono pravljenju lepih, otpornih, radosnih stvari, i samo dečak, s druge strane, može imati toliko strpljenja – kao majstor koji po svaku cenu želi da uradi i doradi svoj posao. Nisu starci već dečaci ti koji su strpljivi.

S druge strane, u gradu Isidori „na trgu se nalazi zid uz koji sede stari ljudi i gledaju mladost kako prolazi. On zauzima svoje mesto među njima.“ I nesumnjivo je, odnosno logično, da su *Nevidljivi gradovi* knjiga starca ili makar starijeg čoveka, koji je *video kako život prolazi*. To iskustvo – najvažnije koje čovek može imati – znači da on više nije u stanju da budućnost vidi kao svoju, čak ni kao budućnost svoje dece ili unuka (to je ljudski horizont u kojem se, na primer, kreće razum i u kojem etika, pre svega ona normativna, nalazi svoje temelje): ne, iskustvu onog koji je video kako život prolazi odgovara iskustvo onog koji je video prolazak *svakog* mogućeg života, života kosmosa. Tako se budućnost neizmerno širi, a sve proporcije stvarnosti, s njenom racionalnošću i moralom, pucaju. Ono što ostaje su samo podaci takvog iskustva, koje se, u nedostatku racionalnosti i morala, mora nekako opravdati, budući da naspram njega ne stoji ništa osim iluzija i da mu nema druge osim da se nekako izrazi.

Kalvinova knjiga je stoga knjiga starog čoveka, za koga su „želje sećanja“. I ne samo želje: isto je i sa pojmovima, informacijama, vestima, iskustvima, ideologijama, logikom: sve je sećanje. Svaki intelektualni alat za življenje postao je neko sećanje.

Shodno tome, čak i apsolutna novina poznavanja života „kao prošlosti“ nema na raspolaganju nikakva druga izražajna sredstva osim tih starih sećanja. Zato se može reći da je tačno da je svaka kulturna iluzija za Kalvina izbledela, ali da je njegova je ipak ostala: makar samo kao spremište tih kulturnih sećanja, kroz koja Kalvino može da izrazi novi svet, koji se ukazuje pred zadivljenim očima njegovog starca-dečaka, dok sedi kraj zida.

U toj kulturi, koju bismo mogli nazvati „preživlom“, Kalvino nalazi sve: naravno, između ostalog, i marksizam, s njegovom praktičnom potrebom za intervencijom, njegovom retorikom, itd., budući da je to ono što ova knjiga, pre svega, u isti mah uključuje u sebe i negira (ali ga se ne odriče). Ideja o Boljem gradu, ostvarena recimo kroz pobjedu u klasnoj borbi, samo je uronjena u drugačije poimanje vremena: ne istorije već upravo vremena. U stvari, mnogi gradovi o kojima je Kalvino sanjao u nekom trenutku dostižu savršenstvo. To što ga onda ponovo gube je tema koja bi trebalo da zaokupi generacije iz nepojmljive budućnosti. Kažem to da bih umirio savest svojih strogih kolega kritičara iz marksističkog tabora.

Prema tome, uprkos propasti svake kulturne iluzije, Kalvinova kultura je, ponavljam, ostala netaknuta, iako opet kao iluzija: i kao takva dostigla je formalno savršenstvo predmeta, čudesnog fosila. Kalvinova specifična kultura, koja je književna, oslobođena svoje uloge, svojih dužnosti, tako je postala poput napuštenog rudnika, u koji se Kalvino spušta da bi iz njega izvukao svako blago koje poželi.

Šta izvlači odatle? Pre svega, pisanje čisto kao metal, skoro kristalno, ali lako, neverovatno lako: to je rukopis igre. Kalvino nikada ne narušava tu lakoću: ni u jednom trenutku, u pisanju, on ne gubi na punoj brzini, kao da ide bez cilja; a opet, u tom kretanju radi kretanja, elegancija, nezainteresovana pažnja elegancije, nikada ne biva izneverena, ni za trenutak.

Druga stvar koju Kalvino izvlači iz svog napuštenog rudnika jeste tehnika dvosmislenosti. Na svakoj stranici *Nevidljivih gradova* svaki kanon je suspendovan: on im se zapravo ruga. Značenje je poput odjeka

u dolini prepunoj špilja, koji dopire čas odavde, čas odande, a da pritom ostaje isti.

Ali ta dvosmislenost je, u svom najtipičnijem i klasičnom aspektu beskonačne nijanse, najprisutnija na vezivnim stranicama knjige, onim štampanim u kurzivu, na kojima pseudo Marko ili pseudo Polo prenosi caru svoje izveštaje. Oba sagovornika se neprestano menjaju i svaki put se predstavljaju kao simboli svih mogućih knjiga koje bi ova knjiga mogla biti; ili kao simboli uglova posmatranja ka kojima se ova knjiga, idejno i lingvistički, mogla usmeriti. Stoga se uopšte ne može govoriti o Kalvinovom „relativizmu“, zato što je njegov relativizam potpuno vizionarski, okrenut ka beskrajno različitim mogućnostima.

Treća stvar koju Kalvino izvlači iz svog književnog rudnika je nadrealizam: nadrealizam koji je vrhunski užitak, budući da se galerija slika koja tako nastaje ne može objasniti njima samima, to jest nadrealizmom, već se nalazi u službi te sulude, višestruke ideologije koja dovodi u pitanje svaki logičan oblik rezonovanja, pre svega onaj dijalektički.

Osnova te ideologije, beskrajno potencijalne ili višestruke, međutim, uvek je ista, opsesivno ista, i sastoji se od nepomirljivog sukoba između dve suprotnosti: stvarnosti i sveta ideja. Da, u Kalvinovoj arheološkoj književnosti javlja se platonizam, pod čijim se znakom ta književnost i začela. Svi gradovi o kojima Kalvino sanja, u beskonačno raznovrsnim oblicima, uvek nastaju iz sukoba između idealnog i stvarnog grada: jedini ishod tog sukoba je da stvarni grad postaje nadrealan, ali sam sukob se istorijski ne razrešava ni u čemu. Dve suprotnosti se ne prevazilaze kroz dijalektički odnos! Njihova borba je tvrdoglava i očajnička isto koliko i beskorisna: vreme deluje kao

mirotvorac, tako što sve odvlači sa sobom u potpuno nelogičnu dimenziju koja probleme rešava tako što ih beskonačno razređuje, tako što ih uništava do te mere da ih pretvara u nadrealne olupine.

Za mene koji radim na pričama iz *Hiljadu i jedne noći*¹⁹, čitanje ove knjige bilo je skoro opojno: i to nije slučajnost ili samo nešto lično. *Hiljadu i jedna noć* je upravo onaj figurativni model koji Kalvinov nadrealizam štedljivo pljačka: kao što je svaka priča iz *Hiljadu i jedne noći* priča o anomaliji sudbine, tako je i svaki Kalvinov opis u stvari opis neke anomalije u odnosu između sveta ideja i stvarnosti (što je u zapadnoj civilizaciji Sudbina). *Poetska inventivnost sastoji se u otkrivanju tog momenta anomalije.*

U opisima gradova Maurilije, Zobeide, Hipatije, Eutropije, Oktavije, Ersilije, Baukide, Pire, Morijane, Berševe, Raise, Marozije, to uočavanje anomalije je tako savršeno da izgleda kao da se dešava samo od sebe: nalazimo se pred fenomenom „nadrealne“ stvarnosti, čiji je Kalvino naizgled samo obični pripovedač. Ali kako je tako nešto moguće, kada je, u skladu s razumom, ali i sa praksom (za one koji je imaju pomalo), jasno da je ta operacija, teoretski, krajnje teška, ako ne i nemoguća? Kako ponoviti čudo pripovedača iz *Hiljadu i jedne noći*, tu uzbudljivu verodostojnost s kojom iznosi anomalije u kodu sudbine? Ali to se, naprotiv, može objasniti prilično jednostavno; u stvari, to je ono prvo što je trebalo da kažem o ovoj knjizi: Kalvino ništa ne izmišlja samo zato da bi izmišljao; on se samo foku-

¹⁹ U vreme kada je pisao ovaj osvrt (januar 1973, dva meseca posle objavljivanja Kalvinove knjige, 3. XI 1972), Pazzolini je radio na filmu *Cvet Hiljadu i jedne noći (Il fiore delle Mille e una notte, 1974)*.

sira na neki stvarni utisak – na neki od mnogih nepodnošljivih šokova koji nas u popodne ili sumrak, usred godišnjeg doba ili za vrelih dana, pogađaju u najneočekivanijim ili najpoznatijim tačkama znanih ili neznanih gradova u kojima živimo – i dok ga oseća u njegovom punom oniričkom naboju, on ga analizira: odvojeni, rastavljeni delovi te analize ponovo se projektuju u kosmičku prazninu i tišinu, u kojoj mašta rekonstruiše snove. Stoga je „osnova“ stvarne osećajnosti uvek ta koja pruža materijal za Kalvinove poetske i ideološke „vrhunce“.

1973.

Spisak gradova po kategorijama

KATEGORIJA/IME/TRANSKRIPCIJA/POGLAVLJE

1. GRADOVI I SEĆANJE

1. Diomira (I)
2. Isidora (I)
3. Zaira (I)
4. Zora (I)
5. Maurilia/ Maurilija (II)

2. GRADOVI I ŽELJA

1. Dorotea/ Doroteja (I)
2. Anastasia/ Anastazija (I)
3. Despina (I)
4. Fedora (II)
5. Zobeide/ Zobeida (III)

3. GRADOVI I ZNAKOVI

1. Tamara (I)
2. Zirna (I)
3. Zoe (II)
4. Ipazia/ Hipatija (III)
5. Olivia/ Olivija (IV)

4. TANKI GRADOVI

1. Isaura/ Izaura (I)
2. Zenobia/ Zenobija (II)
3. Armilla/ Armila (III)
4. Sofronia/ Sofronija (IV)
5. Ottavia/ Oktavija (V)

5. GRADOVI I RAZMENA

1. Eufemia/ Eufemija (II)
2. Cloe/ Hloja (III)
3. Eutropia/ Eutropija (IV)
4. Ersilia/ Ersilija (V)
5. Esmeralda/ Smaragda (VI)

6. GRADOVI I OČI

1. Valdrada (III)
2. Zemrude/ Zemruda (IV)
3. Baucis/ Baukida (V)
4. Fillide/ Filida (VI)
5. Moriana/ Morijana (VII)

7. GRADOVI I IME

1. Aglaura (IV)
2. Leandra (V)
3. Pirra/ Pira (VI)
4. Clarice/ Klarisa (VII)
5. Irene/ Irena (VIII)

8. GRADOVI I MRTVI

1. Melania/ Melanija (V)
2. Adelma (VI)
3. Eusapia/ Eusapija (VII)
4. Argia/ Argija (VIII)
5. Laudomia/ Laodamija (prema varijaciji Laodamia) (IX)

9. GRADOVI I NEBO

1. Eudossia/ Evdokija (VI)
2. Bersabea/ Berševa (VII)
3. Tecla/ Tekla (VIII)
4. Perinzia/ Perintija (IX)
5. Andria/ Andrija (IX)

10. NEPREKIDNI GRADOVI

1. Leonia/ Leonija (VII)
2. Trude/ Truda (VIII)
3. Procopia/ Prokopija (IX)
4. Cecilia/ Cecilija (IX)
5. Penteseia/ Penteseija (IX)

11. SKRIVENI GRADOVI

1. Olinda (VIII)
2. Raissa/ Raisa (IX)
3. Marozia/ Marozija (IX)
4. Teodora (IX)
5. Berenice/ Berenika (IX)

Italo Kalvino, Torino, oko 1950.

Izbor iz bibliografije Itala Kalvina

Italo Calvino, Santiago de las Vegas (Cuba), 15. X
1923. – Siena, 19. IX 1985.

Biografski podaci mogu se naći u brojnim izvorima, ali ono što se posebno preporučuje je zbirka Kalvinovih autobiografskih osvrtâ, dnevnika i intervjua, *Eremita a Parigi. Pagine autobiografiche*, Mondadori, Milano, 1994 (*Pustinjak u Parizu: autobiografske stranice*; zbirka je naslovljena prema autobiografskoj crtici objavljenoj 1974; eng., *The Hermit in Paris: Autobiographical Writings*, Pantheon Books, New York, 2003). Iako je ta zbirka frustrirala one koji su očekivali da u jednom prolasku saznaju sve o Kalvinu, na osnovu povezanog izlaganja s kojim se obično srećemo u sveobuhvatnim biografijama i autobiografijama, bilo je i onih koji su upravo u toj njenoj fragmentarnosti prepoznali kvalitet: Kalvino nam se obraća u različitim formama, iz raznih perioda svog života, direktno s lica mesta, usred svojih trenutnih preokupacija i dilema, što sigurno ne donosi celovitu sliku, ali joj doprinosi na izuzetno živ i autentičan način. Nažalost, kompletan prevod još nije na vidiku, iako je većina tekstova iz te knjige – doduše, najduži samo u odlomcima, „Američki dnevnik, 1959–1960“ – objavljena u različitim publikacijama: videti časopis *Mostovi*, br. 106–107, Beograd, 1996, izbor i prevod Elizabet Vasiljević; i zbirku *Kamen preko svega*

(podaci slede u nastavku; to izdanje donosi i naslovni tekst, „Usamljenik u Parizu“).

Mnogo povezanija, iako opet delimična, jeste Kalvinova zbirka autobiografskih refleksija *Put za San Đovani*, objavljena posthumno (*La strada di San Giovanni*, Mondadori, Milano, 1990); iz te zbirke kod nas je preveden tekst „Autobiografija jednog gledaoca“ (*L'autobiografia di uno spettatore*, 1974, FMK knjige, Beograd, 2019, prevela Aleksandra Prole).

U izboru prevedenih dela, koji sledi u nastavku, nedostaje svega nekoliko značajnijih naslova: recimo, *Italijanske bajke* (*Fiabe italiane*, 1956), par knjiga eseja i verovatno još neka zbirka priča, da bi ono što je prevedeno bilo praktično kompletno. Objavljeno je zaista mnogo toga i skoro svi prevodi su odlični, iako, avaj, ostaje da bi *Američka predavanja* trebalo uraditi opet.

Najvažnija prevedena dela (prva izdanja):

Staza do paukovih gnijezda (Zora, Zagreb, 1959, prevela Zlata Marčić; *Il sentiero dei nidi di ragno*, Einaudi, Torino, 1947)

Predvojeni vikont (Nolit, 1965, zajedno sa pričom *Dan jednog člana izborne komisije*, Jugana Stojanović; *Il visconte dimezzato*, Torino, Einaudi, 1952; *La giornata d'uno scrutatore*, Einaudi, Torino, 1963)

Baron na drvetu (Rad, Beograd, 1969, Jugana Stojanović; *Il barone rampante*, Einaudi, Torino, 1957)

Nepostojeći vitez (Rad, 1998, Srbislava Vukov Simentić i Snježana Marinković; *Il cavaliere inesistente*, Einaudi, Torino, 1959)

- Naši preci* (prethodna tri romana u jednom tomu; Paideia, Beograd, 2007; Matica hrvatska, Zagreb, 1965, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982, Karmen Milačić et al.; *I nostri antenati*, Einaudi, Torino 1960)
- Oblaci velegrada* (priče, Svjetlost, Sarajevo, 1960, Karmen Milačić; *I Racconti*, Einaudi, Torino, 1959)
- Markovaldo* (Nolit, 1986, Julijana Vučo; *Markovaldo ovvero Le stagioni in città*, Einaudi, Torino, 1963)
- Kosmikomike* (Rad, 1998, Ana Srbinović i Elizabet Vasiljević; *Le cosmicomiche*, Einaudi, Torino, 1965)
- T sa nulom: poslednje kosmikomike* (Rad, 2000, Ana Srbinović i Elizabet Vasiljević; *Ti con zero*, Einaudi, Torino, 1967)
- Nove kosmikomike* (Rad, 1999, Ana Srbinović i Elizabet Vasiljević; *La memoria del mondo e altre storie cosmicomiche*, Club degli Editori, Milano, 1968)
- Kosmikomike: stare i nove* (Paideia, 2008; *Cosmicomiche vecchie e nuove*, Garzanti, Milano, 1984; sve *Kosmikomike* i *T sa nulom*)
- Teške ljubavi* (priče, Dharma Books, Beograd, 2021, Gordana Subotić; *Gli amori difficili*, Einaudi, Torino, 1970)
- Nevidljivi gradovi* (*Feministička 94*, Beograd, 1995, Jasmina Tešanović; isti prevod, Plato, Beograd, 2020; Ceres, Zagreb, 1998, Tatjana Peruško; *Le città invisibili*, Einaudi, Torino, 1972)

- Zamak ukrštenih sudbina* (Rad, 1997, Srblava Vukov-Simentić i Snježana Marinković; *Il castello dei destini incrociati*, Einaudi, Torino, 1973)
- Ako jedne zimske noći neki putnik* (Znanje, Zagreb, 1981, Pavao Pavličić; Plato, Beograd, 2001, Ana Srbinović; *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, Einaudi, Torino, 1979)
- Kamen preko svega* (Svetovi, Novi Sad, 1996, Marija Radovanov Mattioli; manji izbor eseja iz zbirki *Eremita a Parigi*, *op. cit.*, i *Una pietra sopra. Discorsi di letteratura e società*, Torino, Einaudi, 1980)
- Palomar* (Prosveta, 1989, Aleksandar V. Stefanović; *Palomar*, Torino, Einaudi, 1983)
- Pre nego što kažeš „Halo“* (priče 1943–1984, Rad, 2001, Elizabet Vasiljević; *Prima che tu dica „Pronto“*, Mondadori, Milano, 1985)
- Pod suncem jaguara* (tri priče, Bratstvo jединство, Novi Sad, 1987, Srblava Vukov i Snježana Marinković; *Sotto il sole giaguaro*, Garzanti, Milano, 1986)
- Američka predavanja* (eseji, Svetovi, Novi Sad, 1989, Jasmina Tešanović; *Lezioni americane. Sei proposte per il prossimo millennio*, Milano, Garzanti, 1988)

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Italo Kalvino, *Nevidljivi gradovi*, 1972.

<http://anarhija-blok45.net>

<https://anarhija-blok45.net/tekstovi/Italo-Calvino-Nevidljivi-gradovi-1972.pdf>

ZAJEDNIČKA ARHIVA

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

<https://anarhisticka-biblioteka.net/library/italo-calvino-nevidljivi-gradovi>

